

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

СТАХУРА БОГДАН ІГОРОВИЧ

УДК 340.12:327.39

**РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Гарасимів Тарас Зеновійович
доктор юридичних наук, професор

Львів–2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ РОЛІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	12
1.1 Джерелознавча, термінологічна та методологічна основа дослідження ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві	12
1.2 Генеза концепцій щодо розуміння прав і свобод людини	37
1.3 Права людини як фундаментальна цінність демократичного суспільства	49
Висновки до розділу 1	59
РОЗДІЛ 2 РОЛЬ І МІСЦЕ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ...	65
2.1 Система органів державної влади у сфері забезпечення прав людини	65
2.2 Механізм забезпечення прав людини і громадянина у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства	79
2.3 Юридичні гарантії захисту прав людини в Україні органами державної влади	90
2.4 Місце судових і правоохоронних органів в механізмі захисту прав людини і громадянина	100
Висновки до розділу 2	120
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	125
3.1 Міжнародний механізм реалізації прав людини і громадянина:	

досвід для України	125
3.2 Удосконалення діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав людини і громадянина в контексті євроінтеграційних процесів	147
Висновки до розділу 3	152
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	160

ВСТУП

Актуальність теми. Загальновідомо, що права та свободи особи – це соціальні блага, які мають найвищу цінність. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проблема суті й реалізації поняття «права та свободи людини і громадянина» є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного. Саме тому в сучасному світі не існує значущішої і водночас важко втілюваної в практику існування ідеї, аніж права та свободи людини й громадянина. Права людини виступають основним критерієм оцінки якості державності, ступеня її демократичності, прихильності до правового підґрунтя, моральності, загальнолюдських цінностей.

Проголосивши себе правовою державою, про що говорить ст. 1 Конституції України, Україна тим самим робить перший крок на шляху правової державності, заснованої на визнанні прав і свобод особи найвищою цінністю. Конституція України також закріпила, що права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21), вони гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22), а держава відповідає перед людиною за свою діяльність, тому утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян – це предмет турботи держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб. Надзвичайно важливого значення ці питання набувають в контексті прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу, вимагаючи від нашої держави запровадження європейських стандартів у сфері прав людини і громадянина та неухильного їх дотримання, що задекларовано у ст. 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» Розділу III «Юстиція, свобода та безпека» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписаної 27 червня 2014 р. і ратифікованої Україною 16.09.2014 р.

Саме тому проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина органами державної влади сьогодні набула особливої актуальності. Успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від правильного, науково обґрунтованого керівництва суспільством, усіма проявами його життєдіяльності, удосконалення системи державного управління. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості та ефективності діяльності усієї системи державних органів, що пояснюється цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, зумовлених новими підходами до вирішення багатьох важливих завдань, які постають перед державою.

Слід зазначити, що проблема дотримання прав людини і громадянина є досить актуальною і тривалий час перебувала в центрі уваги українських і зарубіжних науковців. Не втратила вона своєї актуальності й нині, про що свідчить той факт, що впродовж останніх років кількість публікацій із цих питань значно зросла. Окремі аспекти проблеми було висвітлено у працях С. Алексєєва, В. Бабаєва, В. Венедіктова, Г. Гончарової, Д. Єрмоленко, Р. Кондратьєва, В. Корельського, Л. Лазора, П. Пилипенка, В. Прокопенка, В. Перевалова, О. Процевського, П. Рабіновича, В. Ротаня, В. Селіванова, О. Скакун, В. Тація, Ю. Тодики, Н. Хуторяна, М. Хавронюка та інших.

Теоретичним підґрунтям дослідження також стали праці відомих українських учених з різних галузей знань: теорії та історії держави і права, адміністративного права, філософії права, з-поміж яких О. Балинська, Н. Бортник, Т. Гарасимів, І. Жаровська, Р. Ігонін, М. Кельман, В. Ковальчук, І. Личенко, Л. Луць, В. Макарчук, М. Никифорак, В. Ортинський, О. Остапенко, Б. Стецюк, С. Сливка, А. Суббот, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко та інші.

Необхідно зазначити, що упродовж останніх років в Україні захищено низку дисертацій, які містять науковий аналіз окремих аспектів захисту прав людини і громадянина, проте в них не досліджено усього спектру питань, що стосуються ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві з позиції теоретико-правового виміру, яка

відводиться для них з урахуванням нових реалій існування Української держави.

Відтак, є підстави констатувати, що досі не існує єдиного теоретико-правового підходу до розуміння сучасної ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в умовах побудови демократичного суспільства. Саме тому це дисертаційне дослідження повинно логічно та органічно доповнити попередні напрацювання в окресленій сфері, підтверджуючи свою значущість та актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема наукового дослідження обрана з урахуванням сучасних тенденцій що відбуваються в українському суспільстві і відповідає Закону України від 16 вересня 2014 р. «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853).

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб на основі чинного законодавства України та практики його реалізації здійснити аналіз ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, визначити основні напрями удосконалення механізму забезпечення прав людини і громадянина у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі *завдання* дослідження:

- розкрити джерелознавчу, термінологічну та методологічну основи дослідження ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві;
- вивчити генезу концепцій щодо розуміння прав і свобод людини;
- з'ясувати зміст прав людини як фундаментальної цінності демократичного суспільства;
- проаналізувати систему органів державної влади у сфері забезпечення

прав людини;

– розглянути механізм забезпечення прав людини і громадянина у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства;

– проаналізувати юридичні гарантії захисту прав людини в Україні органами державної влади;

– розглянути правоохоронні та судові органи як суб'єктів реалізації функції захисту прав людини і громадянина в демократичному суспільстві;

– здійснити теоретико-правовий аналіз міжнародного механізму реалізації прав людини і громадянина з метою виокремлення позитивного досвіду для України;

– запропонувати шляхи підвищення ефективності діяльності органів державної влади щодо захисту прав людини і громадянина в контексті євроінтеграційних процесів.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у процесі забезпечення прав людини і громадянина в демократичному суспільстві органами державної влади.

Предметом дослідження є теоретико-правовий вимір ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Головним у цій системі виступає світоглядний діалектичний метод пізнання, який дає змогу дослідити проблеми в єдності їх соціального змісту та юридичної форми, здійснити системний аналіз ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві під кутом теоретико-правового виміру.

Історико-правовий метод застосовувався для вивчення теоретико-методологічних засад дослідження державної влади та прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, генези прав людини як фундаментальної цінності демократичного суспільства, а також правової природи державної влади як гаранта дотримання прав людини і громадянина (підрозділи

1.2, 1.4, 2.1).

За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат дисертаційного дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.3).

Метод синтезу надав змогу поповнити категоріальний апарат авторськими визначеннями термінів «права людини», «органи влади», «демократія» (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2).

Системно-структурний метод дозволив дослідити питання правових основ щодо підстав законного обмеження особистих прав людини і громадянина за законодавством України; діяльності правоохоронних органів як суб'єктів реалізації функції захисту прав людини і громадянина в демократичному суспільстві (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 2.4).

Використання соціологічного та статистичного методів дозволило узагальнити юридичну практику, проаналізувати емпіричну інформацію, що стосується теми дисертаційного дослідження (підрозділи 1.3, 1.4, 2.2, 2.3, 2.4).

За допомогою формально-юридичного методу було досліджено зміст та особливості функціонування органів державної влади в Україні в умовах демократизації суспільства (підрозділи 1.3, 2.3).

Структурно-логічний метод використано для аналізу необхідного обсягу завдань щодо ролі і місця органів державної влади як суб'єктів захисту прав людини і громадянина, які повинні виступати гарантом такого захисту у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3).

Комплексний підхід щодо використання всіх вищезазначених наукових методів дозволив усебічно розглянути роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, виробити пропозиції щодо удосконалення механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вони отримані внаслідок комплексного дослідження актуальної проблеми – ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в

демократичному суспільстві з позиції теоретико-правового виміру. У результаті проведеного дослідження дисертант самостійно сформулював положення, що вирізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

– аргументовано положення про те, що невід’ємною складовою забезпечення прав і свобод людини і громадянина органами державної влади є відлагоджений соціально-правовий механізм реалізації громадянами їхніх прав і свобод на основі створення такої держави, яка неухильно визнає і дотримується міжнародних стандартів у цій сфері;

– зроблено висновок, що рух до демократичної, правової, соціальної держави можливий за умови «зв’язаності» діяльності органів державної влади правом, встановлення меж та обмежень їх дії з метою утвердження гуманістичних ідей про людину, її права і свободи;

– обґрунтовано, що правові межі державного втручання у сферу індивідуальної автономії особистості встановлюються правами людини, які не можуть бути порушені або довільно обмежені органами державної влади. За допомогою прав людини стосовно органів державної влади вводяться не тільки правові, але й моральні обмеження, а забезпечення прав людини виражається через обов’язок органів державної влади визнавати, дотримуватися і захищати їх;

– запропоновано авторський перелік необхідних завдань і функцій правоохоронних органів як суб’єктів реалізації функції держави щодо захисту прав людини і громадянина в демократичному суспільстві;

удосконалено:

– підходи щодо визначення підстав законного обмеження особистих прав людини і громадянина в демократичному суспільстві;

– положення стосовно того, що обов’язки органів державної влади у сфері забезпечення прав людини залежать від багатьох чинників: природи самих прав; сфери суспільних відносин, в яких вони здійснюються; статусу суб’єктів – носіїв прав; ставлення держави до оцінки значущості соціальних і індивідуальних

потреб та інтересів, виражених у правах; розуміння і поваги державою самої ідеї прав людини і громадянина;

набули подальшого розвитку:

– питання визначення елементів механізму забезпечення прав людини і громадянина у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства;

– особливості функціонування органів державної влади в Україні в умовах демократизації суспільства;

– юридичні гарантії захисту прав людини в Україні органами державної влади;

– сформульовано низку пропозицій для вдосконалення системи чинного законодавства України щодо реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина органами державної влади.

Практичне значення одержаних результатів визначається змогою підвищити роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві. Досягнуті результати становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес:

– у науково-дослідній сфері – положення та висновки дисертаційної роботи можуть бути основою для подальшої розробки механізму забезпечення прав людини і громадянина в демократичному суспільстві;

– у правотворчості – в результаті проведеного дослідження сформульовані пропозиції щодо вдосконалення існуючої системи законодавства;

– у правозастосовній діяльності – використання отриманих результатів дозволить удосконалити юридичні гарантії захисту прав людини в Україні органами державної влади та діяльність правоохоронних органів як суб'єктів реалізації функції захисту прав людини і громадянина в демократичному суспільстві.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані також при: вдосконаленні законодавства щодо підстав законного обмеження особистих прав людини і громадянина; розробці спецкурсу «Захист прав людини і

громадянина в сучасних умовах»; вивченні курсу «Теорія держави і права» та інших курсів і спеціальних курсів у навчальному процесі юридичних навчальних закладів.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовано на підставі власних досліджень у результаті опрацювання та аналізу наукових джерел, нормативних та статистичних джерел. Аргументація окремих положень ґрунтується на працях інших учених, міжнародних та внутрішньодержавних джерелах законодавства, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї положень дисертаційного дослідження були апробовані на: звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 28 вересня 2012 р.); II-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 12 червня 2013 р.); звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 27 вересня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України» (м. Львів, 25 квітня 2014 р.); звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.).

Основні результати і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ та отримали позитивний відгук.

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображені у 10 публікаціях, з яких 4 статті опубліковані у фахових виданнях, 1 в закордонному виданні та 5 тези виступів на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ РОЛІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1 Джерелознавча, термінологічна та методологічна основа дослідження ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві

Політичне, економічне та соціальне становлення суспільства в процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування органів державної влади України у відповідність до нових умов їхньої діяльності та розвитку. Реформа системи державного управління повинна здійснюватися на основі законодавчого визначення функцій і завдань, усіх елементів системи, приведення структури державного апарату в цілковиту відповідність із цими функціями та завданнями, законодавчого закріплення прав і обов'язків державних службовців, затвердження механізмів, здатних гарантувати реалізацію принципу верховенства права, забезпечити неухильне дотримання визначених Конституцією України прав і свобод громадян, розробки та запровадження нових схем і регламентів щодо прийняття управлінських рішень.

Основний Закон України проголошує людину найвищою соціальною цінністю у демократичній, соціальній, правовій державі [1], тому одним із найважливіших напрямів реалізації цього принципу, на нашу думку, повинно стати формування відповідної державної політики управління суспільством. Саме ця проблема набула першочергового значення в рамках забезпечення прав людини і громадянина в демократичному суспільстві та ролі в цьому процесі органів державної влади.

Розглядаючи цю проблему через призму соціології управління та

семантики, необхідно звернути увагу на такий феномен, як «держава», яка з метою реалізації своїх функцій у сфері забезпечення прав людини і громадянина створює відповідну систему державних органів.

Насамперед, слід наголосити на тому, що природа держави, її організація та функціонування завжди займали і продовжують займати одне з провідних місць з-поміж проблем, що досліджуються у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці.

Держава нерідко розглядається в різних аспектах, а саме: як машина примусу; знаряддя придушення; як власність політичних сил чи окремих осіб, що наділені владою; як структура благодійності, що нібито зобов'язана кожній людині принести соціальний добробут [2]. При цьому необхідно розуміти, що держава – це багатоаспектне соціальне явище, яке потребує свого вивчення з різних позицій, з урахуванням конкретних історичних умов і тенденцій її розвитку. Кожен прояв держави об'єктивний, тому що він несе в собі щось від її суті.

Як форма суспільства, держава впливає на організацію та процеси об'єднання громадян, упорядкування їх громадянського життя, нормальних умов існування та розвитку.

Як територіальна організація, держава замінює родоплемінні зв'язки на суспільно-політичні, а також утворює структуру, що виступає нейтральною стосовно національних, релігійних і соціальних ознак людей на всій території країни.

У юридичній літературі існує безліч визначень держави. Можна вважати цілком обґрунтованим підхід багатьох учених, які звертають увагу насамперед на головні ознаки й особливості, що відрізняють державну організацію від додержавної (деякі автори сукупність цих ознак називають політико-правовою характеристикою держави [3]).

Держава є організацією, що існує в межах суспільства, але організацією особливою, яка характеризується тим, що вона:

1) всеохоплююча – об'єднує в єдине ціле всіх членів суспільства, відображає та забезпечує і загальносуспільні інтереси і потреби, й інтереси та

потреби кожної окремої особи;

2) територіальна – об'єднує членів суспільства за територіальною ознакою;

3) офіційна – презентує суспільство, виступає від його імені і всередині держави, і за її межами;

4) універсальна – організовує членів суспільства для вирішення питань, що стосуються різних сфер їхнього життя;

5) верховна (суверенна) – є вищою за значенням і силою складовою суспільства у сфері загальносуспільних інтересів, а всі інші соціальні організації їй підпорядковуються;

6) централізована – внутрішня побудова держави здійснюється за певною ієрархією;

7) володіє спеціальним апаратом управління та примусу;

8) здатна надавати своїм велінням загальнообов'язкового характеру [4].

Держава – єдина організація влади, що охоплює суспільство на всій території відповідної країни. Кожна людина фактом свого народження на певній території встановлює тісний зв'язок із державою, стає її громадянином і отримує, з одного боку, обов'язок підкорятися державно-владним структурам, а з іншого – мати право на державний захист. Держава і суспільство не тотожні. Суспільство – це колыска держави [5].

Становлення наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. української державності як соціальної інституції передбачає її подальшу демократизацію, розвиток концепції демократичного соціального партнерства, злагоду, постійне зростання відповідальності держави перед людиною, наявність політичної волі держави, політичних партій, лідерів для узгодження рішень, досягнення розумних компромісів в ім'я загального блага всіх і кожного.

Філософську основу сучасної теорії правової держави обстоював німецький філософ І. Кант, у працях якого центральне місце займає людина як член суспільства і як особистість [6]. Уперше термін «правова держава» зустрічається у працях німецьких вчених К.Т. Велькера (1813) [7] та І.Х. Фрайхера фон Аретинома (1824) [8]. Юридичне запровадження поняття «правова держава»

пов'язують з іменем Р. Моля, який увів його в державно-правове та політичне життя (1829) [9]. Ідея правової держави широкого розповсюдження набула в епоху буржуазних революцій XVIII – XIX ст. у Західній Європі як адекватна реакція на поліцейську державу, для якої характерним було необмежене втручання в усі сфери суспільного та особистого життя кожної людини.

На нашу думку, досліджуючи роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, не можна залишити поза увагою таке поняття як «правова система», адже правова система як інституціональне утворення виникає та функціонує за наявності певних умов соціального і юридичного порядку. Активну роль у розвитку та функціонуванні правової системи відіграє держава, адже саме державні структури надають правовим положенням і цінностям якості формальної визначеності, загальної обов'язковості, гарантованості тощо. Державна публічна діяльність установ, наділених владою і засобами щодо її реалізації, має для позитивного права вагомое значення – вона формулює, створює, затверджує цей об'єкт.

Питання про співвідношення права, правової системи і держави є одним із основних у правознавстві. Держава і право становлять складні за своєю природою, структурою, формою та функціями суспільні явища. Розкриття поняття кожного з них потребує цілої низки взаємопов'язаних між собою досліджень, жодне з яких окремо не розкриє повністю предмета дослідження.

Так, М. Палієнко зазначає, що при вивченні відношення права до держави на перший план висувається основна проблема цього відношення, а саме – питання про зумовленість держави як владного союзу обов'язковою силою права [10, с. 283-284]. При цьому автор стверджує, що, оскільки джерелом влади виступають «підвладні» (тобто народ), то держава не може ігнорувати правові імперативи, які вона сама створює, саме тому закон є імперативом владарювання та імперативом підвладних [10, с. 321, 342].

Співвідношення держави і права включає три основних аспекти: єдність, відмінність, взаємодію. Єдність знаходить вираз у їх походженні, типології, детермінованості економічними, культурними та іншими умовами, спільності

історичних доль; у тому, що вони виступають засобами соціальної регуляції та упорядкування, акумулюють і збалансовують загальні та індивідуальні інтереси, гарантують права особи. Єдність держави і права виражена в певній формулі: держава – правова форма організації та функціонування публічної, політичної влади. Водночас між ними існують і певні відмінності, що впливають із визначень цих понять, їх онтологічного статусу та суспільної природи. Якщо держава виступає особливою організацією політичної влади, формою існування класового суспільства, то право – це соціальний регулятор. Якщо держава виражає силу, то право – волю, якщо первинним елементом держави є державний орган, то первинним елементом права – норма, а саме право – це система офіційно встановлених і охоронюваних норм, що виступають регуляторами поведінки людей [11].

Взаємодія держави і права виражається в різному їх впливі один на одного. Вплив держави на право полягає, передусім в тому, що вона його створює, вдосконалює і змінює, охороняє від правопорушень, утілює в життя. Зрозуміло, що першопричини права знаходяться не в державі як такій, а в соціальній необхідності, соціальних потребах. Держава усвідомлює їх, перекладає їх на мову закону, юридичних норм, створює, засновує право. Роль держави і права в сучасному суспільстві може знаходити прояв тільки через засоби їх взаємодії. Структуру та функції держави не можна уявити поза правовою системою. Своєю чергою, остання значною мірою залежна від правової діяльності держави [12, с.8-10]. Отже, взаємодія державних і правових механізмів породжує їх відносну самостійність і, водночас – залежність, яка, безумовно, повинна містити їхній контроль.

Соціальне призначення права полягає у регулюванні поведінки людей. Однак встановлені державою правові норми не можуть виконувати регулювальної ролі без складного механізму їх реалізації. Без утілення правових приписів у життя норми права мертві. Інакше кажучи, вони втрачають своє соціальне значення. На думку В. Нерсисянца, логічним, первинним, базовим, визначальним, предметоутворюючим у науці про право і державу виступає поняття права та

відповідне поняття держави [13, с. 414-415].

У реальному житті функціональні взаємозв'язки держави і права постійно розвиваються та видозмінюються. Вони можуть визначатися верховенством держави над правом або пріоритетом права над державою. Також вони можуть характеризуватися станом рівноваги. Принцип верховенства права підпорядковує державу громадянському суспільству, яке за умови його реальності само вирішує питання про форму, зміст і соціальне призначення держави. Він є основою визнання народного суверенітету і його первинності щодо суверенітету нації та держави. На нашу думку, саме у цьому полягає нерозривність процесу верховенства права та розвитку демократії.

Розвиток правової та соціальної держави, набув нових рис після Другої світової війни. Вітчизняна наука сприйняла цей термін унаслідок «перебудови», проголошеної в 1985 році.

На думку багатьох учених [14, с. 25-28], процес еволюції проходить за такими напрямками: на зміну ліберальним пріоритетам приходить посилення ролі держави, зниження державних пільг, що спочатку сприяє нагромадженню ресурсів, а потім починає гальмувати природний розвиток суспільства і в остаточному підсумку призводить до стагнації; і, навпаки, підвищення рівня соціальних гарантій при правлінні соціал-демократів веде до витоку капіталів і уповільнення темпів економічного розвитку держави.

У такий спосіб зайва лібералізація призводить до втрати управління суспільством, а надмірне одержавлення – до зниження обсягу соціальних гарантій. Подібні цикли повторюються. Науковці також зазначають [14, с. 25-28], що розвиток сучасної держави характеризується, насамперед, процесами демократизації та соціалізації. Пріоритетом державності сьогодні виступає соціальна рівноправність у межах політичної та соціальної демократії. Загальновідомим є тлумачення поняття демократичної держави як держави народу, для народу і за допомогою народу. Закріплене ж конституційно, положення про соціальну державу означає, що соціальна держава – це сучасна політико-правова теорія, де слово «соціальна» несе велике смислове

навантаження: воно пов'язане із соціальним життям людей, підкреслює, що держава бере на себе матеріальне забезпечення добробуту людей, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних та соціальних прав людей.

У 90-х роках минулого століття поширювалася ідея держави-благодійної – «welfare state», яка характеризується за такими ознаками: наскільки держава сприяє досягненню рівності її громадян, соціальній інтеграції, стабільності й автономії.

Сучасна держава – держава правова, тобто вся її діяльність пов'язана із буквою та суттю закону на основі загальнолюдських цінностей. Правова держава – це взаємні права та обов'язки, взаємна відповідальність суспільства, держави, колективу та окремої особи. Це одночасне функціонування держави і вільного громадянського суспільства, при якому відносно самостійно діють та взаємно стримують одна одну законодавча, виконавча та судова гілки державної влади.

В. Серих вважає, що у повному розумінні цього терміну, правовою державою є лише демократична держава (а отже, всі ознаки демократичної держави автоматично переходять до переліку ознак правової держави), у якій забезпечується верховенство закону, послідовно проводиться принцип поділу влади, визнаються й гарантуються права людини і громадянина [15, с. 45-51].

Типовими рисами правової держави, на думку Б. Кістяківського, є – обмеженість державної влади, яка досягається за рахунок визнання за особистістю «невід'ємних, непорушних, та недоторканих прав» [16, с.317].

На нашу думку, видається правильною точка зору тих дослідників, котрі до основних ознак правової держави відносять:

- а) панування права в усіх сферах суспільних відносин;
- б) взаємну відповідальність суспільства, держави, колективу та особистості;
- в) наявність широких, демократичних, реальних прав і свобод людини та громадянина;
- г) функціонування ефективних засобів захисту та відновлення прав і свобод

людини і громадянина;

д) організацію та реалізацію державної влади на основі розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову [17, с. 38].

Водночас, необхідно пам'ятати, що визнання домінуючої ролі права не завжди свідчить про те, що така держава є правовою [18, с. 46]. В. Нерсисянц зазначає, що не всякий закон може бути правовим явищем, а тому факт дотримання принципу верховенства закону ще не є достатнім свідченням наявності правової держави [19, с. 72-79].

Держава формує право в сфері правотворчості та правозастосування. Вона створює право на інституційному рівні, яке і забезпечує життєдіяльність будь-якої держави. Право закріплює структуру держави, регулює внутрішні взаємовідносини системи правоохоронних органів держави, взаємовідносини між державними органами, закріплює форму держави, структуру державного апарату, компетенцію державних органів і посадових осіб. Право забезпечує державну організацію суспільства.

Держава впливає на громадян через право і в межах правових вимог; своєю чергою, громадяни впливають на державу за допомогою права. Правова держава не просто дозволяє своїм громадянам брати участь у політичному та громадському житті, але й навіть зобов'язує до такої участі.

У зарубіжній науковій літературі користується популярністю поняття правової держави як держави-гаранта. Особливість держави-гаранта полягає в тому, що вона декларує певні цінності, але не вимагає їх для себе особисто. Гарантувати цінності – значить служити їм, забезпечувати їхню реалізацію й охорону [20, с. 176].

Держава-гарант охороняє щось окреме від самої себе. Вона перестає бути найважливішим об'єктом державного захисту, хоча вона, як і раніше, володіє «монополією на законне застосування сили» згідно з твердженням М. Вебера [21], – інакше вона не була б державою. Право легалізує державну діяльність, визначає межі діяльності держави, закріплює специфічні інтереси нації. Держава одержує законний статус, виступаючи гарантом цінностей більш важливих, ніж

вона сама. Свої відповідні норми існують і в автократичній державі, але неприйняття до уваги особливих ситуацій, відмова від дотримання встановлених норм не становить серйозної небезпеки для такої державної влади: їй досить удатися до сили, щоб відновити порядок у суспільстві. Право ж демократичних держав ґрунтується на врахуванні інтересів різних груп суспільства, їх суспільній згоді та компромісах, на готовності всіх громадян поважати існуючі норми, оскільки право виступає мірою, масштабом свободи та поведінки людини.

У Загальній Декларації прав людини закріплено: «Свобода складається із можливості робити все, що не шкодить іншим: тобто здійснення прав обмежено лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства змогу користуватися тими ж правами» [22].

У контексті нашого дослідження, перш ніж перейти до визначення ідей, покладених в основу правової держави, доцільно уточнити її інституційні контури. У ХХ столітті науковці намагалися аргументувати законність державної влади, заснованої на принципах поваги прав людини, не приділяючи особливої уваги ні конституційній монархії, ні республіці, ні іншим формам демократії. Хоча зустрічалися і винятки: на початку століття радикали захищали республіканський устрій, виступивши проти монархізму. В результаті конструктивної розробки було запропоновано кілька загальних «функціональних типів». На думку деяких учених, не суттєво, яку юридичну форму матиме правова держава, важливо, щоб вона була конституційною [23, с. 156-157]. Конституція займає особливе місце з-поміж правових законів і в формальному, і в матеріальному розумінні. Вона набула значення наближеного до поняття права взагалі.

Отже, на думку вчених, правова держава може існувати за різних форм, а суперечки, що ведуться з давніх часів між прихильниками монархії та республіки, відходять на другий план політичного життя [20, с. 182].

Ш.М. Дельсоль підкреслює, що характер правової держави визначається не стільки політичним режимом, скільки тією роллю, яку державна влада відіграє у суспільстві [20, с. 187], а також, на думку деяких інших вчених, в економіці й у

соціальной сфері. Поняття правової держави найчастіше асоціюється з демократичним режимом.

Натомість, погоджуємося з тим, що найважливішим критерієм такої держави вважається не демократія, а гарантія прав людини. Міжнародно-правові гарантії прав людини, що отримали своє юридичне оформлення з прийняттям Загальної декларації прав людини (1948 р.) [22] та Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950 р.) [24], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [25], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) [26], заключного акту Наради по безпеці і співробітництву в Європі (1975 р.) [27], різних конвенцій та інших актів, визначили необхідність наддержавних органів захисту прав людини, таких як комісія ООН з прав людини [28], Європейський суд з прав людини [29] й інші [30].

Процеси правової глобалізації руйнують історично сформовані типи правосвідомості. Розширюючи свої свободи і права, один індивід може вийти за межі правового порядку і посягнути на права інших. Над цією проблемою працюють сьогодні вчені, зокрема, А.І. Ковлер пропонує в цьому контексті розрізнити поняття «права держави» (винятково як «державне право») і «правова держава», у якої право виступає синтезом принципів порядку і свобод людини, її прав [31, с. 16].

Прихильники правової держави виступають за ліберальну демократію, що поважає і захищає права меншості. Однак у наші дні виникає деяка несумісність понять. У ХХ столітті термін «демократія» став скоріше гаслом, ніж ідеєю. Майже всі режими, навіть найавторитарніші, заявляють про свою прихильність до принципів демократії. Це слово втрачає закладений у нього зміст і стає простим звуком. Воно перетворилося на гасло, «звернене скоріше до ідола, ніж до реальності, оскільки на демократичність претендували і радянський тоталітаризм, і деякі диктатури, і навіть режим Хомейні в Ірані» ... [20, с. 183].

Таке широке вживання поняття «демократичний» відображає не тільки прагнення завоювати симпатії міжнародної громадськості, але часом і спотворити

зміст цього слова. Така «демократія» припускає наявність уже сформованої єдності думок, тоді як ліберальна демократія закріплює право на плюралізм думок і прагне установити відносну єдність суспільства, однаково поважаючи різні думки його членів. Усе політичне бачення сучасних демократичних держав засновано на ідеї про те, що громадянське суспільство – плюралістичне. Демократія повинна бути демократичною, це не престиж і не данина моді.

Необхідно зауважити, що в науковій літературі демократію визначають у доволі різних аспектах: як систему специфічних політичних і правових інститутів, а також як процес реалізації демократичного ідеалу, що пов'язаний насамперед із сферою державно-владної організації чи конкретними формами участі громадян у процесі державного управління, починаючи від форм безпосередньої демократії та закінчуючи системою формування представницьких органів державної влади. Однак, повертаючись до етимології терміна «демократія», слід пам'ятати, що феномен демократії пов'язаний не лише з поняттям влади (в цьому сенсі держава може бути охарактеризована як форма інституціоналізації владних відносин), але й із суспільством. Тобто демократія – це не лише форма чи спосіб реалізації влади, але й суспільство, в якому та в інтересах якого, за словами А. Лінкольна, ця влада реалізується. Саме тому існування демократичної державної влади завжди доповнюється тим, що Б. Гершунський визначив поняттям «демократичного суспільства». У найбільш загальному вигляді демократичне суспільство визначається як суспільство, «що функціонує на основі демократичної системи політичної влади» [32, с. 22].

Отже, навіть визнаючи демократію як одну з вищих цінностей суспільно-політичного життя і витлумачуючи її як реалізацію влади народу, перед нами все одно виникає низка запитань, які можуть бути вирішені не просто у різний, а у прямо протилежний спосіб. Тому, перш ніж розпочати дослідження ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, варто проаналізувати ті поняття, які є предметом нашого дослідження.

Незважаючи на те, що основну мету нашого дослідження становить роль

органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, передусім необхідно звернути увагу на феномен демократії. Тобто необхідно мати певне уявлення про демократію, щоб у процесі всього подальшого дослідження наповнити його конкретним змістом, екстраполювати його на реалії сьогодення, визначити основні напрями розвитку демократії у сучасному світі, і нарешті, що, на нашу думку, є найактуальнішим завданням, – з'ясувати, яку саме демократію ми маємо в Україні, і що треба зробити, щоб демократія-як-ідеал (а для Р. Даля демократія як рівна участь усіх громадян в управлінні є тим ідеалом, до якого мають наближатись сучасні поліархії [33]), перетворилася на демократію-як-дійсність.

Отже, як писав ще у 1923 році у своїй відомій статті «Демократія на роздоріжжі» П. Новгородцев, поняття демократії належить до одного з найбільш нечітких у сучасній політичній науці [34, с.541]. Проте за понад 80 років розуміння демократії в правовій і політичній науці кардинально змінилося. Нині можна навести багато визначень демократії, у кількісному вимірі їх, мабуть, буде дещо більше, ніж це було за часів П. Новгородцева, а потім спробувати відібрати найкращі з них. До речі, щодо користі від такого переліку, то, з одного боку, ми отримуємо певне загальне уявлення про те, як саме сприймається демократія в сучасній правовій і політичній думці. Однак, з другого боку, у переважній більшості визначень постає повніше відтворення одних і тих самих положень, або вони містять такі моменти, які взагалі майже неможливо привести до спільного знаменника. Для того, щоб не бути марнословним, необхідно навести лише кілька визначень, які подано в словниках чи в загальнотеоретичній правовій і політичній літературі.

Демократія – це форма правління в державі, яка характеризується визнанням єдиним джерелом влади народу, рівноправністю громадян, домінуванням більшості при визнанні цінності інтересів та думок меншості, виборністю основних органів держави, дотриманням прав і свобод людини [35, с. 75].

Демократія – це реально встановлений тип врядування, який передбачає

ефективну участь, розуміння, засноване на поінформованості, існуванні контролю та включеність в життя суспільства (inclusion) [33, с. 42-47].

Демократія – це форма організації та функціонування самоврядного суспільного організму, заснована на принципах рівного права всіх членів суспільства брати участь в управлінні, виборі керівних органів та підзвітності органів управління народів [36, с. 111].

Демократія – це умова, яка дозволяє діяти і заохочує свободу, і в той же час обмеження, яке дається взнаки кожного разу, коли той чи інший вид діяльності починає атрофуватись, перетворюватись на систему володарювання й підкорення чи виявляє потенціал та тенденцію такої еволюції [37, с. 80].

Демократія – це форма і спосіб організації суспільно-політичного життя [38, с.223].

Демократія – це політична організація влади народу, при якій забезпечується: рівна участь всіх і кожного в управлінні державними й суспільними справами; виборність основних органів держави і законність у функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства; забезпечення прав і свобод людини та меншості відповідно до міжнародних стандартів [39, с. 161].

Демократія – це різноманітні суспільні інститути, в першу чергу загальні вибори, тобто право народу змінювати свій уряд, які дозволять здійснювати громадський контроль за діяльністю та відставкою уряду, а також без застосування насильства проводити реформи навіть всупереч волі правителів [40, с. 177].

Демократія – це така форма держави, де законодавча влада представлена колегіальним органом, обраним народом, реалізуються закріплені законодавством широкі соціально-економічні та політичні права громадян незалежно від статі, раси, національності, майнового стану, освітнього рівня та віросповідання [41, с.396-397].

Демократія – це одна з основних форм правління, політичної та соціальної організації суспільства, держави та влади ... політичний режим, зазвичай пов'язаний з республіканською формою держави [42, с. 222].

Демократія – це форма влади, заснована на визнанні народу джерелом влади; виборності та змінюваності вищих органів державної влади, їх підзвітності виборцям; поділі державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; конституційному визнанні, закріпленні та реальному гарантуванні основних особистих, економічних, політичних та інших прав і свобод людини та громадянина; захищеності особи від свавілля та беззаконня, можливість реально захищати свої права, свободи та законні інтереси від будь-яких посягань, у тому числі з боку державних органів і посадових осіб; існуванні низки політичних, у тому числі й опозиційних, партій; невторчанні держави в приватне життя громадян; гласності в діяльності держави [43, с. 102].

Демократія – це одна з основних форм самоорганізації суспільства ... комплекс інститутів та організацій, структура та функціонування яких засновується на ліберально-демократичних світоглядних і ціннісних постулатах, нормах і настановах [44, с.131].

Демократія – це система функціонування та розвитку суспільства загалом, спосіб ведення суспільних справ і критерій оцінки процесів, що відбуваються у ньому ... ідеал суспільно-політичного устрою, який будується на певній системі цінностей (народного суверенітету, політичної рівності, свободи, поваги до прав людини і меншин тощо) [45, с. 398].

Демократія – це система розв'язання суперечностей, в якій результати залежать від того, що роблять учасники, але жоден із них не контролює те, що відбувається [46, с. 30].

Окрім вищезазначених “широких” визначень демократії, можна навести низку коротких дефініцій: “демократія – це плюралізм; протилежність тоталітаризму; правління народу; гарантія індивідуальних прав і свобод; консенсус; ставлення тих, хто управляє, до тих, ким управляють, тощо” [47, с. 39]. Вони начебто дають змогу сформулювати уявлення про демократію, але, власне, кожна з них вимагає подальшого визначення, оскільки тоді постають запитання: що таке консенсус, плюралізм тощо?

Проте подібна методологічна процедура відтворення змісту вже існуючих

визначень демократії має свої очевидні недоліки, які легко стають предметом критики. Так, скажімо, пропонуючи ту чи іншу кількість дефініцій демократії, котрі є не просто різними, а в деяких випадках навіть протилежними, необхідно, очевидно, вказати на “найкращу” чи найбільш “коректну” з них. Зрозуміло, що для цього потрібно мати певний критерій. Цим критерієм може бути лише існуюче у конкретного дослідника розуміння демократії. Виникає своєрідне замкнене коло: для того, щоб відібрати найкраще з існуючих визначень демократії, необхідно заздалегідь, ще до того як почали їх аналізувати, мати своєрідну імпліцитну дефініцію демократії. Певним чином це може нагадати відомий у теорії ефект герменевтичного кола. Проте у нашому випадку ми маємо справу лише з методологічною помилкою.

Більше того, доволі часто саме таке намагання пояснити поняття демократії через накопичення незліченної кількості дефініцій спричиняє прямо протилежний ефект і людина, яка щиро прагне досягнути найчіткіше розуміння демократії, в якусь мить просто зупиняється, а в невдовзі приходить до думки, що, якщо за стільки віків ніхто так і не спромігся дати якогось одного, найбільш прийняттого, універсального для всіх визначення демократії, то чи існує взагалі будь-яка “демократична теорія”, і якщо так, то чого вона варта, якщо не може надати навіть вихідного визначення демократії?

На переконання Ш. Дельсона, народовладдя не тотожне дотриманню прав громадян [20, с.189]. Із того часу коли А. Токвіль [48, с. 17-35] переказав учення Платона, ми знаємо, що демократія може бути деспотичною. Намагаючись виділити найбільш привабливі риси демократії, варто орієнтуватися на правову державу, вірніше, на державу-гаранта, ніж на саму демократію.

Говорячи про державу-гаранта, права громадян, можна виявити відхилення демократичної державної влади від визначених фундаментальних критеріїв. Чи буде держава гарантувати дотримання всіх офіційно визнаних прав? У сучасних прихильників правової держави немає єдності стосовно відповіді на це запитання. Виникнення цієї проблеми доводить, що роль державної влади в суспільстві є значно важливішою для визначення правової держави, ніж сама влада.

Політика правової держави зорієнтована, насамперед, на обмеження державної влади й одночасному визнанні необхідності цієї влади. Державна влада потрібна в будь-якому суспільстві, тому що її відсутність породжує анархію, насильство і несправедливість, однак будь-яка влада постійно прагне розширити сферу своєї компетенції і максимально обмежити свободи громадян. Таким чином, потрібно визнавати корисність влади, але водночас необхідно неухильно стежити за нею і підтверджувати її легітимність, регулярно оцінюючи результати її діяльності. Інакше кажучи, потрібно знайти компроміс між потребою громадян щодо збереження правопорядку та захисту громадянських прав з боку державної влади. Потрібно прагнути до рівноваги між негативними і позитивними наслідками, якими доволі часто супроводжуються прийняті державою рішення. Ще Арістотель вважав, що демократія – яка, природно, не відповідала нашим уявленням про правову державу, – повинна була не стільки забезпечувати рівність громадян, скільки стримувати корупцію, яка, здається, притаманна будь-якій владі [49, с. 67-83].

Правова держава є політичною організацією, яка принципово не ставить перед суспільством жодних нереальних цілей. Її єдина місія полягає тільки в наданні гарантій: вона повинна охороняти існуюче суспільство, підтримувати його таким, яким воно є і забезпечувати його природну еволюцію.

Таке призначення правової держави прямо впливає з теорії суспільного договору, зокрема, з міркувань Джона Локка [50, с. 260-340]. Воно ґрунтується на ідеї незалежності індивідуума та його верховенстві стосовно інших структур суспільства. Вища цінність полягає в самій людині, а мета держави полягає в тому, щоб захистити цю людину, забезпечити умови для її всебічного розвитку і допомогти їй досягти індивідуальних і колективних цілей.

Окремі дослідники [51, с. 17-25] підкреслюють, що право стоїть над державою. Право затверджує законність державної влади та її компетенцію. Правова держава передбачає здійснення державної влади з декількох позицій. Вона не має наміру втрачати свій суверенітет, тому верховна державна влада має повноваження приймати на себе відповідальність за долю країни в умовах кризи,

що найчастіше виникає в результаті недосконалості багатопартійної демократії, але процедура запровадження надзвичайного стану заздалегідь суворо регламентується. У таких випадках вся влада переходить до глави держави – президента, щоб уникнути анархії, властивої поліцентризму.

У демократичних правових державах державна влада розосереджена в просторі й обмежена в часі. Розосередження в просторі означає, що ніхто з суб'єктів влади не має всієї повноти влади. В ешелонах державної влади ніхто не має у своєму розпорядженні такої компетенції, щоб діяти самостійно, а тим більше діяти всупереч волі інших владних структур. Обмеженість у часі означає, що „жодна група осіб не може розраховувати, щоб влада остаточно перейшла в їхні руки, жодна програма не може вважатися стабільною, поки вона не виконана, будь-яка державна політика тільки тимчасово визнається офіційною” [20, с. 192, 207].

Практика почергового перебування при владі різних партій робить політику ризикованим заняттям із непередбачуваним результатом; водночас консенсус у суспільстві обов'язковий. Щоб вижити, кожен уряд намагається у міру сил виконувати окремі положення програми своїх політичних опонентів. Багатовладдя дає змогу політикам усунути від відповідальності за стан справ у країні.

Боротьба за владу в законодавчо визначених рамках стає характерною рисою демократичних держав. Життя плюралістичного суспільства засноване на передбачуваному визнанні верховенства закону всіма членами суспільства. Легальні опозиційні об'єднання не зацікавлені в застосуванні насильства для приходу до влади, тому що вони можуть це зробити законним шляхом у результаті виборів.

Отже, правова держава відкриває можливість для боротьби за владу мирними засобами [52, с. 76]. Вона встановлює правові умови для опозиційних структур і груп лобістів, що прагнуть скорегувати на свою користь урядову політику і підготувати прихід до влади своїм послідовникам. Р. Арон з точністю проаналізував, як сучасна демократія може переродитися в олігархію – коли влада

буде належати визначеній часті, у демагогію – через безвідповідальність народу і невтримні амбіції керівників, в анархію – внаслідок хаосу, спровокованого некерованим плюралізмом, у тиранію – в результаті приходу до влади „рятівника нації”, що усуне хаос [52, с. 83]. Протягом останніх років вчені різних країн приділяли багато уваги аналізу шляхів розвитку сучасної демократії.

Доводиться констатувати, що сьогодні у наукових колах песимістично оцінюються перспективи правової держави. Таких держав у чистому вигляді поки що немає. Можна говорити тільки про наближеність тієї чи іншої країни до побудови правової держави. Отже, правова держава – це лише ідея, до якої потрібно прагнути.

На практиці ще нікому не вдалося побудувати суспільство, в якому був би повністю реалізований принцип верховенства права. З точки зору історії це зробити неможливо, оскільки право не може бути вищим за економічний лад та обумовлений ним культурний розвиток суспільства. Право не займає особливого становища серед інших соціальних цінностей, таких як правда, розум, совість, чесність, свобода, справедливість. Право і закон тільки тоді мають сенс, коли вони виражають ці цінності та допомагають запровадженню їх у соціальне життя. Не повинно бути культу права або закону, вони повинні займати своє місце.

У сучасному світі індивідуум жадає від держави повного забезпечення свого добробуту, тому держава залишається головною дієвою особою в економічному та соціальному житті суспільства. Інколи у свідомості громадян турбота про особистий добробут відтісняє на другий план існування основних свобод [53, с. 83].

Досить слушно в науковій літературі зазначається, що соціальні права можуть стати “могильниками” прав-свобод. Може ставитися під сумнів реальна необхідність соціальних прав, або висловлюватися занепокоєння в зв’язку з можливими наслідками їхнього поширення. За таких умов демократична думка ніби потрапляє в полон своїх власних протиріч. У кожній людині діалектично поєднується прагнення до свобод і до безпеки. Сучасне суспільство, передусім, засноване на прагненні громадян забезпечити свою безпеку. „Від держави

чекають гарантій забезпечення від усіх неприємностей. Тому всі, хто прагне до безпеки, із задоволенням вживають заходів щодо зміцнення своєї сили. Критичні зауваження на адресу постійно зростаючого бюрократичного апарату швидко стихають, щойно мова заходить про розширення соціальних гарантій” [52, с. 524]. Так, наприклад, Б. Жувенель не заперечує, що існує реальна потреба в гарантіях і соціальній допомозі, але він проти того, щоб держава мала монополію на розподіл соціальних благ. Він приєднується до тих науковців, які вважають, що індивідуалістичне масове суспільство сприяє надмірному посиленню ролі держави [49, с. 134].

Тема саморуйнування демократії внаслідок розширення соціальної сфери, що була докладно розглянута ще в праці „Демократія в Америці” [48], опинилася в центрі уваги авторів, що цікавляться проблемами сучасної демократії. Можна сказати, що в ХХ столітті демократична думка відзначена сильним впливом А. Токвіля. Багато авторів задаються питанням, чи не може активна соціальна політика держави знищити самі основи демократії.

Зарубіжна правова наука відзначає, що посилення ролі держави в підвищенні рівня життя своїх громадян і розширення соціальних прав ведуть до поступового руйнування прав-свобод. Узявши на себе фінансування багатьох секторів економіки, щоб зробити їхні послуги доступними для населення, держава істотно зменшила свободу дій громадян, „відбила” в них бажання робити щонебудь на користь суспільству і змусила їх замкнутися у своєму приватному житті. З іншого боку, громадянин, що живе за рахунок підтримки держави, втрачає свої демократичні та соціальні інстинкти.

Не випадково Лефор говорить про те, що «розширення нових прав не тільки свідчить про перекручення принципів прав людини, але і становить серйозну небезпеку для основ демократії» [54, с. 32]. На його думку, „права людини втрачають свій сенс чи стають простим пережитком застарілої моделі суспільства, коли влада держави визначається її здатністю допомагати своїм громадянам, і коли у громадян немає ніяких інших бажань, крім власного добробуту” [55, с. 27].

Свого часу видатний мислитель і філософ Г.В. Гегель у своїй праці

„Філософія права” писав: „Забезпечення держави і тих, хто знаходиться під її управлінням, від зловживань владою, відомствами і їхніми посадовцями полягає, з одного боку – у правах громад, корпорацій, за допомогою яких надання суб’єктивної сваволі в довірену посадовцям владу вносить перешкоди, і недостатній контроль зверху доповнюється контролем знизу”.

Отже, держава-гарант намагається максимально забезпечити реалізацію прав і свобод людей, уникає застосування насильства і розраховує головним чином на лояльність населення і на його віру в правосуддя. Вона передбачає постійний прогрес суспільної свідомості, а також необхідність систематичної освіти населення.

Правова держава допускає створення нової раціональної конструкції, для якої потрібні постійні зусилля з боку громадян, оскільки будівництво правової держави ніколи не буває остаточно завершеним. Перед будь-якою державою завжди стоїть коло питань, на вирішення яких вона спрямовує свої матеріальні ресурси, ідеологічні та політичні зусилля.

Держава – це динамічна система, що здійснює управління суспільством у змінних умовах внутрішнього та зовнішнього середовища, тому її зміст – визначені функції, які відображають соціальне призначення держави [56, с. 6]. Між державою та суспільством існують прямі та зворотні зв’язки, відбувається обмін інформацією і діяльністю. Сучасна концепція прав людини і громадянина, враховуючи всі особливості та модифікації, зумовлені сучасним рівнем і характером світової цивілізації, спирається на багатий досвід людства, і, передусім, у сфері правових форм організації суспільного життя людей, у правовий спосіб регулювання їх поведінки, місця, ролі та значення у навколишньому світі. Тут багато що залежить від сутності конкретної держави в конкретний період її існування.

Завдання й основні напрями діяльності держави та її органів є настільки неосяжними, що окреслити їх навіть приблизно є досить складною справою. Формування функцій держави обумовлено чисельністю й особливостями існуючих суспільних відносин. М. Вебер так визначив усю проблематичність

цього завдання: „... адже державу не можна соціально окреслити виходячи зі змісту її діяльності. Майже немає таких завдань, які б не вирішувала політична еліта, з іншого боку – немає такого завдання, про яке можна було б сказати, що воно протягом різного часу цілком належало тим державним елітам, що сьогодні називаються „політичними”, – або іншим додержавним формуванням, що історично передували сучасній державі” [57, с. 65].

Пізнання функцій є передумовою пізнання головного і першочергового в державі, виявлення її соціального змісту. Функції визначають структуру держави [56, с. 3-4]. Зміст функцій залежить від сутності держави, саме тому функції визначають основні принципи побудови та діяльності державних органів.

Кожна держава для повноцінного здійснення своїх завдань і реалізації функцій повинна мати різноманітні органи й організації, які в своїй сукупності утворюють систему. Отже, проблеми оптимальної організації й ефективної діяльності органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві не втратили своєї актуальності.

Влада є всеосяжною, вона є скрізь і всюди, вона є вічною в історичному часі. Влада як соціальне явище проявляє себе по-різному. Саме тому одні дослідники вважають, що влада означає реальну здатність одного з елементів існуючої системи реалізовувати власні інтереси в її межах. При цьому влада – це можливість впливати на процеси, що відбуваються всередині системи. Інші вважають владою результат, продукт певного цілеспрямованого впливу. Треті думають, що влада – це такі взаємовідносини між людьми або групами людей, сутність яких полягає в управлінні, впливі, прагненні щодо досягнення рівноваги [58, с. 27-35].

Неоднозначність інтерпретації поняття „влада” в науковій літературі зумовлена складністю і багатогранністю цього явища. Феномен влади проникає практично в усі сфери людської діяльності. Саме тому проблема влади досліджується різними науковцями, відповідно й інтерпретується цей термін по-різному. Так, у філософії йдеться, насамперед, про владу над об’єктивними законами суспільства, у соціології – про владу суспільну, в економічній теорії –

про владу економічну, господарську, у політології – про політичну владу.

Влада інтерпретується також як здатність змінювати відносини людей або зберігати їх, досягати певних цілей. Дуже доречним з цього приводу видається твердження класика американської політико-правової думки Г. Ласвела про те, що влада починається там, де інформація, рекомендація, рішення реалізуються, переходячи в досягнення мети [59, с. 37].

Згідно з твердженням М. Вебера, влада – це здатність визначати поведінку інших людей навіть проти їхньої волі. Вона має такі особливості:

- а) здійснюється індивідами;
- б) визначає засоби досягнення бажаних цілей;
- в) реалізовується щодо інших осіб, може спричинити опір і конфлікт;
- г) влада підкреслює, що існують певні розходження між інтересами осіб, які наділені владою і осіб, які її не мають;
- д) влада – негативне явище, що сприяє обмеженню та позбавленню прав і свобод для тих, на кого вона впливає [60, с. 58].

Владу можна інтерпретувати і як „владні відносини”, але Вебер, Гегель і Маркс трактують її як деякий потенціал політичного суб’єкта, який наділений особливими субстанціональними ознаками носія влади [61, с.27].

Сучасний англійський соціолог Е. Гідденс, визначає владу як здатність втручатися в перебіг подій так, щоб певним чином змінювати їх [62]. Такий підхід підтримують прихильники так званої „силової моделі”, що виникла в рамках англо-американської школи „політичного реалізму”. З точки зору такого підходу як у внутрішній (Д. Кетлін) [63], так і в зовнішній (Г. Моргентан) [63] політиці влада виступає як силовий вплив політичного суб’єкта, який наділений відповідними ресурсами і при необхідності використовує пряме насильство.

І, нарешті, в сучасній політичній теорії розроблено структурно-функціональну концепцію влади, пов’язану, насамперед, із дослідженнями Т. Парсонса, який стверджує, що влада – це позитивна соціальна можливість досягнення суспільних цілей [64, с.24-29]. При цьому американський соціолог виходить з розуміння тієї обставини, що влада розосереджена в суспільстві, а не

сконцентрована лише в руках правлячої еліти. Він вважає, що в суспільстві існує деякий обмежений потенціал влади, і тому будь-яке збільшення влади однією соціальною групою неминуче призводить до зменшення владних повноважень іншої групи. Політична система, на переконання Т. Парсонса, виступає як відкрита і плюралістична, що дозволяє всьому суспільству певним чином брати участь у політичному житті.

Безумовно, влада – це незмінний атрибут соціальної взаємодії (інтеракції), розподілу ролей, дій при реалізації управлінських відносин, при якій кожен учасник переслідує власні цілі. Вона не є чимось штучно створеним і нав'язаним людям ззовні. Це онтологічна структура людського життя: там, де люди взаємодіють між собою, там існує влада в простій або складній формі. Тут ми цілком солідарні з думкою М. Фуко, який стверджував, що „... усі полюси контролю і впливу знаходяться в єдиному полі влади, в рамках якого працює „закон збереження владної енергії” [65, с.114].

Будь-яке суспільство не зможе нормально функціонувати, якщо кожному буде дозволятися безперешкодно, свавільно діяти. „Вимога особистої свободи, – відзначав В. Соловйов, – щоб вона могла реалізуватися, вже допускає обмеження цієї свободи в тих межах, в яких вона в суспільстві несумісна з життєдіяльністю суспільства і загальним добробутом. Ці інтереси є обов'язковими з точки зору моралі, а в реальності співпадають між собою. З цього поєднання народжується право” [66, с.458].

Марксова констатація – „наси́льство є повивальною бабкою будь-якого старого суспільства, коли в ньому народжується нове” [67, с.761] – перетворилася на імператив революційного мислення і дій. На примусовий характер влади звертали увагу всі вітчизняні управлінці XIX століття [68].

Заперечувати той факт, що влада проявляється в процесі підпорядкування, примусу, ми не можемо, хоча разом із тим думаємо, що зводити сутність владних відносин тільки до насильства і примусу було б неправильно хоча б через ту обставину, що мобілізація людей для досягнення суспільно важливих цілей повинна здійснюватися і реально здійснюється не лише на підставі примусу та

насильства.

Сказане дозволяє приєднатися до тих авторів, які розглядають поняття „влада” як політико-юридичну категорію, як право і можливість одних управляти іншими, впливаючи на їхню поведінку та діяльність, використовуючи при цьому авторитет влади та права [69, с. 52].

Відомий дослідник К.П. Побєдоносцев зазначав, що відправленням влади є викриття правди, розрізнення неправди. Владі належить і перше, і останнє слово – альфа й омега у справах людських. Скільки живе людство, воно не перестає страждати то від влади, то від безвладдя. І все-таки без влади жити неможливо. Перша умова влади є віра в себе, у своє покликання: благом влади є, коли ця віра зливається з визнанням обов’язку та особливою відповідальністю [70].

На підставі вищесказаного виділяють чотири головних підходи щодо визначення поняття державної влади: як вольових відносин; як органу держави; як функції; як сукупності повноважень.

Функціональна характеристика державної влади є важливою в теоретичному і практичному відношенні, оскільки дозволяє встановити, якою мірою функції влади юридично оформлені та „закріплені” за конкретними державними структурами, тобто організаційно забезпечені. На нашу думку, функції влади з точки зору державного управління повинні „відтворюватися” за різним ступенем деталізації і конкретизації в функціях відповідних державних органів.

Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що офіційне визнання прав людини стало інструментом, що обмежує свавілля органів влади стосовно інтересів особи та суспільства. Окреслюючи межі діяльності органів державної влади, права людини трансформують розуміння держави, коригують форми і методи діяльності суб’єктів публічної влади, задають моральні і правові стандарти взаємовідносин особи і держави, розвивають принципи автономії і співробітництва, взаємної відповідальності. Іншими словами, права і свободи людини – дієва протипава всесиллю органів публічної влади, здатна забезпечити його обмеження. Гуманітарна сутність прав людини зумовлює об’єднання органів

державної влади правовими, соціокультурними, моральними зв'язками. Водночас обмеження дії органів державної влади правами людини не повинно вести до зменшення їх ролі, яка дуже значна в наданні їм загальнообов'язкової форми, їх охорони і захисту. Суть питання в тому, щоб обмежити претензії держави в особі її органів на свій розсуд визначати обсяг прав і свобод людини, не рахуючись з додержавним, природним, невідчужуваним характером прав і свобод людини.

Досліджувана проблема тісно пов'язана з трактуванням прав людини в контексті різноманітних підходів до праворозуміння. А тому тут спостерігається взаємозв'язок у системі «право – права людини – держава».

Водночас, можна стверджувати, що сьогодні сучасна держава певною мірою становить соціально орієнтовану правову державу, де взаємодія прав першого і другого покоління обумовила єдність охоронної (відносно природних прав) та установчої (відносно позитивних прав) функцій держави та органів державної влади.

Відтак, можемо зауважити, що права людини визначають межі здійснення функцій держави та органів державної влади: найбільш чітко вони виражені в моделі правової (мінімальної) держави, яка в сфері прав людини здійснює лише їх охорону та захист.

Соціальна держава як найбільш висока ступінь розвитку правової держави бере на себе зобов'язання забезпечити соціально-економічні права людини, що передбачає активну діяльність органів державної влади щодо формування відповідної соціальної політики, програм. Тут межі діяльності органів державної влади досить рухливі, оскільки залежать від стану економіки, політичних тенденцій, рівня сформованості громадянського суспільства, процесів глобалізації тощо. Найбільш важке завдання – знайти оптимальний обсяг «соціальності» держави (баланс свободи і справедливості), той «максимальний мінімум», який забезпечує гідний рівень життя індивідів. «Захоплення» соціальною функцією може мати негативні наслідки для суспільства, коли останнє «заражається» соціальною лінню, патерналізмом, безвідповідальністю за власну свободу. Такий стан речей не відповідає принципам соціальної правової держави.

Розширення меж діяльності соціальної держави може призвести до зворотного ефекту – грубого втручання в економіку, придушення приватної ініціативи, необґрунтованого вторгнення органів державної влади в особисту сферу індивіда і як наслідок – до порушення прав людини. Небажана для суспільства й інша крайність – звуження соціальної функції держави. Питання полягає в тому, як тлумачити цілі та зміст соціальної функції держави? Адже в поняття «гідне життя» і «вільний розвиток людини» можна вкладати різний зміст. Цілком очевидно, що зміст права на гідне існування конкретно-історичне, воно змінюється в процесі соціальної еволюції, обумовлене рівнем розвитку економіки, правової культури суспільства, що виражається, зокрема, через правотворчу та правозастосовну практику.

Істотне значення для повноти досліджуваного питання має визначення ролі органів державної влади в залежності від видів прав. За основу аналізу слід взяти класифікацію суб'єктивних публічних прав, розроблену Р. Еллінеком. Він виділяв три групи прав: права на свободу особи від держави (право на життя, повагу гідності, особисту недоторканність); права на сприяння з боку держави (підтримка соціально слабких верств населення, розвиток освіти, охорони здоров'я, права на захист); права на участь громадян в організації і діяльності державної влади (виборчі права, право на заняття державної посади, право критики, скарги, петиції тощо) [71].

Обсяг дій органів державної влади відносно зазначених видів прав різний: від повного невтручання держави та інших суб'єктів у сферу приватного життя до активного сприяння реалізації прав особи, їх гарантованості, забезпеченості.

1.2 Генеза концепцій щодо розуміння прав і свобод людини

Важливим компонентом будь-якої правової системи є інститут прав і свобод людини. Це складне і багатогранне поняття виражає не потенційні, а реальні можливості його власника, закріплені конституцією держави та іншими нормативними актами.

Права людини – одне із найбільш уживаних понять у сучасному правознавстві, навколо якого і в наш час відбуваються гострі дискусії серед учених. Інтерес до концепцій прав людини легко пояснити з урахуванням соціально-економічної перебудови, що відбувається в Україні [72].

Кожне суспільство мало свої уявлення про справедливість, гідність і повагу. Майже в кожній давній спільноті людей існувала точка зору, що її провідники повинні правити мудро та керуватися при цьому інтересами загального добробуту. Джерелом таких поглядів були заповіді Божі, закони природи, традиції, а часом і політичні рішення, але вони не впливали із розуміння того, що кожна людина наділена правом мати справедливих керівників. У добре упорядкованому суспільстві народ неодмінно користався з того, що його еліта брала на себе певні політичні зобов'язання. Проте у нього не було жодних природних чи людських прав, які він міг би протиставляти несправедливому керівництву. Століттями проходив процес поступового визнання індивідуальної свободи та обмеження влади уряду.

Зародження ідеї прав людини відноситься до V–IV ст. до н.е. У древніх полісах, наприклад в Афінах, виник інститут громадянства. Але при цьому неминучим для суспільного розвитку того часу був нерівномірний розподіл прав людини між різними класами. Громадяни користувалися всіма правами, тоді як у рабів не було жодних прав. Архонт Солон розробив конституцію, яка закріпила деякі ідеї, які поклали початок створення вчення про природні права людини [73].

У міркуваннях античних мислителів проглядається прихильність до ідей гуманізму, встановлення і збереження свободи, верховенства права і закону. На думку Сократа, умовою існування поліса є підпорядкування закону, а законослухняний громадянин тотожний полісу, і в цьому полягає найвища гармонія [74]. Дещо пізніше давньогрецькі софісти Антіфрон, Лукофон, Алексідін та інші запропонували формулу: «Міра всіх речей – людина». Цей девіз згодом став основою для розвитку ідеї рівності всіх людей. Нерівність, розподіл людей на вільних і рабів трактувалися як наслідок штучних установок полісних законів.

Своєрідне уявлення про рівність людей проглядається у представників

римської юриспруденції. Відповідно до їх концепції всі люди народжуються вільними, але суб'єктами права є лише вільні громадяни, а не раби, які віднесені до категорії об'єктів права. Проте велике значення для розвитку прав людини має висунутий римлянами принцип загальності і єдності вимог закону, під дію якого підпадають усі.

Ідея загальної рівності знайшла своїх послідовників і в феодальному суспільстві. Так, в Англії в умовах середньовічного безправ'я народу, свавілля і культу насильства, що панував тоді, представники різних кланів і станів, а також прогресивні діячі та релігійні авторитети докладали значних зусиль для обмеження прав монарха і встановлення правил, яких має дотримуватись він та його чиновники. Особливо активно виступали барони, лицарство і церква, які побоювалися втрати свого майна і привілеїв. Чашу терпіння королівських васалів переповнила корупція і беззаконня, що панували в державі. Під тиском виступів знаті король Іоанн Безземельний прийняв в 1215 р Велику хартію свободи, яка, однак, не принесла полегшення народу. Вона, будучи виразником волі правлячого класу, захищала переважно норми феодального права, недоторканність баронських і церковних володінь. Значення Хартії полягало в тому, що вона вперше ввела норму, яка забороняє представникам правосуддя продавати свої послуги, і обмежила сферу застосування репресивних заходів – позбавлення волі, власності, висилка тощо. Ці заходи могли бути прийняті лише за рішенням перів або за законом країни.

В період формування буржуазного ладу в Англії в 1679 р був оприлюднений Хабеас корпус акт (Habeas Corpus Act) – один з основних конституційних актів, який встановив гарантії недоторканості особи, принцип презумпції невинуватості. Ще одним кроком на шляху демократизації суспільства стало прийняття Білля про права, яким посилювалася роль парламенту, заборона без його згоди встановлювати податки і збори. Громадянам надавалася свобода слова і дебатів у парламенті, право звернення громадян з петицією до короля [75].

Подальший розвиток ідеалів свободи і прав людини відбувся в США на основі природничо-правової доктрини, створеної в період буржуазного ладу в

Англиї. Цією ж ідеєю керувалися такі мислителі, як Гуго Гроцій, Бенедикт Спіноза, Джон Локк, Шарль Луї Монтеск'є, Томас Джефферсон та ін., які розробили раціоналістичну теорію природного права. У ній критикувався феодальний лад, і обґрунтовувалися нові уявлення про права і свободи людини, про необхідність панування права у відносинах між народом і державою. На перше місце цієї теорії була покладена формула, якої дотримувався ще Цицерон – переконаний прихильник природно-правової теорії [76]. Суть останньої полягає в тому, що права і свободи людини не даруються і не встановлюються кимось і за чийм би там не було бажанням або велінням, а належать їй за самою своєю природою. У Декларації прав штату Вірджинія 1776 р вперше було проголошено, що всі люди є рівною мірою вільними і незалежними і володіють певними природженими правами (на життя і свободу, володіння власністю тощо). Держава визнає ці права і надає їм юридичну форму закону, що захищає їх [77].

Слід зазначити, що природні права реалізуються безпосередньо, тобто без будь-якого правозастосовного акту, незалежно від волі людей (наприклад, права на життя, свободу, рівність, особисту недоторканність тощо).

Ідея природних невідчужуваних прав людини стала потужним чинником Великої Французької революції, яка створила Декларацію прав людини і громадянина 1789 р., положення якої актуальні і сьогодні. Вони говорять: «Люди народжуються вільними і рівними у правах, мета будь-якого політичного союзу – забезпечення природних і невід'ємних прав людини, свободи, власності, безпеки і опору пригнічення» [78]. У Декларації було проголошено презумпцію невинуватості, свобода совісті, друку, гарантія особистих та інших прав людини. Ухваленню цього та інших подібних документів сприяло прагнення мислителів того часу швидше звільнитися від тиранії, побудувати державу на нових принципах. Не заперечуючи значення держави як такої, вони вважали шкідливим посилення урядової влади без крайньої необхідності. Такі оцінки належали представникам буржуазного лібералізму та індивідуалізму – Вільгельму Гумбольдту, Бенджаміну Костянтину, Джону Стюарту та ін. [79].

У процесі вироблення єдиної правової концепції між представниками різних

шкіл відбувалася запекла боротьба. Природно-правовій доктрині протистояв позитивістський підхід, згідно з яким права людини, їх обсяг і зміст визначаються державою, яка «дарує» їх людині. Прихильники цього підходу засуджують позицію природного права про те, що держава повинна тільки охороняти невідчужувані права людини, але не сміє їх зачіпати.

Не слід, однак, думати, що природний підхід є предметом лише теоретичних дискусій. Навпаки, багато держав в своїх правових системах закріплюють позитивістську доктрину як панівну. Більше того, переважає ідея поєднання цих концепцій в позитивному вираженні природних прав. Суть подібної формули полягає в такому: держава не може не визнати права людини на життя, на недоторканність житла і особи. Хоча ці права належать людині від народження, захищеність їм надає юридична норма, тобто форма закону. Тому зазначені права не можуть бути протиставлені державі, яка повинна взяти на себе не тільки функцію їх захисту і забезпечення, але і законодавчого формулювання [80].

Натомість, слід зауважити, що Конституція США 1787 року не містила переліку прав людини, оскільки вважалося, що природні права, які належать людині, не потребують подальшого закріплення. Позитивна фіксація одних прав, на думку батьків-засновників США, могла призвести до ущемлення інших прав людини, які не отримали позитивного конституційного визнання – безпосередній вплив англійської правової традиції на існування депозитивного «резервуару природної свободи», який не може бути вичерпний позитивною фіксацією окремих прав людини. Наприклад, у чинній Конституції України у ч. 1 ст. 22 міститься посилання на зазначений «резервуар». У статті записано, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [1].

Свобода у демократичних країнах розуміється як відсутність державного свавілля при встановленні легітимних, розумних та пропорційних обмежень реалізації людиною своїх основних прав. Вона завжди ґрунтувалася на індивідуалістичному припущенні, що особа повинна сама вирішувати, що їй треба

робити, а що – ні. Свободи, що належать людині, яка здатна до самостійних дій, не залежать від державного визнання та належать усім та назавжди. Таким чином, природні права (права людини) забезпечують «сферу індивідуальної та суспільної свободи» від свавільного державного втручання.

Природно-правова (ліберальна) концепція прав людини також визнає пріоритет певних сфер індивідуальної свободи щодо охорони колективних або суспільних інтересів, які оформляються у вигляді прав чи захищаються законами. Якщо головною складовою детермінантою авторитарного або тоталітарного режиму є страх, то засадою конституційно-демократичного (ліберального) режиму є основні права людини. Права людини не захищають індивіда від суспільства, навпаки, – вони забезпечують крихкі канали обміну ідеями, суспільні ніші від зруйнування владою, формуючи водночас критерій та опозицію владі [81, с. 90].

Із позицій ліберальної концепції прав людини, фундаментальні принципи (особливо ті, що встановлюють зміст прав людини), мають вищу юридичну силу, ніж звичайне законодавство, що приймається шляхом визначення «простого політичного пріоритету парламентської більшості» [82]. Адже, щоб здобути згоду більшості виборців, яким належать конституційні права, парламентська більшість повинна гарантувати дотримання основних прав і свобод та тих фундаментальних принципів, які не можуть бути порушені чи скасовані шляхом парламентського волевиявлення.

Звідси і походить право особи заперечити закон, якщо вона вважає, що її фундаментальне право порушується. Суть ліберальної ідеї розрізнення принципу та політики полягає в тому, що право про права людини не є політичним правом, тобто не формується або приймається під час політичного процесу. Тому зміст прав людини не може бути вичерпно визначений шляхом закріплення міркувань політичної (парламентської) більшості у текстах законів.

У правовій науці найбільш суперечливим є питання визнання провідною однієї з теорій походження прав людини: природно-правової чи позитивістської. Існування цієї дилеми визнавалося не тільки у конституційному праві, але й у

філософії права. Так, німецький філософ І. Кант пов'язує свою класифікацію прав людини з поділом права на природне та позитивне. Як уважає цей видатний науковець, джерелом природного права виступає чистий раціональний принцип а пріорі, або веління розуму (категоричний імператив), оскільки кожна людина є метою у собі. Своєю чергою, позитивне або статутне право походить від волі законодавця. Тому свобода, за І. Кантом, є незалежність від примусової волі (свавілля) іншого. Вчення І. Канта про апріорність людського розуму («чистий розум») можна також уважати доктринальною основою вчення про права людини як обґрунтування наявності існування певних прав людини, які не залежать від будь-яких державних рішень, а тому й обмежують державну владу. У зв'язку з цим цікавою видається думка французького філософа Ж. Марітена: «Людина має права з огляду на той факт, що вона є особистістю, господарем над собою та над своїми вчинками; отже, вона не є засобом для досягнення будь-якої цілі, вона є ціллю сама по собі. Людська гідність? Цей вислів нічого не означатиме, якщо з нього не випливає висновок, що згідно з природним правом людина має право на повагу, на те, щоб бути суб'єктом прав, щоб у неї були права. Всі ці речі належать людині саме тому, що вона людина» [83, с.37].

Природно-правова теорія походження прав людини стверджує, що право особи щодо іншої може бути як позитивного, так і морального характеру. Для аналізу та визначення обов'язковості реалізації цього права, з позицій зазначеної теорії, необхідно визначити його зміст, який має бути аргументований, виходячи з критеріїв справедливості, розумності та моральних цінностей. Адже тільки за таких умов моральні вимоги є обов'язковими у юридичному сенсі. Суть цієї теорії полягає у тому, що перелік позитивно закріплених конституційних прав не є вичерпним (ч. 1 ст. 22 Конституції України), тобто вони можуть бути «виведеними» та сформульованими, виходячи з необхідності захисту певних інтересів правничими засобами. Вона також визнає позадержавне походження прав людини та виводить їх зміст безвідносно до встановленого правопорядку.

У сучасному публічному праві набув поширення третій підхід, який знаходить своє виявлення у комбінації природно-правового та позитивістського

підходів.

Таким чином, у принципі, можна дійти висновку, що конфлікту між цими двома підходами не існує, оскільки сучасна наука та відповідна практика не визнають тих прав людини, які не закріплені позитивно у нормативному вигляді. Фундаментальний, персоніфікований (невідчужуваний від особи) та природно-правовий характер першого покоління прав людини отримав усебічне визнання. Вони закріплювалися у конституційних документах періоду ліберально-демократичних революцій (право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу слова, на людську гідність, на власність, на справедливий суд тощо) та практично без змін перейшли у сучасні конституційні тексти та міжнародні договори (конвенції).

Отже можемо констатувати, що, права і свободи в тому вигляді, якому вони представлені на сучасному етапі, виникли не відразу, а пройшли досить тривалий шлях історичного розвитку. Процес становлення розглянутих категорій прийнято систематизувати за різними критеріями. Такими, зокрема, є: час виникнення тих чи інших прав і свобод, їх призначення, приналежність людини до цієї держави. Вказані критерії органічно взаємопов'язані між собою, а тому їх аналіз доцільно проводити у комплексі.

У науковій літературі проголошення прав і свобод прийнято поділяти на три етапи, які іменують трьома поколіннями.

Перше покоління прав і свобод відноситься до періоду ранніх буржуазних революцій. У 1684 р в Англії прийнятий Білль про права, а в 1783 році у Франції – Декларація прав людини і громадянина. У цих документах вперше були проголошені громадянські і політичні права.

Громадянськими правами визнаються ті традиції і ліберальні цінності, які були сформульовані і розширені в практиці і законодавстві демократичних держав. Найменування громадянських або особистих прав вони отримали тому, що визнаються невід'ємними атрибутами життєдіяльності людини як члена громадянського суспільства, причому незалежно від того, чи є він громадянином цієї держави, іноземцем або особою без громадянства. Ця група прав становить

першооснову правового статусу людини і громадянина та не підлягає обмеженню. До неї входять природні права людини, якими вона володіє від природи: на життя, свободу і гідність особи, на недоторканність приватного життя, житла, вільне пересування, повагу, свободу совісті і віросповідання, свободу думки і слова, на юридичний захист своїх прав, презумпцію невинуватості. Зазначені права в літературі іменуються «негативними», тобто виражають незалежність деяких дій особи від влади держави та її органів, і відносяться лише до громадян цієї держави – натомість, іноземці не можуть претендувати на володіння ними [84].

Під політичними правами розуміють ті, які зачіпають безпосередньо політичні інтереси людини і виражають можливість індивіда брати участь у політичному житті країни і здійсненні державної влади. До них відносяться права: на створення різного роду громадських об'єднань, політичних партій; участь в референдумах; обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування; мати рівний доступ до державної служби; брати участь у здійсненні правосуддя; обіймати посаду судді; звертатися в державні органи і органи самоврядування з індивідуальними і колективними заявами і пропозиціями; проводити збори, мітинги, демонстрації, пікетування та ін.

Друге покоління прав і свобод виникло в результаті боротьби трудящих усього світу за поліпшення свого економічного рівня, підвищення культурного статусу. У 1948 р Організація Об'єднаних Націй (ООН) прийняла Загальну декларацію прав людини [85], в якій проголошуються соціально-економічні та культурні права. Їх умовно називають «позитивними», так як вони позначають цілеспрямовані дії держави з вироблення позитивних заходів, що забезпечують реалізацію прав людини. Ця група прав покликана забезпечити людині гідний рівень життя, задоволення духовних потреб. До соціально-економічних можна віднести такі права: на працю, відпочинок, охорону здоров'я, вільний вибір роботи, використання природних ресурсів, соціальне забезпечення, захист материнства і дитинства.

Соціально-політичні зрушення, що відбулися в Україні, а також перехід до ринкової економіки зумовили і суттєві зміни в їх правовому забезпеченні.

Конституція України закріпила право на підприємництво, встановила заборону на економічну діяльність, спрямовану на монополізацію і недобросовісну конкуренцію. Неодмінною умовою ринкової економіки визнається право приватної власності, яку держава зобов'язана захищати, забезпечуючи її недоторканність. Зазнало змін право людини на працю, захист від безробіття, встановлено заборону примусової праці, визнається право на індивідуальні та колективні спори тощо. Держава зобов'язується створювати умови для економічного розвитку суспільства, гарантуючи при цьому безкоштовність середньої освіти в державних установах, законодавчо закріплює всі форми соціального забезпечення, зокрема пенсії за віком, через хворобу, інвалідність, втрату годувальника, для виховання дітей тощо. Низка норм присвячена охороні здоров'я і медичної допомоги, праву на сприятливе навколишнє середовище, на відшкодування збитку від екологічного правопорушення. Конституційно встановлені культурні права, що гарантують свободу літературного, наукового, технічного та інших видів творчості, участь у культурному житті і користування досягненнями культури, охорону інтелектуальної власності [86].

Третє покоління прав виникло у 80-х роках ХХ ст. і своєю появою зобов'язане Організації Об'єднаних Націй, яка узагальнила досвід Другої світової війни, а також процесу звільнення низки країн від колоніальної залежності. Вироблені в цей період права називаються «колективними» або «солідаристськими», оскільки належать вони не окремим індивідам, а націям, народам, усьому людству. Це право на мир, навколишнє середовище, самовизначення нації, суверенітет тощо.

Отже слід зауважити, що права другого покоління – позитивні права, які закріплювались у конституціях першої половини ХХ століття (право на працю, на соціальний захист та інші), а також права третього покоління – колективні права, що закріплювались у конституціях другої половини ХХ століття (право на безпечне для життя та здоров'я довкілля тощо), не мають такого природно-правового характеру, оскільки надаються державою та залежать від здійснення її соціально-економічної функції, на відміну від прав першого покоління, які

вимагають від держави утримуватися від свавільного втручання у сферу індивідуальної свободи [87].

З огляду на це, треба визнати необхідність існування розумного та необхідного співвідношення прав людини між собою у демократичному суспільстві, на що було чітко вказано англійським філософом С. Міллем: «єдиною метою, з якою влада може бути легітимно застосована до будь-якого члена цивілізованого суспільства проти його волі, – це запобігання завданню шкоди іншим. Його власне благо, фізичне чи моральне, не є ваговою гарантією. Частина його поведінки підконтрольна суспільству, – це те, що стосується інших. Та частина поведінки, яка стосується лише власне його самого, його право на незалежність – абсолютне. Індивід є сувереном над собою, над власним тілом та розумом» [85, с. 7].

Розвиток природно-правових підходів щодо походження основоположних прав людини, а отже, й встановлення суддівського критерію щодо пропорційності їх обмежень позитивним законодавством, залежить від ступеня української інтеграції у європейську правову систему, активної підтримки цього процесу українською юридичною елітою, принципово новою, «творчою» діяльністю Конституційного Суду України щодо захисту цих прав та визначення їх змісту, а також визнання судового прецеденту джерелом права про права людини [88].

На нашу думку, враховуючи зазначений вище аналіз західної концепції прав людини, можна виділити її основні елементи:

По-перше, у сучасній правовій теорії та на практиці не визнається у чистому вигляді ні природно-правовий, ні позитивістський підходи щодо походження основоположних прав та свобод людини і громадянина. У практиці конституційного судочинства визнається так званий «третій шлях»: ці права та свободи мають бути обов'язково зафіксовані у конституційному тексті з метою їх юридичного захисту та гарантій, але зміст цих прав (принаймні першого покоління) не може визначатися виключно лише у текстах законів. Окрім того, обмеження щодо здійснення цих прав, встановлені позитивним законодавством, повинні відповідати критеріям природного права, тобто не бути свавільними, та

відповідати критеріям розумності, суспільної необхідності та пропорційності. Для їх належної гарантії найбільш пристосована діяльність конституційних судів та міжнародних юрисдикційних органів (Європейського суду з прав людини), яка сприяє усебічному визнанню судового прецеденту джерелом права.

По-друге, фундаментальні права та свободи природно-правового походження обмежують державну владу у правовому сенсі, встановлюють межі її реалізації, а також виступають самостійним критерієм визначення правового характеру законів та «становлять основу «стримувань та противаг» державній владі, що завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства; це той бар'єр, який у державі, що претендує іменуватися демократичною і правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою владою» [87, с. 10].

По-третє, фундаментальні права та свободи не тільки визначають характер та порядок індивідуальних дій, але й встановлюють певні обов'язки держави. У сучасних демократіях вони також виступають певним обмеженням на законодавчу діяльність держави та юридичною гарантією захисту від свавілля парламентської більшості. Законодавець не може скасувати ці права та свободи, а також встановити у текстах законів свавільні (у розумінні «диспропорційні») обмеження щодо їх реалізації.

При визначенні поняття «права людини» у науковій літературі та законодавстві доволі часто вживається формулювання «права і свободи людини». Хоча в більшості випадків терміни «права» і «свободи» вживаються як синоніми, все ж таки певна різниця між ними існує. Якщо йдеться про наявність у особи права, то цьому протиставляється обов'язок влади здійснити певні дії, спрямовані на реалізацію цього права. Якщо йдеться про свободу, то це означає, що існує окрема сфера життя індивіда, якої влада не повинна торкатися, тобто це можна розуміти як заборону втручатися у певну сферу життя індивіда [89].

У юридичній науці права людини найчастіше визначаються як гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивіда, певних спільностей на належний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони та

захисту від свавілля держави у відповідності зі встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами [90, с. 14]. Або ж «певні можливості людини, необхідні для її повноцінного існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [91, с. 16].

Водночас, слід наголосити на тому, що незаперечним фактом є теза про те, що проблема прав людини вже давно вийшла за межі однієї країни і набула характеру світової. Тому у запропонованому визначенні йдеться про «рівень розвитку цивілізації». Права людини – це права не тільки громадянина конкретної держави, але й члена світової спільноти. Це твердження найбільш повно проявляється у концепціях, що проголошують універсальність прав людини. «Всі права людини носять універсальний характер, вони неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство повинно відноситися до прав людини неупереджено та об'єктивно» [92, с. 5], з чим ми повністю погоджуємось.

1.3 Права людини як фундаментальна цінність демократичного суспільства

Важливим компонентом будь-якої правової системи є інститут прав і свобод людини. Це складне і багатогранне поняття виражає не потенційні, а реальні можливості його власника, закріплені конституцією держави та іншими нормативними актами. З огляду на це, питання про єдність прав і свобод людини і громадянина у демократичному суспільстві нині набуває все більшої актуальності в юридичній літературі і підлягає більш широкому дослідженню.

Адже, слід наголосити на тому, що курс на створення правової держави, на утвердження демократичних принципів управління суспільством немислимий без визнання Україною прав і свобод людини. В силу багатьох причин проблема прав людини в нашій країні, на жаль, не була домінуючою. Низький рівень економічного розвитку, нестабільність в соціально-політичній і правовій сфері, відсутність ефективних форм правового виховання громадян зумовили те, що

населення нашої держави практично не знає своїх прав, не вміє їх використовувати і не вимагає від оточуючих і держави їх поваги і дотримання.

Перші кроки у визнанні державою прав і свобод людини і громадянина були зроблені Україною в 1990 році, коли була прийнята Декларація про державний суверенітет України, в якій зафіксовано положення про те, що всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР [93]. У ній, а потім і в Конституції України 1996 р. закріплено багато положень, що містяться в Європейській конвенції з прав людини та інших міжнародних документах.

Побудова правової держави передбачає створення такого громадського союзу, який, ґрунтуючись на праві і законі, встановлює правильні і гуманні взаємини між органами державної влади і особою. Однак у прагненні створити таку державу і визнання міжнародних стандартів до вирішення проблеми забезпечення реалізації громадянами своїх прав і свобод дуже велика дистанція. Невід'ємною складовою такого забезпечення є налагоджений соціально-правовий механізм захисту громадян від порушень їх прав і свобод.

Світова спільнота відкидає будь-яку дискримінацію і категорично забороняє її. Така заборона поширюється на користування всіма правами і свободами людини. Комітет ООН з прав людини визначає дискримінацію як «будь-яке розрізнення або перевагу, засноване на ознаках раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національності та соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою і яке має на меті або наслідком знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних засадах, всіх прав і свобод» [94].

Отже, питання про права людини і громадянина є складовою проблеми фактичного положення особи в суспільстві і державі. Тому дуже важливо розкрити структуру і систему прав і свобод, обумовлену специфікою сфери діяльності людини, визначитися з існуючим у цій сфері понятійним апаратом і особливостями правового статусу особи, в якому відображаються всі основні

потреби та інтереси учасників взаємодії один з одним і державою.

Розглядаючи визначення понять «права» і «свободи», слід мати на увазі, що ці поняття за час свого існування зазнали значних змін. Серед безлічі різних формулювань найбільш прийнятною може бути інша: право – це система загальнообов'язкових, встановлених в законі норм, принципів і нормативних установок, що виражають міру свободи і відповідальності в суспільстві і які виступають регулятором суспільних відносин. У широкому сенсі права людини є вихідними і не обмежуються якимось певним колом людей, а поширюються на будь-яку людину незалежно від того, є він громадянином держави, в якому живе, чи ні.

Однак застосування терміна «права людини» в одній зв'язці з терміном «права громадянина» тягне за собою змішання цих двох далеко не тотожних понять. Діапазон прав громадянина значно ширше, оскільки включає в себе не тільки природні права, що належать індивіду від народження, але і ті, якими він наділений державою, громадянином якої є. У той же час права громадянина обмежують рівність між людьми, оскільки їх позбавляються особи, які живуть в країні, але не мають громадянства.

У літературі і на практиці аналогічна тенденція спостерігається і при аналізі застосування термінів «права» і «свободи». Як правило, вони вживаються в одному контексті, що створює враження їх ідентичності. Розмежування між правами і свободами провести досить важко, оскільки нерідко всю сферу політичних прав з чітко визначеними правомочностями також називають свободою.

Свободи – це ті ж права, але вони відносяться до життєдіяльності людини, в яку держава не повинна втручатися, однак зобов'язана їх захищати. У той же час держава має право тільки через закон визначати межі свободи і при необхідності звужувати їх в інтересах загального добробуту демократичного суспільства. Особливість свобод полягає в тому, що особа має можливість в певних сферах на свій розсуд, самотійно визначати лінію поведінки, але пов'язувати її з обов'язками суб'єктів (органів державної влади), покликаних охороняти її волю.

Людина як особистість не може існувати без свободи, також як і свобода не існує без людини. Що стосується права, то воно дає напрями і встановлює межі використання особистістю своїх можливостей. За допомогою права людина захищається від свавільного втручання державної влади в його особисте життя. У той же час правом визначаються межі активності індивіда в різних сферах життєдіяльності.

У процесі свого життя людина постійно взаємодіє і з суспільством, і оточуючими людьми. Його соціальне становище в кінцевому рахунку залежить від того, яке місце він займає в структурі суспільства, в системі виробництва і розподілу матеріальних благ. Суб'єктивні права є джерелом їх конституювання і забезпечують людині:

- свободу поведінки в рамках, встановлених законом;
- можливість користуватися певними соціальними благами;
- повноваження здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших людей;
- можливість звернутися до суду для захисту порушених прав.

По суті, права і свободи людини – це особливий тип договірних відносин між суспільством та індивідом, особистістю та державою, що фіксуються національними правовими системами. Суть договірних відносин між державою і особою полягає в тому, що держава визнає права і свободи людини, хоча деякі з них належать людині від народження. Таке визнання певною мірою обмежує владу держави, але це не повинно вести до применшення її ролі. Держава не тільки захищає права і свободи людини, але й надає їм обов'язкову юридичну силу закону. Під законом, як відомо, розуміється акт довгострокового тривалого користування, який поширюється на всю територію держави і адресований максимальному колу суб'єктів правовідносин.

В основі всіх правових норм, закріплених галузевим законодавством будь-якої держави, лежить Конституція як Основний закон. Перелік прав, зафіксованих на її сторінках, є обов'язковим для виконання всіма державними і громадськими органами і населенням країни. Такі права не обмежуються певним колом людей, а

поширюються на будь-яку людину. У науці і практиці вони отримали найменування фундаментальних (основних) прав. Характерною їх рисою є наявність особливих юридичних властивостей, тобто вони:

- є основою всіх інших прав і свобод, закріплених іншими нормативними актами;
- адресовані не конкретній людині, а широкому колу об'єктів, тобто встановлюють принципи, на яких має будуватися галузеве законодавство;
- рівні і єдині для всіх без винятку;
- відрізняються особливим механізмом реалізації – виступають як передумова будь-яких правовідносин в конкретній сфері невід'ємних прав кожного учасника цих правовідносин;
- мають особливу юридичну форму закріплення – фіксуються в нормативному акті, що наділений вищою юридичною силою, – в Конституції держави;
- забезпечуються підвищеним рівнем правової охорони, не можуть бути змінені в рамках діючої конституції без прийняття нової.

Цей вид прав відрізняється своєю фундаментальністю, стабільністю і високим ступенем гарантованості. Вони визнаються основними, оскільки закріплюють головні, принципові положення та слугують юридичною базою для регламентації всіх інших прав. Звідси випливає, що термін «конституційний» і «основний» закон є синонімами. Однак слід мати на увазі, що основні права можуть встановлюватися не тільки конституцією, але й іншими нормативними актами. Така обставина дозволяє трактувати термін «основні» права ширше, ніж «конституційні» [94].

Однак перелік конституційних норм далеко не вичерпує потреби людей. Розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес висувають нові проблеми, які потребують правового забезпечення. Цю прогалину усувається за допомогою законів, указів та інших нормативних актів кримінального, трудового, сімейного, цивільного та іншого законодавства. На неконституційному рівні нові норми закріплюються усіма галузевими системами права і тому називаються

галузевими. Вони конкретизують і розвивають широкий спектр правових відносин в різних сферах життя і матеріального виробництва, лише позначених конституцією, але не врегульованих нею.

Потенціал прав і свобод людини може бути реалізований лише тоді, коли для цього існують необхідні умови політичного, економічного, морального, організаційного та іншого порядку. Процес реалізації прав і свобод регулюється особливим механізмом, який включає в себе систему юридичних норм, що гарантують правореалізацію, тобто діяльність владних структур і активна поведінка самого індивіда щодо матеріалізації своїх суб'єктивних прав, спрямованих на досягнення закріплених цими правами благ і соціальних цінностей.

Однак законодавство не може задовольнити всіх запитів громадян і врахувати різноманіття явищ суспільного життя, які впливають на ефективність реалізації ними своїх суб'єктивних прав. Більш того, навіть регламентовані правові норми не завжди реалізуються в повному обсязі внаслідок ослаблення системи гарантій, зловживань з боку посадових осіб, інших непрогнозованих витрат, тобто маються на увазі такі негативні явища, як бюрократичне свавілля, некомпетентність чиновників, міжнаціональні конфлікти, безсилля влади, порушення законності тощо.

Основними формами реалізації прав є:

1) використання правових норм громадянами – їх добровільні активні дії щодо реального набуття благ, що містяться в закріплених цими нормами права; вони можуть здійснюватися за власною ініціативою (свобода слова, віросповідання), за допомогою інших суб'єктів (консультантів, адвокатів), а також в процесуально-процедурному порядку (наприклад, отримання паспортів, віз, політичного притулку, водійських прав);

2) виконання – відправлення індивідом своїх юридичних обов'язків, що полягає в здійсненні передбачених законом дій;

3) дотримання – пасивна поведінка громадянина, зобов'язаного не порушувати своїми діями встановлених законом правових заборон;

4) застосування – дія органів державної влади, в обов'язок яких входить захищати інтереси громадян шляхом використання норм, що закріплюють їх права.

Реалізація прав і свобод пов'язана з використанням уповноважуваних, заборонних і зобов'язуваних норм.

Найбільш вживаними є уповноважувачі норми, які надають власникові прав можливість вільного вибору часу, шляхів і засобів їх реалізації. Наприклад, використовуючи своє конституційне право на працю, громадянин сам вибирає професію і місце роботи.

Зобов'язувачі норми наказують особисто і в повному обсязі виконувати свої обов'язки, наприклад зберігати навколишнє середовище тощо.

Заборонні норми наказують громадянину заборону тих дій, які не бажані державі і не відповідають інтересам її громадян.

Слід зазначити, що реакція держави на відхилення від виконання тих чи інших норм неоднакова. Так, при використанні громадянином своїх прав вона залишається байдужою, в той час як у випадках порушення ним норм, що зобов'язують або забороняють до порушників застосовуються примусові заходи.

Реалізація права має свої межі, вона не повинна порушувати права і свободи інших людей, супроводжуватися екстремальними діями з насильницької зміни конституційного ладу, розпалювання расової ворожнечі, закликами до міжнаціональних конфліктів тощо.

Принципами реалізації є простота використання прав, забезпеченість населення країни соціально-економічними, політичними і правовими гарантіями, економія часу і коштів, ефективність процесу реалізації.

Конституційно-правові гарантії виступають підґрунтям гарантування основних прав, свобод та обов'язків громадян, тобто вони фіксують лише основу правового статусу громадян. Саме за конституційними гарантіями можна судити про реальність проголошених прав, про їх суб'єктивний, особистий, діючий характер забезпеченості не стільки індивідуальними можливостями окремого громадянина, скільки всім існуючим ладом.

Незважаючи на те, що інститут конституційно-правового статусу особистості є провідним, центральним у структурі конституційного законодавства, далеко не всі права та свободи людини встановлюються, визначаються й регулюються нормами, закріпленими в актах саме конституційного законодавства. До таких прав та свобод належать насамперед громадянські (особисті) й політичні, тоді як безпосередньо регуляцію соціальних, економічних, культурних та екологічних прав здійснюють акти інших галузей законодавства України: трудового, господарського, соціального, житлового, екологічного, інформаційного тощо. Санкції за порушення цих прав містяться в нормах кримінального, адміністративного, цивільного законодавства України [95; 96; 94].

Удосконалення законодавства про забезпечення прав і свобод людини і громадянина відбувається в нашій державі шляхом збільшення переважної ваги законів у системі нормативно-правових актів, що безпосередньо визначають порядок реалізації основних прав та свобод людини і громадянина; сприяння приведенню цього законодавства у відповідність із Конституцією України та міжнародними стандартами у цій галузі; доведення норм, уміщених у законах, присвячених гарантуванню основних прав та свобод людини і громадянина, до високого рівня конкретизації; посилення юридичних гарантій захисту цих прав та свобод, зміцнення правових засобів їх реалізації.

У сучасних умовах в Україні зміцнилося співвідношення між законами й підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини в галузі реалізації прав та свобод людини. Проте навіть зараз це співвідношення ще далеке від оптимального. Адже багато відповідних питань усе ще регулюються підзаконними актами, які відзначаються подекуди характером правопорушень (порушують чи сприяють порушенню органами та посадовими особами державної влади й місцевого самоврядування прав та свобод особистості). Багато потрібних законів ще не прийнято або не змінено відповідно до вимог Конституції, в деяких законах не досягнуто необхідної глибини регулювання суспільних відносин. Це тягне за собою заповнення відповідних

прогалин саме підзаконними актами. Тому проблема збереження значного масиву підзаконного, зокрема відомчого, регулювання у сфері прав і свобод – чи не найактуальніша проблема вдосконалення всього корпусу законодавства, присвяченого гарантіям прав і свобод особистості [98].

Державна політика спрямована на забезпечення національної безпеки, яка детермінується конкретними напрямками політичної, економічної, ідеологічної, суспільної, охоронної діяльності, що пов'язані з виявленням, профілактикою та подоланням процесів, які деструктивно впливають на встановлений порядок існування країни, її громадян, важливих суспільних інститутів [99, с. 138].

З метою забезпечення захищеності громадян у межах національної безпеки розробляється система нормативно-правових актів, визначаються правові основи діяльності державних органів влади та управління, формуються органи забезпечення безпеки та механізм контролю за їх діяльністю. Для виконання цих функцій створюються державні органи забезпечення національної безпеки, які керуються в своїй діяльності Конституцією України, Законами України „Про Раду національної безпеки і оборони України” [100], „Про службу безпеки України” [101], „Про Національну поліцію” [102], „Про правовий режим надзвичайного стану” [103], „Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” [104], „Про оперативно-розшукову діяльність” [105], „Про біженців” [106], „Про громадянство України” [107] та іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами та угодами: “Міжнародна Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей” [108], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [109], “Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права” [110], “Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Казахстан” [111], “Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Республікою Вірменія” [112], “Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь” [113], “Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб” [114] тощо.

Особливого значення вищевказане набуває в умовах сьогодення, коли

реальною загрозою забезпеченню прав і свобод людини та громадянина в Україні є «гібридна війна» на Сході нашої держави.

Водночас необхідно зауважити, що у взаємовідносинах держави і особи існують складні залежності. Вони побудовані на системі взаємної відповідальності, де правам однієї сторони відповідають обов'язки іншої, і навпаки. Права людини стають реальністю лише в тому випадку, якщо вони нерозривно пов'язані з обов'язками. Обов'язок – це міра суспільно необхідної поведінки людини, яка покликана разом з правами і свободами забезпечувати стійкість правового регулювання [115].

Схематично суть взаємодії держави і особи можна виразити так. Держава, встановлюючи зміст і обсяг юридичних прав громадян, бере на себе зобов'язання гарантувати виконання цих прав всіма юридичними, моральними, політичними та ідеологічними засобами. Водночас, вона має право вимагати від громадян дотримання законів країни, а за порушення встановлених державою юридичних обов'язків у вигляді заборон і обмежень вони несуть юридичну відповідальність. Громадяни, маючи в своєму розпорядженні право вимагати у держави забезпечення реалізації своїх прав і свобод, можуть звернутися за допомогою до відповідних органів державної влади з вимогою відновлення порушених прав.

З цих постулатів випливає закономірний висновок: єдність прав і обов'язків полягає в тому, що кожна людина повинна дотримуватися порядку, приписів і заборон, виражених правовими нормами, і в свою чергу має право розраховувати на захист і створення необхідних умов для реалізації своїх прав і свобод.

Натомість, юридичні обов'язки особи припускають необхідність:

- здійснювати певні дії;
- утримуватися від здійснення заборонених дій;
- вимагати від інших осіб вчинення або утримання від вчинення дій;
- нести відповідальність за невиконання певних дій.

Єдність прав і обов'язків загалом утворює правовий статус людини, який є нічим іншим, як вираженням соціального статусу, тобто усієї сукупності прав та обов'язків наданих Конституцією та іншими нормативними актами і гарантованих

законом.

Отже, слід наголосити, що в демократичному суспільстві відносини між громадянином і державою кардинальним способом змінюються. В їх основі лежать принципи соціальної згоди й рівності можливостей. Проблема повноти й гарантування прав та свобод людини набула в сучасному світі глобального значення. Від вирішення проблеми гарантій залежить подальший соціальний прогрес – запобігання світовій термоядерній війні й забезпечення миру для всіх народів; подолання розриву у рівні економічного розвитку між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, усунення голоду, бідності й неграмотності, запобігання катастрофічного забруднення навколишнього природного середовища; забезпечення людства необхідними ресурсами – продовольством, промисловою сировиною; джерелами енергії; запобігання негативних наслідків науково-технічної революції. Світове співтовариство прагне виробити єдині правила в питаннях соціальної і правової захищеності громадян, намагається уніфікувати їх, прийняти єдині стандарти і процедури, що сприяють визнанню гідності, притаманні усім членам людської родини.

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економіки держава вже тепер повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки з захистом внутрішнього ринку, аналізі державних, регіональних і галузевих концепцій та програм соціально-економічного розвитку у співставленні з загальною ситуацією на світовому ринку й перспективами інтеграції України у світову економіку, узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами та розробленні законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи проведений у першому розділі аналіз загально-теоретичних підходів до розуміння ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і

громадянина в демократичному суспільстві можемо зробити такі висновки:

1. Політичне, економічне та соціальне становлення суспільства в процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування органів державної влади України у відповідність до нових умов їхньої діяльності та розвитку. Реформа системи державного управління повинна здійснюватися на основі законодавчого визначення функцій і завдань, усіх елементів системи, приведення структури державного апарату в цілковиту відповідність із цими функціями та завданнями, законодавчого закріплення прав і обов'язків державних службовців, затвердження механізмів, здатних гарантувати реалізацію принципу верховенства права, забезпечити неухильне дотримання визначених Конституцією України прав і свобод громадян, розробки та запровадження нових схем і регламентів щодо прийняття управлінських рішень.

2. Досліджуючи роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, не можна залишити поза увагою таке поняття як «правова система», адже правова система як інституціональне утворення виникає та функціонує за наявності певних умов соціального і юридичного порядку. Активну роль у розвитку та функціонуванні правової системи відіграє держава, адже саме державні структури надають правовим положенням і цінностям якості формальної визначеності, загальної обов'язковості, гарантованості тощо. Державна публічна діяльність установ, наділених владою і засобами щодо її реалізації, має для позитивного права вагомий значення – вона формулює, створює, затверджує даний об'єкт.

3. Держава впливає на громадян через право і в межах правових вимог; своєю чергою, громадяни впливають на державу за допомогою права. Правова держава не просто дозволяє своїм громадянам брати участь у політичному та громадському житті, але й навіть зобов'язує до такої участі.

У зарубіжній науковій літературі користується популярністю поняття правової держави як держави-гаранта. Особливість держави-гаранта полягає в тому, що вона декларує певні цінності, але не вимагає їх для себе особисто.

Гарантувати цінності – значить служити їм, забезпечувати їхню реалізацію й охорону. Поняття правової держави найчастіше асоціюється з демократичним режимом. Натомість, погоджуємося з тим, що найважливішим критерієм такої держави вважається не демократія, а гарантія прав людини.

4. Визначаючи демократію як систему специфічних політичних і правових інститутів, а також як процес реалізації демократичного ідеалу, що пов'язаний насамперед із сферою державно-владної організації чи конкретними формами участі громадян у процесі державного управління, починаючи від форм безпосередньої демократії та закінчуючи системою формування представницьких органів державної влади. Однак, повертаючись до етимології терміна «демократія», слід пам'ятати, що феномен демократії пов'язаний не лише з поняттям влади (в цьому сенсі держава може бути охарактеризована як форма інституціоналізації владних відносин), але й із суспільством. Тобто демократія – це не лише форма чи спосіб реалізації влади, але й суспільство, в якому та в інтересах якого ця влада реалізується.

5. Кожна держава для повноцінного здійснення своїх завдань і реалізації функцій повинна мати різноманітні органи й організації, які в своїй сукупності утворюють систему. Отже, проблеми оптимальної організації й ефективної діяльності органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві не втратили своєї актуальності.

6. Функціональна характеристика державної влади є важливою в теоретичному і практичному відношенні, оскільки дозволяє встановити, якою мірою функції влади юридично оформлені та „закріплені” за конкретними державними структурами, тобто організаційно забезпечені. На нашу думку, функції влади з точки зору державного управління повинні „відтворюватися” за різним ступенем деталізації і конкретизації в функціях відповідних державних органів.

7. Історично першою формою розуміння прав людини була ліберальна концепція. Дещо пізніше, у другій половині XVIII ст., визначився початок другому підходу щодо проблеми співіснування державної влади, громадянського

суспільства і прав людини. Його розуміння проблеми можна визначити як народницьке (авторитарне) або колективістське, що потім було підхоплене і розвинуте в умовах нових історичних реалій марксистами та соціал-демократами.

У правовій науці найбільш суперечливим є питання визнання провідною однієї з теорій походження прав людини: природно-правової чи позитивістської. Природно-правова теорія походження прав людини стверджує, що право особи щодо іншої може бути як позитивного, так і морального характеру. Для аналізу та визначення обов'язковості реалізації цього права, з позицій зазначеної теорії, необхідно визначити його зміст, який має бути аргументований, виходячи з критеріїв справедливості, розумності та моральних цінностей. Адже тільки за таких умов моральні вимоги є обов'язковими у юридичному сенсі. Суть цієї теорії полягає у тому, що перелік позитивно закріплених конституційних прав не є вичерпним (ч. 1 ст. 22 Конституції України), тобто вони можуть бути „виведеними” та сформульованими, виходячи з необхідності захисту певних інтересів правничими засобами. У сучасному публічному праві набув поширення третій підхід, який знаходить своє виявлення у комбінації природно-правового та позитивістського підходів.

8. Права другого покоління – позитивні права, що закріплювались у конституціях першої половини ХХ століття (право на працю, на соціальний захист та інші), а також права третього покоління – колективні права, що закріплювались у конституціях другої половини ХХ століття (право на безпечне для життя та здоров'я довкілля тощо), не мають такого природно-правового характеру, оскільки надаються державою та залежать від здійснення її соціально-економічної функції, на відміну від прав першого покоління, які вимагають від держави утримуватися від свавільного втручання у сферу індивідуальної свободи.

Таким чином, треба визнати необхідність існування розумного та необхідного співвідношення прав людини між собою у демократичному суспільстві.

9. Розвиток природно-правових підходів щодо походження основоположних прав людини, а отже, й встановлення суддівського критерію щодо пропорційності

їх обмежень позитивним законодавством, залежить від ступеня української інтеграції у європейську правову систему, активної підтримки цього процесу українською юридичною елітою, принципово новою, „творчою” діяльністю Конституційного Суду України щодо захисту цих прав та визначення їх змісту, а також визнання судового прецеденту джерелом права про права людини.

10. На нашу думку, враховуючи зазначений вище аналіз західної концепції прав людини, можна виділити її основні елементи:

По-перше, у сучасній правовій теорії та на практиці не визнається у чистому вигляді ні природно-правовий, ні позитивістський підходи щодо походження основоположних прав та свобод людини і громадянина. У практиці конституційного судочинства визнається так званий „третій шлях”: ці права та свободи мають бути обов’язково зафіксовані у конституційному тексті з метою їх юридичного захисту та гарантій, але зміст цих прав (принаймні першого покоління) не може визначатися виключно лише у текстах законів. Окрім того, обмеження щодо здійснення цих прав, встановлені позитивним законодавством, повинні відповідати критеріям природного права, тобто не бути свавільними, та відповідати критеріям розумності, суспільної необхідності та пропорційності. Для їх належної гарантії найбільш пристосована діяльність конституційних судів та міжнародних юрисдикційних органів (Європейського суду з прав людини), яка сприяє усебічному визнанню судового прецеденту джерелом права.

По-друге, фундаментальні права та свободи природно-правового походження обмежують державну владу у правовому сенсі, встановлюють межі її реалізації, а також виступають самостійним критерієм визначення правового характеру законів та „становлять основу „стримувань та противаг” державній владі, що завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства; це той бар’єр, який у державі, що претендує іменуватися демократичною і правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою владою”.

По-третє, фундаментальні права та свободи не тільки визначають характер та порядок індивідуальних дій, але й встановлюють певні обов’язки держави. У

сучасних демократіях вони також виступають певним обмеженням на законодавчу діяльність держави та юридичною гарантією захисту від свавілля парламентської більшості. Законодавець не може скасувати ці права та свободи, а також встановити у текстах законів свавільні (у розумінні „диспропорційні”) обмеження щодо їх реалізації.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ І МІСЦЕ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2.1 Система органів державної влади у сфері забезпечення прав людини

Діяльність органів державної влади у сфері забезпечення прав людини загалом та права людини на повагу до її гідності зокрема закріплюється на конституційному рівні та деталізується у чинному законодавстві. Основою цієї системи є положення ст. 3 Конституції України, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави.

Система органів державної влади, що мають своїм завданням захист прав людини, побудована на принципі поділу влад, що характеризує організацію і діяльність цих органів державної влади.

Згідно зі ст. 75 Конституції України Верховна Рада України (ВРУ) – це єдиний орган законодавчої влади в Україні, який через законодавчу діяльність визначає зміст, спрямованість, межі здійснення кожним його права на повагу до гідності. Імплементуючи в національне законодавство норми міжнародного права, Верховна Рада не лише визнає та впроваджує в Україні міжнародні стандарти в сфері закріплення та захисту права людини на повагу до її гідності, але й вдосконалює діючий в Україні механізм реалізації цього права. Оскільки національне законодавство, закріпивши саме право на повагу до гідності, не містить необхідних дефініцій та деталізації відповідних норм для повноцінного розуміння змісту такого права, то норми міжнародних актів відіграють неабияку роль в закріпленні цього права. Міжнародні акти більш конкретно визначають

випадки, у яких може мати місце порушення права людини на повагу до гідності, що дає можливість краще зрозуміти сутність самого права та сприяє впровадженню міжнародних стандартів забезпечення та захисту в Україні права людини на повагу до її гідності.

Не менш важливою функцією Верховної Ради у справі захисту права людини на повагу до її гідності є установча функція. Від того, наскільки правильно, чітко, законно, оперативно здійснює вона установчу функцію, залежить рівень гарантування прав людини загалом та права кожного на повагу до гідності зокрема. Верховна Рада України наділена повноваженнями нормативного регулювання діяльності державних органів, формування судових органів та прокуратури [116, с. 262].

Пріоритетною функцією Верховної Ради України є законодавча. Слід зазначити, що будь-який закон, прийнятий ВРУ, сприяє захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина шляхом зменшення кількості прогалин законодавства в діяльності певного органа держави, особи, групи осіб та інших можливих суб'єктів правовідносин. У цьому випадку більш чітко діє схема, що органу державної влади дозволено те, що прямо визначено в законі, а особі – все те, що не заборонено законом.

Не менш важливою функцією ВРУ в напрямі забезпечення захисту прав людини є установча функція. При її реалізації слід виокремити такі напрями діяльності парламенту: участь у формуванні органів виконавчої влади; формування органів судової влади; створення парламентських структур; участь у формуванні інших державних організацій; вирішення питань територіального устрою України і забезпечення формування органів місцевого самоврядування. Від того, наскільки правильно, чітко, законно, оперативно здійснює парламент України установчу функцію, залежить належний рівень забезпечення прав людини. Верховна Рада України наділена повноваженнями стосовно нормативного врегулювання діяльності державних органів, формування органів судової влади та прокуратури.

Ще однією функцією ВРУ при забезпеченні захисту прав і свобод громадян

є функція парламентського контролю, де поряд з наведеним напрямом контролю за додержанням прав людини можна виокремити не менш важливі, з погляду забезпечення прав людини напрями контрольної діяльності Верховної Ради України, а саме: контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України; бюджетно-фінансовий контроль; запит народного депутата на пленарному засіданні Верховної Ради України. Здійснення парламентського контролю з окремих питань безпосередньо або через тимчасові спеціальні, та тимчасово слідчі комісії.

Створення в Україні конституційного інституту Уповноваженого з прав людини відіграло також важливу роль у справі захисту прав і свобод людини. Закріплення статусу Уповноваженого з прав людини на конституційному рівні свідчить про визнання пріоритету прав людини й громадянина, про визнання державою нагальної потреби в незалежному, деполітизованому органі для захисту громадянина від управлінського свавілля, бюрократизму державного апарату, несправедливого ставлення з боку посадових осіб. Конституційне закріплення статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надає цьому інституту більшої вагомості, підвищує його роль у сфері забезпечення та захисту прав людини [117, с. 175].

Незалежність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини гарантовано ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з якою втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) та їх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється [118].

Уповноважений розглядає скарги про порушення конституційних прав громадян. Зокрема, якщо особа вважає, що її право на повагу до гідності було порушено, а існуючі способи захисту порушеного права виявилися неефективними, така особа може звернутися до Уповноваженого з прав людини із заявою щодо захисту та відновлення її порушеного права. Якщо омбудсмен вважає відповідне звернення обґрунтованим, то він може порушити провадження у відповідних державних органах. Крім того, здійснюючи свої функції,

Уповноважений одночасно аналізує стан забезпечення прав людини в країні в цілому, подає щорічні доповіді з цього питання парламенту, а також пропонує відповідні законодавчі заходи для усунення типових причин порушення прав і свобод громадян загалом та права на повагу до гідності зокрема. Основні засади взаємодії

Уповноваженого з прав людини з іншими установами та організаціями полягають у тому, що його діяльність не зумовлює перегляду компетенції державних органів. Уповноважений діє притаманними лише йому способами й методами, а рекомендаційний характер його звернень не применшує можливостей його впливу на поновлення порушених прав і свобод, що можливо лише за умови високого рівня правової культури відповідних посадових осіб [119, с. 238].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини на постійній основі здійснює опосередкований парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Він є аналогом інституту омбудсмена, що був вперше заснований у 1809 р. у Швеції і нині існує більше, ніж у ста зарубіжних державах. У державно-правовому значенні омбудсмен сприймається як гідна довіри незалежна особа, що уповноважена парламентом на охорону прав окремих громадян і опосередкований парламентський контроль у формі нагляду за всіма державними органами і посадами, але без права зміни прийнятих ними рішень. Слід підкреслити, що омбудсмен – це переважно політичний інститут, а не правоохоронний; його головне завдання полягає у тому, щоб захистити права і свободи людини тоді, коли інші державні органи виявляються неспроможними, оскільки причиною порушень є недосконалість самих законів.

Основною функцією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є контроль-наглядова, яка конкретизується у таких напрямках діяльності:

– здійснення опосередкованого парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі;

– здійснення контролю за відповідністю Конституції України, законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина шляхом звернення до Конституційного Суду України з відповідними поданнями;

– перевірка стану додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– направлення звернень громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, за належністю в органи, до компетенції яких належить розгляд справи, та здійснення контролю за розглядом цих звернень;

– прийняття рішень про необхідність проведення перевірок діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності з правом вимагати від посадових і службових осіб цих органів сприяння, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків [119].

Крім того, Уповноважений виконує ряд інших функцій, зокрема:

Уповноважений приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах [118], відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [120]. Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років.

При розгляді звернення Уповноважений:

1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому;

3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого

належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення;

4) відмовляє в розгляді звернення.

Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду. Повідомлення про прийняття звернення до розгляду або відмову в прийнятті звернення до розгляду надсилається в письмовій формі особі, яка його подала.

Протягом першого кварталу кожного року Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. У разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України спеціальну доповідь (довіді) з окремих питань додержання в Україні прав і свобод людини і громадянина. За щорічною та спеціальною (спеціальними) доповідями Уповноваженого Верховна Рада України приймає постанову [121].

Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. У науковій літературі зазначається, що Уповноважений, не маючи владних повноважень змінити або скасувати прийняті рішення, завдяки таким характеристикам, як відкритість, доступність, об'єктивність і неупередженість щодо «позивача і відповідача», неформальність використовуваних методів діяльності є досить авторитетним і результативним засобом забезпечення прав і свобод людини і громадянина – реальним і діючим.

Як свідчить політико-правова практика, інститут омбудсмена (уповноваженого з прав людини) може ефективно існувати лише у країнах з

усталеними конституційними традиціями і високою правовою культурою населення. Тому в Україні даний інститут поки що малоефективний, хоча певні здобутки вже є. Зокрема, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини ініціював процес опублікування в українських офіційних джерелах Європейської Конвенції захисту прав і основних свобод з відповідними протоколами, а нині активно займається вирішенням проблеми торгівлі українськими дітьми та жінками, захищає права українських морських екіпажів, арештованих у закордонних портах та ін. [122].

В інституційно-організаційному механізмі забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина істотна роль належить Президентові України. Від діяльності Президента України у правовому полі багато що залежить у реалізації політичних, особистих, соціально-економічних прав людини і громадянина, забезпечення їх економічної та іншої безпеки.

Гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина, відповідно до ст. 102 Конституції України, є Президент України. Президент України, діючи на підставі, в межах повноважень і способами, передбаченими Конституцією і законами України, має забезпечити такий конституційний правопорядок, такий рівень ефективності державного механізму, за якого закріплене в Основному Законі право людини на повагу до її гідності могло б безперешкодно реалізовуватися [123, с. 176].

Президент України має ряд правових можливостей впливати на рівень забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина загалом та права людини на повагу до її гідності зокрема.

Так, через звернення до Верховної Ради України він може викласти власне бачення проблеми неналежного рівня гарантування чи дотримання права людини на повагу до її гідності й орієнтувати парламент на реалізацію першочергових законопроектів у цій сфері.

Реалізуючи право законодавчої ініціативи, Глава держави може ініціювати прийняття саме тих законів, дія яких буде спрямована на покращення рівня реалізації права людини на повагу до її гідності, створення нових, дієвих

механізмів, спрямованих на забезпечення належного рівня захисту зазначеного права. Контролюючи уряд, Президент впливає на формування проекту Державного бюджету України, витрачання державних коштів, фінансування відповідних програм, спрямованих на підвищення соціальної підтримки населення, реалізацію соціально-економічних прав громадян [123, с. 251], які безпосередньо пов'язані з рівнем реалізації права людини на повагу до її гідності.

Президент України є гарантом дотримання прав і свобод людини і громадянина загалом та права людини на повагу до її гідності зокрема.

Для виконання своїх завдань Президент наділений Конституцією України низкою повноважень щодо впливу на діяльність органів, які входять до всіх гілок влади, таким чином Президент має законодавчо встановлену можливість здійснювати нагляд за дотриманням права людини на повагу до її гідності у діяльності усіх органів влади [124].

Обов'язок забезпечення прав і свобод людини і громадянина покладений і на Кабінет Міністрів України, що як вищий орган виконавчої влади покликаний здійснювати захист прав людини як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовувати і контролювати їх в цьому напрямі [125, с. 290].

Кожне міністерство, будь-який інший центральний орган виконавчої влади вживає заходів з реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в певній сфері відповідно до своїх повноважень. Зокрема, право людини на повагу до гідності тісно пов'язане із соціально-економічними правами, такими як право на достатній життєвий рівень, право на працю, на відпочинок тощо. А тому не останню роль в забезпеченні реалізації права людини на повагу до її гідності відіграють Міністерство соціальної політики України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та інші центральні органи виконавчої влади, які в своїй діяльності покликані створювати умови для безперешкодної реалізації кожним своїх прав та законних інтересів.

Важливу роль у забезпеченні дотримання права кожного на повагу до його гідності відіграє судова гілка влади України. Саме суди розглядають та

вирішують переважну більшість справ, пов'язаних з порушенням права людини на повагу до її гідності. Виконуючи обов'язки із забезпечення реалізації права людини на повагу до гідності, суди здійснюють їх захист шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян у разі його порушення. Порядок такого звернення сформульовано в Конституції та законах України. При цьому звернення до суду для захисту конституційного права людини на повагу до гідності безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [126, с. 433].

Отже, держава створює умови для реалізації прав і свобод людини і громадянина шляхом створення умов для правової діяльності органів судової влади, а закони України встановлюють норми, згідно з якими повинна відбуватися сама процедура звернення громадянина до суду та вирішення його звернення. Детально процедура розгляду заяви особи, право на повагу до гідності якої порушено, визначена процесуальним законодавством України.

Не менш важливу роль у забезпеченні дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні відіграло створення Конституційного Суду України, який є органом конституційної юрисдикції, що вирішує питання відповідності законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України [119, с. 236].

На думку В. Лазарева, Конституційний Суд самим фактом свого створення і діяльності покликаний гарантувати політичну і правову стабільність суспільного життя, надійно охороняти права і свободи громадян, захищати, а не засуджувати. В центрі його юрисдикції – основні громадянські права та людська гідність [127, с. 72].

В Україні існує досить розвинена законодавча база, що забезпечує здійснення права людини на повагу до її гідності, також існує система органів влади, завданнями яких є створення умов для реалізації права кожного на повагу до його гідності та захисту такого права у разі його порушення. Однак, незважаючи на відповідність національного законодавства в сфері забезпечення прав людини міжнародним стандартам, існують недоліки у сфері практичного застосування норм законодавства, які значно ускладнюють процес реалізації норм

Конституції України, що регулюють право людини на повагу до її гідності.

Органи державного управління є інструментом реалізації завдань, які ставить держава в процесі свого розвитку в рамках правового поля. Тобто існує безпосередній зв'язок між органами державного управління, як інструмента реалізації політики держави, та правовими нормами, які визначають цілі, завдання й правове середовище діяльності цих органів. Таким чином, ефективність діяльності органів державного управління щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод залежить від якості нормативно-правового забезпечення. Інститут прав людини – це невід'ємні свободи і права особи, які становлять основу природного права, будь-якого права загалом. Права людини охоплюють громадянські права і політичні свободи, економічні, соціальні й культурні права, а також права соціальних страт – дітей, національних меншин тощо. До певної міри можна говорити і про права людської спільноти загалом. При розповсюдженні прав людини на суспільні групи вони не відчужуються від індивіда, а вихідним залишається визнання самоцінності всіх індивідів, що складають ту чи іншу спільноту. Водночас усе частіше сучасні дослідники приділяють увагу ролі урядових структур у забезпеченні прав і свобод громадян. У нашому випадку мова йтиме про роль і місце Кабінету Міністрів України. Як доводить вітчизняний науковець А. Заєць, саме через канали виконавчої влади відбувається реалізація прав і свобод людини і громадянина [128, с. 214]. Для з'ясування статусу, компетенції та правових засад діяльності Кабінету Міністрів України в системі органів державного управління із забезпечення конституційних прав і свобод громадян необхідно проаналізувати чинну нормативно-правову базу. Сьогодні головним джерелом для визначення правового статусу найвищого органу виконавчої влади є Конституція України [1] та закон України «Про Кабінет Міністрів України» [129]. Так, стаття 116 Конституції України передбачає, що Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, спрямовує та координує діяльність міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснює контроль за їх діяльністю [1]. Таким чином, на найвищому законодавчому рівні визначено та закріплено

обов'язок уряду щодо здійснення досліджуваної правозабезпечувальної діяльності, як безпосередньо, так і через інші органи виконавчої влади, шляхом спрямування та контролю за їх діяльністю. Так, від ефективності діяльності Кабінету Міністрів України залежить стан забезпеченості конституційних прав і свобод громадян, а ефективність цієї діяльності залежить від існування реально діючого механізму їх реалізації. Розробка такого механізму б та впровадження його в життя в сучасних умовах становить нагальну потребу. На нашу думку, такий механізм повинен складатися з двох взаємодіючих елементів: правового та організаційного. Правовий елемент включає нормативну основу. Суть нормативної основи визначається тим, що саме вона дає цьому механізму правове життя, наділяючи його відповідними юридичними формами, як джерело пізнання та орієнтування в правовому полі. Проте сьогодні наявність серйозних проблем у галузі нормотворення призводить до зниження ефективності правового елементу. Так, однією з найважливіших причин того, що в Україні гальмується процес прийняття законів є відсутність єдиної системи розробки актів законодавства та проведення аналізу ефективності їх застосування [128, с. 32-35]. Інший не менш вагомий чинник, який негативно впливає на ефективність правового елементу, – це існування розходжень між законом і відомчою інструкцією. Тобто законодавче закріплення конституційних прав і свобод за громадянином не завжди приводить до закріплення відповідних обов'язків за управлінськими структурами, що спричиняє відсутність співвідношення між конституційними правами і свободами громадян і компетенцією органів державного управління. Організаційний елемент включає управлінську, керівну та структуротворну діяльність, яка забезпечить можливість функціонування правового елементу. Забезпечити ефективну діяльність цих елементів спроможний Кабінет Міністрів України, наділений усією сукупністю необхідних для цього повноважень. Так, Кабінет Міністрів у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження обов'язкові для виконання. Нормотворення Кабінету Міністрів акумулює діяльність усіх ланок виконавчої влади. Так, відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [129] право ініціативи в прийнятті актів Кабінету Міністрів України мають члени

Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Що стосується організаційного елемента, то в межах наданих повноважень Кабінет Міністрів призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України. Відповідно до закону Кабінет Міністрів утворює, реорганізує та ліквідує міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади, вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина тощо. Тобто Кабінету Міністрів належить центральне місце та головна роль у системі органів державного управління щодо забезпечення конституційних прав і свобод. Незважаючи на суттєві зміни в організації діяльності органів державного управління, зміни в державній політиці, спрямовані на утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод, кількість порушень невинно зростає, що свідчить про незадовільну діяльність органів державного управління. Головним чинником, який знижує ефективність цієї діяльності, є відсутність чіткої системи планування роботи Кабінету Міністрів України та його органів, що призводить до неузгодженості між програмою діяльності уряду, планом роботи Кабінету Міністрів України та планами роботи центральних органів виконавчої влади. Така неузгодженість спричиняє зниження ефективності механізму забезпечення прав і свобод, а саме його правового елемента. Для найбільш повного розуміння правовідносин, які виникають між громадянами та органами виконавчої влади, проаналізуємо діяльність цих органів стосовно забезпечення реалізації громадянами права на участь в управлінні державними справами. Дослідження механізму реалізації права на участь в управлінні державними справами дозволяє виділити три основоположні інститути: а) вибори; б) референдум; в) державна служба. Головним засобом реалізації права громадянина на управління державою є виборча система [130. с, 29]. Залежно від виборчої системи, яка встановлена в державі, права громадян під час формування органів державної влади можуть або

розширюватись, або ж звужуватись. Але в розрізі досліджуваної проблематики доцільно більше акцентувати увагу не на типі виборчої системи, а на тих нормах і принципах, що забезпечують реалізацію громадянами виборчого права. Стаття 38 Конституції України закріплює право вільно обирати і бути обраним в органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Виборчі права громадян (як пасивні, так і активні) регулюються Конституцією та виборчими законами, які у своїй сукупності і становлять, по суті, механізм реалізації даного права. Тобто реалізація виборчого права залежить від існування якісного законодавчого базису, який регламентує виборчий процес. Взагалі нормативно-правова база загалом відповідає міжнародно-правовим стандартам, але що стосується реалізації цього права існують серйозні проблеми. Як свідчить практика, воно часто порушується через дії самих суб'єктів виборчого процесу, насамперед органів державної влади, а також через невірне тлумачення компетентними органами виборчого законодавства. Сьогодні слід констатувати, що компетенція, права та обов'язки органів виконавчої влади значною мірою вже врегульовані, але існують певні прогалини щодо врегулювання процедурних питань [131, с. 18]. Створення певної бази роз'яснювальних документів (допоміжних) компетентних органів, яким на законодавчому рівні надано таке право, дозволить уникнути різного тлумачення існуючих правових норм та порушень виборчого права громадян. На наш погляд, вирішити це питання спроможні центральні органи виконавчої влади, насамперед міністерства, шляхом посилення нормотворної діяльності. Але ця діяльність повинна мати системний характер. Тобто повинна бути створена якісна та стабільна система нормативно-правових актів, в якій провідне місце належить безпосередньо закону, а всі інші нормативно-правові акти повинні бути дійсно підзаконними не тільки в теорії, а й на практиці.

Натомість, важливим елементом процесу забезпечення прав і свобод громадян органами державної влади є державна політика. Від того, наскільки ефективна державна політика, наскільки повно вона втілена в життя, залежить реальний стан забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Втілення в життя державної політики здійснюється, насамперед, органами державного

управління, у зв'язку з цим ефективність державної політики залежить від ефективності діяльності органів державного управління. Чинне законодавство потребує удосконалення, насамперед його підзаконна нормативно-правова база (так звана допоміжна), яка регламентуватиме певні правовідносини, що виникли, як наслідок здійснення громадянами прав і свобод. Також удосконалення потребує управлінський процес, що полягає в удосконаленні і технічного функціонування органів державної влади загалом, і підвищення якості здійснення управлінської діяльності суб'єктами управлінської діяльності (кадровим складом державної служби) [132, с. 5].

Отже, можемо констатувати, що ефективна державна політика, яка включатиме певну систему цілеспрямованих заходів, дозволить вирішити поставлені державою завдання щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина усіма органами державної влади. Натомість, однією з найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку є питання взаємовідносин держави і громадянина. Наявність чи відсутність основних прав і свобод людини – це найбільш яскравий показник ступеня розвитку громадянського суспільства, побудови правової держави. Забезпечення прав і свобод людини є одним із визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. До новітніх тенденцій розвитку прав людини належать: видова диверсифікація (урізноманітнення) прав людини, що знаходить вираження у включенні до невід'ємних складових цього інституту – солідаристських (колективних) прав людини – спеціальних можливостей (заходів позитивної дискримінації), покликаних компенсувати об'єктивні (біологічні, психічні тощо) відмінності між людьми, які унеможливають їх рівне конкурування; збільшення кола соціально зобов'язаних суб'єктів, які повинні забезпечити відповідні права, – міжнародні утворення та їх органи (скажімо, ЄС та його наднаціональні органи, а також транснаціональні корпорації). Права людини характеризуються низкою таких засад: соціально-природний характер можливостей людини; формальна рівність та однаковість стартових можливостей

доповнювана принципом фактичної рівності як наслідку впливу домінуючих моральних норм суспільства; невідчужуваність (невід'ємність) прав людини; гуманізм як системоутворююча основа інституту прав людини, що впливає із сутності гідності людини.

2.2 Механізм забезпечення прав людини і громадянина у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства

Сьогодні у більшості держав світу питання дотримання та захисту прав людини і громадянина стоїть дуже гостро. Особливо активно інститут захисту прав людини почав розвиватися в останнє століття, коли більшість держав взяли курс на демократизацію та розвиток громадянського суспільства. У зв'язку з цим на міжнародному рівні існує багато нормативно-правових актів, які закріплюють права людини й порядок їх захисту. Кожна сучасна держава з демократичною формою державного правління на рівні національних конституцій та інших нормативно-правових актів закріпила права, свободи і обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту. Особливого значення в контексті захисту прав людини набуває конституційне право на захист. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав [133, с. 32-35].

Досить часто в юридичній літературі ми зустрічаємо поняття «механізм» для характеристики правових явищ. В юридичній літературі категорія „механізм” розглядається під різним кутом зору: „соціальний механізм дії права”, „механізм правового регулювання”, „механізм правотворчості”, „механізм формування правомірної поведінки”, „юридичний механізм управління”, „механізм правового виховання”, „механізм реалізації конституційних прав і свобод громадян”, „соціальний механізм поваги до права”, „механізм дії правової системи”, „соціально-психологічний механізм вчинку”, „механізм конституційного регулювання суспільних відносин”, „охоронний механізм забезпечення прав і свобод громадян”, „механізм захисту суб'єктивних прав”, „механізм реалізації

особистих прав і свобод” тощо [134–151]. Проте, чіткого визначення та тлумачення цього поняття немає. На думку деяких науковців механізмом є напрями взаємодії та співпраця між інституалізованими структурами. Так, російський вчений Е.Я. Мотьвилавка розкриває поняття механізму як системи певних правових засобів, які спрямовані на захист людини [152, с. 54]. На думку О.Ф. Скакун правовий механізм є частиною так званого соціально-правового механізму. Професор О.Ф. Скакун наголошує, що такий правовий механізм діє в єдності й покликаний охороняти й захищати права людини та громадянина [153, с. 206]. Крім того, вчена зазначає, що механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини можна поділити на три підсистеми: механізми реалізації, охорони та захисту [153, с. 206]. Відомий український конституціоналіст В.Ф. Погорілко, погоджуючись з Е.Я. Мотьвилавком, тлумачив механізм як систему правових засобів. Ці засоби необхідні для захисту прав. Крім того, В.Ф. Погорілко, як і М.П. Рогозін зазначав, що механізм захисту прав людини є системою влади держави, основною функцією якої є захист прав людини та громадянина. Так, М.П. Рогозін визначає, що «юридичний механізм захисту прав людини – це можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод, а також система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи. Система органів, які захищають і гарантують права людини: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи міліції; служба безпеки; прокуратура; суд» [154]. З такою думкою М.П. Рогозіна погоджується й О.Г. Огородник, проте він до механізму захисту прав відносить ще й громадські організації, правові та нормативні акти, які покликані захищати права людини [155, с. 15].

Поглиблений аналіз потребує розгляду співвідношення понять „механізм правового регулювання” та „соціальний механізм дії права”. Ці поняття, на думку О. Гаврилова, не тотожні і об’єднуються в єдине поняття „дія права”, в якому „соціальний механізм” характеризує неформальні аспекти права та має спільну мету з механізмом правового регулювання, але різні засоби й методи здійснення

[156, с. 38-39].

Соціальний механізм характеризується об'єктивними й суб'єктивними чинниками: об'єктивні чинники – правова інформація, засоби масової інформації, інформаційний механізм права, соціальне середовище, соціальні фактори; суб'єктивні чинники – розвиток правосвідомості та правової ідеології, соціально-психологічні феномени, правова інформованість, суспільний рівень розвитку правосвідомості тощо [157, с. 37-38].

У контексті концепції великих систем, на думку О. Гаврилова, соціальний механізм дії права слід розглядати як „сукупність великих соціальних систем і підсистем суспільства, пов'язаних єдністю мети й функціонування”, до яких належать: керівні й керовані соціальні системи; норми права; система цілей правового регулювання; ієрархічна система факторів зовнішнього середовища [156, с. 38-39].

Фактично в цій концепції, на нашу думку, мова йде про співвідношення сучасних теоретичних понять: „правовий вплив” та „механізм правового впливу”; „правове регулювання” та „механізм правового регулювання”; „інформаційний” та „ціннісно-орієнтаційний” вплив права на суспільні відносини та їхні механізми.

Ці проблеми з'ясовувались у науці достатньо ретельно і досить великим колом науковців. Зокрема, механізму правового впливу на особу були присвячені праці М. П. Орзіха, який розглядав цю проблему з позицій системного аналізу і вирізняв у структурі матеріальні, процесуальні та психологічні елементи механізму [158, с. 72-73].

У сучасній теорії права один із підходів щодо визначення та співвідношення понять може бути таким:

1) правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як спеціальної системи правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так й інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу);

2) правовий вплив здійснюється за допомогою: а) системи правових

засобів – правового регулювання та його механізму; б) неправових засобів та його механізму (загальний ідеологічний вплив): інформаційний (право як різновид нормативної інформації); ціннісно-орієнтаційний – вплив права як соціальної цінності.

Отже, термін „механізм загального ідеологічного впливу права” на суспільні відносини може бути визнано тотожним поняттю „соціальний механізм дії права”, а термін „дія права” – тотожним термінові „вплив права”. Звісно, це дає підставу, визначаючи поняття механізму забезпечення прав людини, враховувати всю палітру впливу права на суспільні відносини та визначати адекватно цьому й інші елементи механізму.

В.І. Гойман, розглядаючи проблему механізму забезпечення реалізації закону, пропонував розуміти цей механізм як „комплекс взаємно узгоджених заходів матеріально-технічного, організаційного, управлінського, ідеологічного (соціально-психологічного) і спеціально-юридичного характеру, що здійснюється державою, її органами й посадовими особами, що мають своїм призначенням забезпечити реальну дію закону, тобто створити умови, за яких громадяни, їхні об’єднання узгоджують свої дії з вимогами закону, а також безперешкодно та ефективно використовують надані їм можливості для задоволення багатоманітних інтересів і потреб” [159, с. 12-13].

У механізмі вирізняються дві групи заходів: неправові (матеріально-технічні, організаційні, ідеологічні (соціально-психологічні); спеціально-юридичні [159, с.13-22], що уявляється як позитив даного визначення.

Але дане визначення хибує певними слабкими місцями, зокрема:

– по-перше – уявлення про механізм як систему заходів, що ототожнюються з правовою чи неправовою діяльністю державних органів. Слід зазначити, що дія не обов’язково створює умови для стійкої системної взаємодії елементів. Взаємодія, своєю чергою, – не єдина характеристика будь-якого системного соціального утворення;

– по-друге – в механізмі заходи пов’язуються тільки з діяльністю органів держави, що значно звужує суб’єктний склад структури, що взаємодіє.

Однією з небагатьох праць 90-х років минулого століття, що з'ясовує поняття механізму, була праця К. Б. Толкачова і А. Г. Хабібулліна. В інтерпретації цих авторів механізм реалізації особистих конституційних прав і свобод громадян – це сукупність факторів як необхідна умова втілення визначених особистих конституційних прав і свобод у практику індивідуальної життєдіяльності.

Названі фактори пояснюються через поняття структури, яка охоплює дві підсистеми: забезпечення прав громадян і актів поведінки громадян із користування благами, що передбачені їхніми особистими правами. Акцентується, що відносини між елементами характеризуються взаємодією. Зв'язок між підсистемами зумовлений фактом існування людини.

Поняття „забезпечення” пов'язано з діяльністю як гарантією державних органів та її результатами. Виокремлюються організаційні та правові гарантії, що пов'язані між собою спеціальними організаційно-правовими засобами охорони, захисту й поновлення, які вводяться до єдиної системи механізму забезпечення прав [160, с. 58-67].

Аналізований підхід має певні конструктивні позиції, а саме: механізм – системне явище, що характеризується взаємодією держави із особистістю як основною ланкою механізму, яка визначає зміст взаємодії (зв'язку); механізм характеризується наявністю та єдністю матеріальної структури, засобів забезпечення та їх системного процесуального взаємозв'язку, як діючої природної системи (механізму).

Кожний механізм – це високоорганізована система, а будь-яка система має свою структуру. Система характеризується єдністю елементів, що знаходяться в певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище. А структуру розглядають, як визначений склад компонентів (елементів) об'єкта.

При цьому необхідно врахувати, що в доктринальних джерелах розрізняють юридичний, психологічний і соціологічний механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Юридичний механізм характеризують як

систему юридичних норм, фактів, документів та основних форм і способів організації їх здійснення. Психологічний механізм – це цінності, орієнтації, установки, цілі, інтереси і потреби, мотивація, волюва активність людини у процесі здійснення прав, свобод та обов'язків. Соціологічний механізм включає в себе політичні, організаційні, ідеологічні та інші чинники.

Заслуговує на увагу сучасний погляд на поняття механізму забезпечення прав людини. Так, О.С. Мордовцев вважає, що соціально-юридичний механізм забезпечення прав людини і громадянина – „це певна система засобів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх прав і основних свобод людини, які впливають із гідності, властивої людській особистості, та є істотними для її вільного і повного розвитку. Структура названого механізму містить: суспільні норми; правомірну діяльність суб'єктів прав людини і громадянина; гласність; суспільну думку; гарантії – загальні, спеціальні (юридичні), організаційні; процедури; відповідальність; контроль і правову культуру” [161].

Привертає увагу позиція автора стосовно необхідності забезпечення умов поваги до права, що, безперечно, передбачає визначення функцій тих чи інших соціальних структур при забезпеченні прав людини як прямого, так і функціонального (непрямого) впливу. Особливо це стосується визначення функцій держави щодо конкретної групи прав людини, межі втручання (системна підпорядкованість) та відповідних функціональних чи адміністративних засобів, методів забезпечення та їх співвідношення (функціональна підпорядкованість).

Ще однією ідеєю О.С. Мордовцева є необхідність забезпечення прав людини, що впливають із її гідності. Це – особливо важлива теза. Права людини не впливають із закону чи будь-якого іншого формального чи неформального, правового, релігійного чи морального джерела, а з її природної гідності. Ніхто не може обмежити людину як у власній гідності, так і протидіяти в бажанні людини легітимними засобами досягти забезпечення того чи іншого права з власного погляду на співвідношення формально встановленого, абстрактного і не персоніфікованого права, що міститься в законі, та його суб'єктивного наповнення стосовно конкретної людини через усвідомлення власної гідності.

Слабкою стороною визначення О.С. Мордовцева є процесуальний детермінізм при розумінні механізму, за яким насамперед ховається сама людина як першоджерело всіх інших елементів механізму.

Норми та принципи права є початковими та основоположними елементами механізму правового регулювання. Окрім них, елементами останнього є юридичні факти, правові відносини, реалізація норм та принципів, правозастосування, як особлива форма реалізації і т.д. Враховуючи це стверджують, що механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина відрізняється від механізму правового регулювання. Насамперед тим, що механізм правового регулювання одержав в загальній теорії держави та права всебічну розробку, на відміну від механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. До того ж реалізація прав, свобод та обов'язків особистості є самостійною проблемою, яка не може бути зведена до її характеристики, як основної частини правового регулювання. Тому і механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина не зводиться до механізму правового регулювання. Відмінність названих механізмів пов'язана з їх різним функціональним призначенням. Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання і ефективного забезпечення різних форм реалізації правових норм, більше всього – правозастосування.

Механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – це єдність правових та інших засобів, прийомів та способів за допомогою яких матеріалізуються (фактично втілюються) права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, насамперед, притаманні такі елементи, як юридично значуща діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права. Все це обумовлює самостійне існування механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Отже, так само, як реалізація норми права не тотожна реалізації суб'єктивних прав, механізм правового регулювання не тотожний механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина включає в себе:

- а) гарантії їх здійснення;
- б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків);
- в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність;
- г) умови і фактори такого процесу.

Звідси реалізація прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – це форма буття цих прав та обов'язків, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів.

Якщо проаналізувати, ці елементи механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина у динаміці то стає очевидним, що реалізація прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, як і всяка інша діяльність, характеризується певним процесом. Елементами цього процесу є три основні стадії:

- а) правового статусу;
- б) правових відносин;
- в) користування конкретними благами.

Кожна з цих стадій може бути проаналізована. Правовий статус як категорія торкається інтересів не тільки індивіда, але й колективів людей. Його визначають як юридично закріплене положення людини і громадянина в суспільстві. Виділяють загальний (конституційний), спеціальний (видовий, родовий, професійний) і індивідуальний (персоніфікований) правовий статус. Загальний, порівняно із спеціальним та індивідуальним правовим статусом є відносно стабільним, постійним і не так часто змінюється, як вони. Основу загального правового статусу складають конституційні права, свободи, законні інтереси та обов'язки людини і громадянина. Вони мають важливе значення для людини, але не вичерпують всього багатоманіття регулювання правових відносин, які

характерні для галузевого, відомчого та індивідуального регулювання, що складає спеціальний і індивідуальний правовий статус людини. Саме на цьому рівні правового положення людини і громадянина виникає ситуація готовності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків до їх здійснення, але і ця стадія не забезпечує індивіду реалізації його прав, свобод та обов'язків. Для цього дуже важливою є третя стадія безпосереднього користування суб'єктивним правом. Якраз на цій стадії людині забезпечується фактичний перевід закріплених в моделі правової норми соціальних благ в повсякденну практичну діяльність і життя особистості. Такий динамічний процес переводу нормативної моделі у фактичну поведінку (здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) називають механізмом реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Іншими словами це сукупність факторів, які рухають сам процес, тобто виступають необхідними умовами переводу соціальних благ, що закріплені нормою права, в практичну життєдіяльність конкретної людини. Цей процес завжди передбачає діяльність двох сторін:

- а) можливу діяльність самого індивіда, що є носієм суб'єктивного права;
- б) необхідну діяльність зобов'язаного суб'єкта, що повинен виконати обов'язок, або забезпечувати його виконання.

Механізми поділяються на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін. Згідно з нормами діючого законодавства людина може скористатися своїми правами при наявності певних юридичних гарантій. Вони відіграють помітну роль в механізмах захисту прав, оскільки їх основна мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав. При відсутності певних гарантій з боку держави людина не зможе скористатися правом на захист. Тому, вважаємо, що юридичні гарантії є

одним з елементів механізму захисту прав. В Україні механізм захисту прав реалізується через діяльність Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, інших комітетів Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Генеральної прокуратури України; інституту адвокатури (інститут надання правової допомоги); МВС України (в частині формування та розвитку внутрішньовідомчого контролю за дотриманням прав людини); Міністерства юстиції України (зокрема, Національне бюро по дотриманню Європейської конвенції з основних прав та свобод людини); інших центральних органів виконавчої влади (в частині забезпечення та захисту прав людини); правозахисних організації (національні та міжнародні); науково-дослідних установ; засобів масової інформації. Отже, механізм захисту прав є системою та комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина. Фактично і механізм реалізації права людини на захист теж є системою та комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина. Ці поняття на перший погляд ідентичні. Проте, на нашу думку, механізм захисту прав є більш ширшим поняттям, оскільки він охоплює всі можливі дії при захисті прав. Поняття «механізм реалізації людиною права на захист» є дещо вузким, оскільки елементом механізму захисту прав є реалізація людиною права на захист. Тобто механізм реалізації права людини на захист є частиною механізму захисту прав. Таким чином можна стверджувати, що ці поняття тісно взаємопов'язані одне з одним, але вони не є тотожні. Як правове явище, механізм захисту прав людини є системою, оскільки як було вище зазначено, складається з певних частин, таких, як право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого

механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненню певного результату. Діяльність людини при цьому полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи. Суттєвою проблемою в Україні є ефективність механізму захисту прав, що залежить від стабільності суспільства, де слідування букві й духові законів є правилом, а не виключенням. Необхідно підкреслити, що у сучасній юридичній науці немає єдиної точки зору щодо того, якими повинні бути механізм захисту прав та механізм реалізації людиною свого права на захист, тобто вони не є універсальними. І це є однією з основних проблем сучасного процесу захисту прав, які повинні бути регламентованими, тобто чітко визначеними та прописаними. Безперечно законодавчо не достатньо визначити, що людина має право на звернення до суду за захистом свої прав – це є тільки декларацією права, яка без зазначення конкретних процедур не є дієвою, залишатиметься декларацією.

Виходячи і ґрунтуючись на загальних положеннях стосовно механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина можна розпочати аналіз конституційного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. При цьому варто врахувати, що згідно із статтею 8 Конституції України гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі конституційних норм. Звідси слід зробити висновок про можливість реалізації саме конституційних норм, без деталізації їх на рівні спеціальних та індивідуальних.

Враховуючи викладене, під механізмом реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина розуміється взята окремо вся сукупність конституційних елементів, за допомогою яких в умовах додержання законності, з позиції гуманізму і соціальної справедливості кожною людиною і громадянином України здійснюються його конституційні права, свободи та обов'язки, знешкоджуються ті негативні умови, які можуть завдати шкоди їх практичній реалізації.

До елементів механізму реалізації конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина відносяться:

- а) конституційні норми, які закріплюють права, свободи та обов'язки;
- б) самі конституційні права та свободи, їх зміст та структура;
- в) конституційні обов'язки;
- г) юридична діяльність, яка складає саму суть реалізації;
- д) законність і правосвідомість людини і громадянина, яка забезпечує правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації;
- е) стадії реалізації кожного конкретного конституційного права.

Отже, підсумовуючи викладене вище можемо зазначити, що механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, насамперед, притаманні такі елементи, як юридично значуща діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права. Все це обумовлює самостійне існування механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Отже, так само, як реалізація норми права не тотожна реалізації суб'єктивних прав, механізм правового регулювання не тотожний механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Натомість, механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина включає в себе: а) гарантії їх здійснення; б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків); в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови і фактори такого процесу.

2.3 Юридичні гарантії захисту прав людини в Україні органами державної влади

Важливою складовою механізму реалізації суб'єктивних прав і свобод є соціально-правовий захист громадян. Це комплекс заходів політичного, економічного, ідеологічного, соціального і юридичного характеру, спрямованих на підтримку в державі порядку і умов для нормального життя і діяльності населення. Йдеться про гарантії, призначення, яких полягає в тому, вони

забезпечують найбільш сприятливу обстановку для того, щоб юридичний статус особи, її права і свободи ставали реальним фактичним становищем кожного окремого члена суспільства. Без відповідних гарантій проголошені в конституційному законі права і свободи не можуть бути реалізовані в повній мірі і, по суті, перетворюються на порожній звук. Тому реалізація встановлених законом прав і свобод вимагає не тільки сприятливих умов, але і активної діяльності державних органів, громадських об'єднань і самих громадян зі створення ефективних засобів захисту цих цінностей.

У широкому сенсі під «гарантіями» мають на увазі всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які спрямовані на повну реалізацію і всебічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин і умов їх неналежного здійснення і захист від порушень. Встановлюючи зміст і обсяг прав і свобод людини, держава бере на себе гарантію виконання цих установок. Більш того, враховуючи, що реалізація прав і свобод громадян неминуче пов'язана із необхідністю застосування заходів процесуального примусу, держава змушена виробити дієвий механізм, що обмежує домагання органів державної влади на безроздільне панування у сфері регулювання взаємовідносин з населенням. У цьому плані гарантії можуть розглядатися як система умов, засобів і способів, що забезпечують рівні можливості для виявлення, набуття і реалізації прав і свобод.

Оскільки Конституція, як Основний Закон держави, вносить системність у право і є ефективним системоутворюючим фактором правової системи, закріплює вихідні засади формування та дії національного права, наповнює його своїм змістом, пронизує єдиними принципами та ідеями [162], постільки конституційно-правові гарантії виступають основою для формування гарантій, що містяться в усіх галузях права, тобто конституційно-правові гарантії перетворюються в гарантії інших галузей права.

Положення Конституції, в яких закріплюються і гарантуються права та свободи людини і громадянина найбільш конкретно та детально розкриваються та отримують свій розвиток у нормативно-правових актах, що прийняті державними органами (Кодексах, Законах), підзаконних актах (Указах Президента та

Постановах Уряду), а також у локальних нормативних актах.

Конституційно-правовим гарантіям властива імперативність, однак існує тісний зв'язок між конституційно-правовими гарантіями та гарантіями інших галузей права. Так, ст. 41 Конституції України проголошує: „Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності. Право приватної власності є непорушним” [1]; ст. 440 ЦК України закріплює виконання цієї гарантії: „Шкода, що заподіяна особистості або майну громадянина, а також шкода, що заподіяна організації, підлягає відшкодуванню особою, яка заподіяла шкоду у повному обсязі” [163].

Тісний зв'язок конституційно-правових гарантій існує також з гарантіями, закріпленими кримінальним правом, оскільки Конституція України визначає зміст і принципи кримінальної політики, її мету та соціальну спрямованість. Своєю чергою, кримінально-правові гарантії здійснюють охорону багатьох конституційно-правових норм. Так, Кримінальний кодекс України передбачає конкретні заходи покарання за небезпечні злочини, спрямовані проти життя і здоров'я людини, захист яких гарантується Конституцією.

У юридичній науковій літературі існують різні класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина. Серед них можна виділити такі, що більш чітко та всебічно відображають їх сутність. Так, П. М. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [90, с. 7-8].

В.Ф. Погорілко ділить гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Своєю чергою, поміж загальносуспільних гарантій учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, тобто відповідно до суспільних систем – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), які склалися й функціонують у суспільстві [93, с. 41].

К. Г. Волинка називає загальні та правові гарантії, при цьому зауважує, що юридичні гарантії прав і свобод особи поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні [117, с. 8-9]. Також необхідно зазначити, що в юридичній науці існують й інші підходи до класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина.

Отже можемо говорити, що за значенням і змістом гарантії поділяються на дві великі групи: загальносоціальні і юридичні.

Загальносоціальні гарантії класифікуються на економічні, політичні та ідеологічні.

1. Соціально-економічні гарантії займають доволі важливе місце в системі конституційного регулювання. Вони припускають відповідне середовище і матеріальну основу, які здатні забезпечити використання наданих прав. На перших порах переходу до ринкової економіки законодавець не виявляв великого прагнення визнати чільну роль цього виду прав людини. Пізніше така тенденція зазнала суттєва зміна. На перше місце вийшло право на свободу підприємництва, що відображає сучасну соціальну політику в сфері виконання господарських функцій держави.

Сьогодні органи державної влади в Україні покликані виконати завдання щодо створення громадянам умови для гідного життя і добробуту. Ці умови визначаються величиною матеріальних багатств, загальнонаціональним доходом, рівнем розвитку продуктивних сил і всіх форм власності, темпами зростання продуктивності праці, наявністю пенсійних та інших фондів.

У Конституції України основою господарсько-економічної діяльності визнається приватна власність. Слідом за цим виникає і конституційний обов'язок органів державної влади забезпечувати недоторканність приватної власності, свободу економічної діяльності і підтримку конкуренції. Забороні піддається лише монополізація такої діяльності і недобросовісна конкуренція. Проголошується рівність всіх форм власності і рівний їх захист.

Право власності – абсолютне право, яке може бути обмежене лише за рішенням суду. Закон охороняє права спадкодавця як власника, оскільки він має

повне право розпоряджатися майном на свій розсуд. Права людини в сфері економіки невіддільні від соціальних прав і свобод, тобто держава гарантує своїм громадянам таке: охорону материнства і дитинства, що дуже актуально сьогодні в умовах демографічної кризи; соціальне забезпечення; охорону здоров'я та медичну допомогу; право на сприятливе навколишнє середовище; право на освіту, свободу творчості, участь у культурному житті; захист інтелектуальної власності тощо.

2. Політичні гарантії включають в себе стан демократичних інститутів і форм, реальне використання громадянами своїх прав і свобод, суверенітет і всевладдя народу, свободу виборів, політичний плюралізм, рівноправність партій і політичних організацій, пріоритет особистості на основі верховенства права. Політичні права належать не особі, а лише громадянам конкретної держави. Тільки вони мають можливість брати участь у громадському та політичному житті країни. До числа політичних гарантій належать: право на об'єднання, включаючи право створювати професійні спілки; збиратися мирно, без зброї, проводити мітинги, збори; брати участь в управлінні справами держави; звертатися до органів державної влади для захисту своїх прав тощо.

Політичні гарантії забезпечення прав і свобод громадян України підтримуються:

– законодавчою владою – Верховною радою України, яка забезпечує реальні механізми здійснення прав і свобод, діяльністю Уповноваженого з прав людини;

– виконавчою владою – Президент України є гарантом Конституції України, Уряд України як вищий орган виконавчої влади, покликаний здійснювати захист прав людини і безпосередньо, і через центральні та місцеві органи виконавчої влади;

– судовою владою – яка виступає дієвим засобом ефективного захисту прав і свобод.

3. Ідеологічні (духовні) гарантії – це політичний плюралізм, культурний, науковий і творчий потенціал суспільства, відсутність расової, національної та релігійної ворожнечі, високий рівень суспільної та індивідуальної

правосвідомості, моральних установок громадян, ідеологічна багатоманітність, свобода творчості, використання духовних цінностей усіма членами суспільства.

Розглянуті вище соціально-економічні та політичні гарантії є важливим чинником, що обумовлює дієвість соціально-правового захисту прав і свобод громадян. Однак сам по собі цей чинник без юридичної підтримки не може забезпечити використання зазначених прав. Необхідні юридичні гарантії, тобто ті правові засоби і способи, за допомогою яких забезпечується реалізації прав і свобод осіб і громадянина. Ці засоби і способи досить різноманітні, але їх об'єднує тільки їм притаманна властивість – всі вони закріплені в законодавстві і пов'язані із застосуванням правових норм.

У механізмі соціально-правового захисту прав людини юридичні гарантії мають самостійне значення. Головний принцип побудови системи юридичних гарантій - загальний захист прав і свобод за допомогою застосування правових норм. Однак не всі правові норми є юридичною гарантією, а лише ті, які містять певні засоби і способи безперешкодного користування ними для захисту прав і свобод, а також їх відновлення у разі порушення.

Юридичні гарантії можуть бути умовно розділені на дві групи: загальні гарантії і гарантії правосуддя.

1. Загальні гарантії, в свою чергу, поділяються на кілька груп.

Наявність конституційного ладу в державі. Це найзагальніша гарантія, що має вищу юридичну силу, є сам конституційний лад, заснований на загально визнаних нормах міжнародного права. Конституція гарантує державний захист прав і свобод людини і здійснює їх регулювання. Гарантом особистих прав і свобод виступає Президент України. Обов'язок здійснювати заходи щодо забезпечення прав і свобод лежить на Уряді. Інакше кажучи, в гарантуванні прав і свобод бере участь весь механізм держави, всі органи державної влади. Ця функція становить головне призначення діяльності Уряду України і судової системи.

Самозахист прав і свобод. Будь-якій людині надається право захищати свої права і свободи від неправомірних дій органів державної влади та місцевого

самоврядування, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян шляхом звернення до суду. Оскаржені можуть бути будь-які колегіальні і одноособові рішення, в результаті яких порушені права і свободи громадян, створено перешкоди для реалізації громадянином його прав, на його незаконно покладено будь-яка обов'язок або його незаконно притягнуто до будь-якої відповідальності.

Надавати громадянам дієву допомогу покликана прокуратура та інші правоохоронні органи [164].

Захист своїх суб'єктивних прав і свобод виражається в поданні скарг, заяв і пропозицій. Відмінність двох перших способів від третього полягає в тому, що метою скарг і заяв є усунення незаконно порушених особистих прав, а пропозиції містять шляхи поліпшення діяльності тих чи інших державних і громадських структур.

У боротьбі з порушеннями своїх прав громадяни спираються на засоби масової інформації, правозахисні організації та громадські об'єднання.

Ще одним із способів самозахисту є звернення людини до Конституційного Суду України. Якщо цим Судом буде визнана неконституційність закону, що порушує права і свободи людини, то такий закон втратить юридичну силу, а рішення, що порушує право конкретної людини, буде переглянуто.

Судовий захист. Це найефективніший спосіб захисту прав людини, оскільки до суду можуть бути оскаржені будь-які рішення влади, аж до указів Президента України, постанов уряду та інших основоположних документів. Скарги громадян та опротестування незаконних заходів органів державної влади є ефективним наглядом за законністю в державі, забезпечують пріоритет прав і свобод громадянина.

Юридичні засоби. Реалізації спільних гарантій здійснюється різними шляхами, проте найбільш ефективними, безумовно, є процесуальні форми і методи, що базуються на закріплених державою правових нормах.

Міжнародна захист. Ратифікація Україною низки міжнародних стандартів створила сприятливі умови для реалізації її громадянами свого конституційного

права на звернення до міжнародних правозахисних органів, якщо всі національні засоби вичерпані. Зокрема, скарги направляються до Комітету з прав людини і Європейський суд у Страсбурзі. Комітет доводить суть скарги до відома держави-порушника, яка зобов'язана в шестимісячний термін надати власні пояснення по суті питання. Комітет не виносить обов'язкових рішень, але публікує щорічні звіти, які негативно позначаються на престиж і авторитет провинився держави [165].

Відшкодування шкоди. Якщо людині в результаті незаконного притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності, взяття під варту, присудження до виправних робіт, штрафу тощо було завдано шкоди, то вона підлягає відшкодуванню. В цьому випадку матеріальну відповідальність несуть не безпосередні винуватці беззаконня, а відповідні органи державної влади, які потім стягують ці збитки з винних посадових осіб. Розмір компенсації, в тому числі за моральну шкоду, встановлюється судом. Відшкодування заподіяної шкоди регулюється цивільно-правовим законодавством і є гарантією, що поширюється на будь-які порушення прав і свобод.

Невід'ємність прав і свобод. Вона визначається тим, наскільки законодавець дотримується принципу «закон зворотної сили не має». Конституція України гарантує реалізацію цього принципу так: закони, які встановлюють або обтяжують відповідальність, а також применшують або скасовують права і свободи, не приймаються і надалі видаватися не будуть. Однак Конституція допускає можливість обмеження особистих прав і свобод громадянина, але тільки в тій мірі, яка встановлена Конституцією і не шкодить іншим громадянам.

Конституційні гарантії правосуддя. Сучасні умови розвитку суспільства, негативні чинники, що створюють умови для розгулу злочинності і корумпованості державного апарату обумовлюють необхідність посилення боротьби з правопорушниками. Заходи кримінально-правового захисту повинні застосовуватися до тих, хто вчиняє протиправні діяння. Однак робити це необхідно з дотриманням встановлених законом демократичних процедур, які гарантовані Конституцією України [166].

Гарантія підсудності. Вона означає право на судовий розгляд справи в тому суді і тим складом суддів, до підсудності яких воно віднесено законом. Зміна підсудності може поставити людину у вкрай не вигідне становище.

Презумпція невинуватості. Це є гарантія дотримання законності, повноти, всебічності та об'єктивності при з'ясуванні обставин справи. Категорично забороняється поводитися з підозрюваними, обвинуваченими або підсудними як зі злочинцями до тих пір, поки не винесено і не вступив в законну силу вирок суду. Обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Тягар доказування лежить на особі, яка провадить розслідування або дізнання. При цьому будь-які сумніви у винуватості особи тлумачаться на користь обвинуваченого.

Гарантія від самозвинувачення. Це означає неприпустимість свідчення проти самого себе і своїх близьких, коло яких визначається законом.

Важливим критерієм, що визначає сутність і характер гарантій, є сфера їх дій. За цим показником гарантії поділяються так.

1. Міжнародно-правові. Підставою для застосування міжнародних нормативних актів в практиці правозахисної діяльності органів державної влади є закріплене Конституцією України положення про те, що правовий статус людини і громадянина будується перш за все на нормах міжнародного права, що містяться в міжнародних принципах, договорах і угодах. Ці документи є складовою української правової системи. Такими міжнародними стандартами поряд з Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Статутом ООН є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, документи ООН, організацій, що діють під егідою ЮНЕСКО, Ради Безпеки ООН, Комітету з прав людини та інших міжнародних програм і проектів.

2. Регіональні. Це гарантії, що діють в рамках регіональних міжнародних співтовариств, які здійснюють свою діяльність через Європейський Союз, Раду

Європи, Раду держав Балтійського моря, Організацію африканської єдності, Організацію американських держав, Співдружність Незалежних Держав тощо.

3. Внутрішньодержавні. Ці гарантії закріплені в конституціях та інших законодавчих актах держав.

Отже, ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Основного Закону та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують приписи цих законів державні органи та громадські організації, покликані створювати умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами. Правові гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання й культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади.

Роль і значення правових гарантій визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність.

Необхідно відзначити, що упродовж останніх десятиліть різні аспекти прав громадян були предметом наукових пошуків багатьох дослідників. Серед них можна виокремити працю І.Й. Магновського [167], в якій розкрито питання становлення та розвитку ідеї гарантій прав і свобод людини у теоретико-правовій думці минулого України, досліджено поняття та суть зазначених гарантій в юридичній науці, висвітлено комплекс гарантій прав і свобод, зокрема, політичних, економічних, соціальних та юридичних у праві України. На підставі проведеного аналізу автором зроблено висновки стосовно становища цих гарантій щодо реформування та вдосконалення їх впровадження у реальну дійсність.

Ще однією працею, в якій висвітлюються питання адміністративно-правових гарантій реалізації прав і свобод громадян є дослідження Е. О. Олефіренка [168], в якій з позиції теорії та організаційно-правових умов щодо адміністративно-правових гарантій реалізації прав і свобод громадян, розроблено категоріальний апарат з питань, обумовлених темою дослідження та

з'ясовано природу і зміст конституційних прав і свобод людини.

Зважаючи на зазначене вище, можна стверджувати, що в Україні існує коло правових гарантій, які взаємодіють з іншими гарантіями прав і свобод людини та громадянина. Але насправді гарантування практичної реалізації прав і свобод людини на теренах України ще перебуває на досить низькому – не лише правовому, але й загальнокультурному, світоглядному – рівні [169].

Державна політика спрямована на забезпечення національної безпеки, яка детермінується конкретними напрямками політичної, економічної, ідеологічної, суспільної, охоронної діяльності, що пов'язані з виявленням, профілактикою та подоланням процесів, які деструктивно впливають на встановлений порядок існування країни, її громадян, важливих суспільних інститутів [170, с. 138].

2.4 Місце судових і правоохоронних органів в механізмі захисту прав людини і громадянина

Діяльність судових та правоохоронних органів щодо реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина закріплюється на конституційному рівні та поточним законодавством. Основою цієї системи є положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Окрім органів, що належать до структур загальної компетенції і мають серед своїх обов'язків забезпечення реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, існують органи спеціальної компетенції. До них належать судові та правоохоронні органи.

Одне з центральних місць у різноманітній та багатоплановій діяльності держави займає виконання завдань щодо захисту прав і свобод людини, охорони прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьби зі

злочинами та іншими правопорушеннями. Деякі фахівці, зокрема Р. Лівшиць, таку функцію держави відносять до головної у цивілізованому суспільстві [171, с.4-28]. Цей різновид державної діяльності у юридичному аспекті отримав назву “правоохоронна діяльність”, а установи, що її здійснюють – “правоохоронні органи”.

Питання про визначення поняття “правоохоронні органи” завжди було дискусійним у теорії права. Зокрема, науковці С. Лихова [172] та В. Осадчий [173] вважають, що цим поняттям охоплюються всі державні органи і громадські організації, хоча б у деякій мірі наділені правоохоронними функціями. Ще один дослідник, А. Тевлін пропонує розглядати це питання у широкому (всі державні органи, наділені певними повноваженнями у галузі контролю за дотриманням законності та правопорядку) та вузькому (державні органи, спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю та яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законами заходи примусу і перевиховання правопорушників – суд, органи юстиції, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки) розумінні [174].

В. Бож'єв вважає, що правоохоронні органи утворюють певним чином відособлену за ознакою професійної діяльності самостійну групу органів держави, що мають чітко визначені завдання. Останні полягають або у відновленні порушеного права, наприклад, у галузі цивільних правовідносин, або у покаранні правопорушника, коли відновити порушене право неможливо (при скоєнні деяких злочинів, наприклад, при вбивстві), або у відновленні порушеного права і покаранні одночасно, коли можливість відновити порушене право є, але правопорушник заслуговує ще й покарання [175]. Тобто критерієм виділення правоохоронних органів із загального числа органів держави у цьому випадку виступає коло зазначених вище завдань, яке й визначає сукупність державних органів, покликаних їх виконувати.

Вчені К. Гуценко та М. Ковальов виділяють правоохоронні органи, виходячи з основних напрямів (функцій) правоохоронної діяльності, тобто для виконання основних функцій (напрямів) правоохоронної діяльності існують

конкретні органи, які відповідно і називаються “правоохоронними” [176]. Натомість О. Бандурка вважає, що правоохоронними органами прийнято називати функціонуючі у суспільстві та державі установи та організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Він відносить до таких органів в Україні: органи прокуратури, Міністерства юстиції, МВС, Служби безпеки, адвокатуру [177–178].

Так, В. Молдован визначає, що правоохоронні органи – важлива ланка системи органів Української держави, мета, завдання та функції якої – забезпечення законності та правопорядку в усіх сферах життєдіяльності нашої країни. Він відносить, до вказаних органів в Україні: органи прокуратури, органи внутрішніх справ, Службу безпеки, органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органи дізнання, органи попереднього слідства, Міністерство юстиції та його органи, нотаріат, адвокатуру [179].

Ф. Шиманський відносить до правоохоронних органів в Україні: прокуратуру, органи внутрішніх справ, Службу безпеки, органи юстиції, нотаріат та адвокатуру [180].

Наприклад, В. Дяченко відносить до правоохоронних органів в Україні: суд, прокуратуру, органи міліції, органи податкової міліції, органи Служби безпеки, органи Управління державної охорони, ДПС. Він вказує, що визначальним у діяльності правоохоронного органу є виконання ним, поряд з профілактичною, однієї чи декількох інших головних правоохоронних функцій [181].

Н. Клименко стверджує, що правоохоронними органами є такі, діяльність яких (або основна її частина) спрямована на реалізацію правоохоронної функції держави. Науковець відносить до основних названих органів України: судову систему, органи юстиції, прокуратуру, органи внутрішніх справ, органи досудового розслідування, Службу безпеки, адвокатуру, нотаріат, Державну податкову службу, митну службу, органи охорони державного кордону, Адміністрацію Президента України, а до інших правоохоронних органів: Інтерпол, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд в прав людини,

Міжнародний комерційний арбітраж та Державну виконавчу службу [182, с.193-194].

Так, Д. Фіолевський визначає, що правоохоронний орган – це передбачений Конституцією та створений у встановленому Законом порядку спеціальний орган, установа, організація та підрозділ, на які покладено правоохоронну діяльність у державі. Він відносить до цих органів України: прокуратуру, органи МВС, Службу безпеки [183, с.251-253].

На нашу думку, така багатоманітність думок пов'язана з тим, що в чинному українському законодавстві згадка про правоохоронні органи зустрічається досить часто, проте загальне поняття правоохоронних органів все ще відсутнє [184–203].

Організація діяльності судових та правоохоронних органів щодо реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина характеризується певним механізмом структура якого включає:

а) діяльність зазначених органів зі здійснення своїх функцій, компетенції, повноважень, прав і обов'язків з метою створення оптимальних умов для реалізації, охорони, захисту та відтворення прав, свобод та обов'язків;

б) результати такої діяльності, що виражається в фактичному втіленні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Розглянемо окремі правоохоронні органи з точки зору їх ролі в реалізації та захисті прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

На органи прокуратури, у тому числі і у сфері забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, покладаються такі повноваження:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового

характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [204].

Служба безпеки України (СБУ) визначається, як державний правоохоронний орган спеціального призначення який забезпечує державну безпеку України. Закон передбачає такі завдання: захист державного суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності України; забезпечення економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України; забезпечення законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; забезпечення охорони державної таємниці; попередження, виявлення і припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки; попередження, розкриття і розслідування інших, передбачених законодавством, протиправних дій, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [101].

В разі обмеження прав людини органи СБУ зобов'язані на вимогу громадян надати їм у місячний термін відповідні пояснення стосовно обмеження прав. Дії посадових і службових осіб СБУ громадяни вправі оскаржити до суду [101].

У правовій державі захист прав і свобод особи, а також боротьба з правопорушеннями повинні вестися законними засобами. Всі владно-виконавчі структури держави повинні здійснювати (у межах своєї компетенції) функцію забезпечення реалізації громадянами своїх прав, свобод і законних інтересів.

Однак слід зазначити, що значна частина суб'єктивних прав громадян реалізується в процесі діяльності поліції, яка, з одного боку, перебуваючи з громадянами у правовідносинах, забезпечує своїми діями здійснення ними своїх прав, а з іншого боку, будучи правоохоронним органом і виконуючи свої функції, вживає заходів до забезпечення прав громадян щодо їх охорони від злочинних посягань.

В структурі механізму забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Національна поліція відіграє важливу роль завдяки своїй діяльності. Ця діяльність має зовнішню і внутрішню сторони. Зовнішня сторона

діяльності Національної поліції щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків особи характеризується тим, що вона:

- а) виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом;
- б) поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення;
- в) захищає права людини і громадянина незалежно від походження, майнового та іншого становища, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань;
- г) не розголошує відомості, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагають іншого;
- д) тимчасово, в межах чинного законодавства, обмежує права і свободи особи, якщо без цього неможливо виконати покладені на неї обов'язки;
- е) забезпечує право на захист та інші юридичні права затриманих і взятих під варту;
- ж) створює умови для реалізації прав, охороняє і захищає особистість від правопорушення, вживає всі передбачені законом заходи до поновлення порушеного права [102].

Внутрішня сторона діяльності поліції характеризується тим, що вона:

- а) в межах своїх завдань і функцій, своєї компетенції виконує свої обов'язки і права;
- б) застосовує заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю на законних підставах;
- в) використовує правові і організаційні форми і методи при забезпеченні прав людини і громадянина;
- г) її працівники не повинні самі порушувати закони, права та свободи особи [102].

Незважаючи на відмінності в змісті і характері зазначених видів діяльності, основні принципи, форми і прийоми, які стосуються здійснення функцій із захисту прав і свобод людини, залишаються однаковими і відрізняються лише деталями.

Діяльність органів Національної поліції, що наділені владними повноваженнями, здійснюється в рамках тих правових форм, які визначені для них законом. Такими є організаційна і юридична форми, які тісно взаємодіють одна з одною, незважаючи на різний зміст. Більше того, кожна з них містить в собі елементи іншої, причому іноді в такій пропорції, що розрізнити їх досить важко.

Це багато в чому пояснюється двоїтим характером структурно-функціональної побудови органів Національної поліції. Вони за своїм статусом входять в систему органів виконавчої влади і в цій ролі виступають як носії владних управлінських повноважень. Крім того, вони є активною ланкою правоохоронної системи, що накладає на них обов'язок захищати права і законні інтереси громадян від будь-якого роду посягань.

Юридична форма за своїм змістом, характером і властивостями охоплює нормотворчу і правозастосовну діяльність.

1. Нормотворча діяльність органів Національної поліції носить підзаконний характер, оскільки спрямована на створення відомчих нормативних актів. Їх мета – регулювання різних сторін функціонування органів Національної поліції. Однак у будь-якій сфері, в якій би не регулювалася їх діяльність, вона незмінно переслідує головну мету – захист прав і свобод громадян. В одному випадку це, наприклад, документи, що регламентують боротьбу зі злочинністю та правопорушеннями, в іншому – механізм заходів щодо їх профілактики та превенції.

Значна кількість нормативних актів приймається з проблем зміцнення законності, дотримання прав і свобод людини тощо. Багато документів доповнюють і конкретизують закони держави і інші підзаконні акти. Вони повинні: не суперечити Конституції України та іншим законам; відповідати положенням про те, що права і свободи можуть бути обмежені виключно законом і тільки в тій мірі, в якій це необхідно для захисту конституційного ладу, законних прав та інтересів громадян.

Правозастосовну діяльності органів Національної поліції слід розглядати як один з найбільш дієвих елементів механізму реалізації правових норм і прийняття державно-владних рішень в індивідуально-конкретних справах. Більше того, здійснення багатьох проголошених Конституцією України та іншими нормативними актами прав і свобод може бути досягнуто лише за допомогою застосування відповідної правової норми.

Водночас, правозастосування є формою управлінської діяльності, оскільки виражається в безпосередньому впливі владних повноважень на учасників суспільних відносин. Цей вплив виступає у вигляді правових актів, приписи яких є обов'язковими для виконання відповідними органами або особами. Причому такі приписи забезпечуються можливістю застосування заходів державного примусу.

Головними вимогами до застосування норм права є законність, обґрунтованість, доцільність і справедливість.

Сутність застосування правових норм полягає в діях посадових осіб з підведення конкретного юридичного факту під відповідну правову норму і прийняття на цій основі державно-владних рішень.

В ході правозастосування органи Національної поліції:

- 1) встановлюють наявність прав і обов'язків і їх міру;
- 2) визначають момент дії або факт припинення суб'єктивних прав і обов'язків;
- 3) здійснюють контроль за правильністю набуття прав і обов'язків.

Правозастосування передбачає вступ громадянина в правові відносини з державними органами і посадовими особами, які мають право задовольнити його домагання на користування певним соціальним благом. Воно не обов'язково виступає як невідкладний одноразовий акт. У багатьох випадках це може бути комплекс дій багатьох учасників будь-якого процесу (порушення кримінальної справи, попереднє розслідування, передання суду, судовий розгляд, касація, виконання вироку), що послідовно розвиваються.

За своїм змістом правозастосовна діяльність поділяється на регулятивну і правоохоронну.

Необхідність застосування закону у формі регулятивної діяльності виникає в тих випадках, коли реалізація правових норм, що встановлюють суб'єктивні права і юридичні обов'язки громадян, неможлива без винесення компетентними органами відповідних владних рішень.

В основному ця форма роботи охоплює організаційні аспекти діяльності органів Національної поліції. По суті, вона забезпечується під час вирішення різноманітних управлінсько-розпорядчих проблем, спрямованих на виконання завдань внутрішньоорганізаційного і зовнішньоорганізаційного плану.

До задач внутрішньоорганізаційного плану можна віднести:

– забезпечення нормального функціонування всієї системи органів Національної поліції, що досягається шляхом реалізації функцій господарського, соціального, культурного, матеріального, фінансового постачання, технічного забезпечення, екіпіровки співробітників тощо;

– розстановку сил і засобів при проведенні правоохоронних заходів і рейдів.

Зовнішньоорганізаційна діяльність включає в себе:

охорону прав і свобод людини шляхом створення умов для її безпечної реалізації (охорона громадського порядку в місцях масового скупчення населення, забезпечення громадської безпеки, звільнення заручників тощо);

надання допомоги громадянам при скрутних або надзвичайних обставин (акумуляція і надання відомостей про осіб, які стали жертвою нещасного випадку, пошук зниклих безвісти тощо);

забезпечення реалізації низки конституційних і галузевих прав громадян, які можливі лише за умови їх підтвердження державно-владним актом (право особистої власності на транспортний засіб, зброю тощо), але щоб ці правові можливості знайшли реальність необхідно винесення відповідних рішень.

Підставою для застосування заходів правоохоронного плану є наявність обставин негативного характеру, що перешкоджають здійсненню суб'єктивних

прав або порушують їх, а також випадків відмови від виконання юридичних обов'язків.

Характерною особливістю цього виду діяльності служить значна правоохоронна орієнтація. В системі гарантій прав і свобод громадян правозастосування підпорядковане завданням запобігання, тобто припинення, розкриття і розслідування злочинів, які посягають на різні блага.

Для усунення негативних ситуацій і відновлення порушених прав органи поліції наділяються широкими повноваженнями, аж до використання примусових заходів впливу на порушників.

Застосування юридичних норм органами Національної поліції здійснюється за ініціативою громадянина на основі офіційного звернення про реалізацію або захист прав. Однак дуже часто ініціаторами є самі органи поліції, які в процесі повсякденної роботи виявляють факти порушень прав людини.

В обох випадках відомості про такі порушення є юридичними фактами, на основі яких виникають правові відносини між особою і державними органами. Вони породжують обов'язок останніх розглянути ці факти і вирішити їх в установленому законом порядку. Коли в порушенні вбачаються ознаки кримінально караного діяння, правозастосовний акт служить початковим етапом процедури реалізації суб'єктивного права на захист.

Застосування права передбачає прийняття компетентним органом владного рішення з приводу конкретного життєвого випадку, що має юридичне значення і передбаченого нормою права. У такому рішенні полягає категоричність веління, обов'язковість його виконання і забезпеченість рішення примусовою силою держави.

Методами, за допомогою яких органи Національної поліції впливають на волю і свідомість громадян з метою спонукати їх до правослухняної поведінки, є переконання і примус. Їх об'єднує спільне завдання – досягнення мети, що міститься в застосовуваній нормі. На практиці ці методи нерідко виступають в поєднанні, і в кожному з них є елементи іншого.

Примус, як правило, застосовується після переконання, якщо не було отримано належний результат і вичерпані можливості ненасильницьких методів впливу. Особливістю примусових заходів є право органів Національної поліції застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю. В основному примус застосовується щодо осіб: схильних до вчинення правопорушень; які вчинили адміністративні проступки або злочин; перебувають у місцях позбавлення волі.

Форми примусу в науковій літературі класифікуються за різними підставами. 1. Забезпечення доказів у справі. 2. Припинення правопорушень. 3. Попередження правопорушень. 4. Реалізація юридичної відповідальності.

У науковій літературі іноді висловлюється думка, що тільки акт застосування юридичної норми обумовлює виникнення прав і свобод конкретної особи. З цим важко погодитися. Швидше за все, тут слід говорити не про виникнення у особи відповідних прав, оскільки вони надані людині природним шляхом або законом. Правозастосовний акт є визнання особи носієм певного права і підстава для його реалізації. У той же час ці акти є підставами для виникнення різних правовідносин між людьми і органами державної влади.

Правозастосовним актам притаманні особливості, які обумовлені: специфікою об'єктів їх впливу; конкретними повноваженнями посадових осіб; прийняттям актів на основі та на виконання компетенційних норм; формою об'єктивувати вираження зовні.

Основними вимогами, що пред'являються до правозастосовних актів, є:

1) дотримання законності, тобто застосування норми права, яка прямо відноситься до конкретного випадку, суворе дотримання її точного змісту, рішення справи в чітких рамках компетенції державного органу або посадової особи;

2) обґрунтованість – необхідність ретельно і об'єктивно вивчати всі відповідні факти; недоведені і сумнівні факти не повинні прийматися до уваги;

3) доцільність – найбільш доцільне рішення питання буде означати точне виконання вимог закону; необхідно домагатися найбільш доцільного здійснення норм права в конкретній життєвій ситуації;

4) справедливість – усвідомлення правильності рішення справи, тобто переконливість і доведеність зібраних даних, об'єктивний підхід до дослідження обставин справи.

Обов'язковою умовою втілення правозастосовного акту в життя є винесення його компетентним органом і відповідне оформлення. Акт повинен містити всі необхідні реквізити, з-поміж яких: найменування документа, дата, місце складання; орган, який підготував акт; зміст розглянутої події або факту; суть прийнятого рішення, строки, порядок і способи його виконання; підписи посадових осіб та в необхідних випадках завіряється печаткою.

Отже, Національна поліція повинна виконувати свої завдання неупереджено, у відповідності з діючим законодавством. Це означає, що забезпечуючи особисту безпеку людині, захищаючи її права, поліція діє в межах своєї компетенції у точній відповідності з діючим законом. Порушення закону не може бути виправдано ніякими винятковими обставинами або вказівками посадових осіб. Для забезпечення громадського порядку працівники поліції повинні вжити заходів щодо припинення правопорушень і викриття правопорушників. За порушення вимог закону або неналежне виконання своїх обов'язків працівники поліції несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

Підсумовуючи викладене вище, на нашу думку, можна запропонувати таке визначення поняття правоохоронних органів: “правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із дотриманням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції”. На відміну від інших систем державних органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови, як, наприклад, система органів виконавчої влади, а становить цілісну сукупність, системоутворюючим чинником

якої виступає не структурний (організаційний), а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що визначено їх спільним функціональним призначенням, яке полягає, головним чином, в охороні та захисті права. Тому, можна зробити висновок, що системоутворюючим чинником правоохоронних органів є правоохоронна діяльність, для здійснення якої держава і створює правоохоронні органи.

Розпочатий в Україні на конституційних засадах процес державотворення потребує чіткого визначення в ньому місця та ролі правоохоронних органів. Однак, при вирішенні цієї проблеми виникають певні труднощі, пов'язані, в першу чергу, з відсутністю законодавчого визначення поняття правоохоронного органу та ознак, за яких той чи інший новостворений підрозділ міг би належати до цієї категорії. З огляду на це, необхідно і доцільно було б чіткіше законодавчо визначити систему правоохоронних органів України, виходячи зі змісту правоохоронної діяльності та головних ознак правоохоронних органів.

Конституція України (ст. 55) закріплює, що захист прав і свобод людини та громадянина здійснюється судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Виходячи з цього можна стверджувати, що судова гілка влади є одним із найефективніших засобів реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина від правопорушень, а також має своїм завданням їх відновлення у разі порушення.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні і вирішує всі питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років,

проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою. Призначаються судді Конституційного Суду України терміном на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

До повноважень Конституційного Суду України належить прийняття рішень та дача висновків у справах щодо:

- конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у тому числі і тих, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;

- відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, у тому числі і тих, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;

- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

- офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Повноваження Конституційного Суду України мають певні межі. До його компетенції не належать питання щодо законності актів органів державної виконавчої влади (крім актів Кабінету Міністрів України), органів влади Автономної Республіки Крим (крім Верховної Ради Автономної Республіки Крим) та органів місцевого самоврядування, деякі інші питання, що віднесені законодавством до компетенції судів загальної юрисдикції.

Забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина багато в чому залежить від правильної організації роботи Конституційного Суду України. Конституцією України, законами та актами Конституційного Суду України, встановлюється порядок організації і функціонування його внутрішньої діяльності.

Реалізацію та захист прав, свобод та обов'язків людини і громадянина здійснюють і суди загальної юрисдикції. При цьому Закон України „Про судоустрій та статус суддів” від 7 липня 2010 року передбачає, що суди загальної

юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [205].

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя є їхнім громадянським обов'язком. Усім суб'єктам правовідносин гарантується захист їх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону.

Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанції та Верховний Суд України.

Ніхто не може бути позбавлений права на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в Україні правом на судовий захист нарівні з громадянами та юридичними особами України.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом ця допомога надається безоплатно.

Система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судів загальної юрисдикції складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди;

3) вищі спеціалізовані суди; 4) Верховний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Отже, виконуючи обов'язки щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків суди здійснюють їх захист шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян у разі їх порушення. Нормативне регулювання звернень громадян на судовий захист своїх прав, свобод та обов'язків базується на закріпленні в законодавстві України норм, що безпосередньо надають можливість людині звертатися за захистом в суд. Законодавством встановлюється порядок подачі звернень до суду, порядок розгляду його та винесення і виконання рішень по зверненню. Нормативну базу цього процесу складають три рівні: а) Конституція України; б) закони України; в) інші нормативно-правові акти.

Безперечно, забезпечити надійний захист прав і свобод людини та громадянина може тільки судова система, яка діє виключно на засадах законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності судового процесу, змагальності сторін, додержання презумпції невинуватості тощо, в умовах незалежності й недоторканності суддів. Тому серед правових засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини та громадянина одним з найефективніших є судовий захист.

Захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і суспільства загалом неможливий без належно врегульованої й організованої процедури розгляду справ.

Захист права може існувати лише за наявності прав людини на захист права законом [206, с. 37].

Серед плюралізму поглядів на визначення такої правової категорії, як право на судовий захист, існує таке, що досить повно описує сутність останнього, – певна правова категорія, що широко застосовується на побутовому рівні серед

населення, законодавчому рівні та в правовій доктрині, є важливим з теоретичних уявлень і практичного значення.

Також неможна обминути думку про те, що право на судовий захист є правом на пред'явлення позову. Зокрема, В.П. Грибанов, відзначаючи велике теоретичне й практичне значення цього питання, підкреслює, що право на захист є сукупністю тих можливостей, які закон надає особі для захисту того або іншого права [207, с. 18]. На його думку, право на захист (для позивача) – це право на звернення до юрисдикційного органу з вимогою про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права. Право на захист (для відповідача) – це використання ним процесуальних і матеріально-правових засобів для відстоювання своєї правоти, своїх інтересів.

Самостійної точки зору дотримується С.Я. Фурса, яка розглядає право на судовий захист як юридичний інститут матеріального та процесуального права [208, с. 12]. Його процесуальну форму становлять цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до суду й передбачають межі дозволеної законом поведінки осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, у межах цивільних процесуальних відносин визначають право на звернення до суду за судовим захистом.

Матеріальним змістом цього інституту є право на задоволення цих вимог, тобто право на судовий захист охоронюваного законом інтересу та порушеного чи оспорюваного права [209, с. 295-298].

Аналізуючи велику кількість визначень права на судовий захист, наданих багатьма дослідниками й науковцями, можна впевнено сказати, що є дещо спільне, що об'єднує всі ці визначення. Це безпосередній зв'язок права на судовий захист з обов'язковим моментом звернення до суду. Тому особі надається право, а не обов'язок, і через це особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси порушені, оспорювані чи невизнані, може реалізувати його шляхом звернення до суду за їх захистом, а може й утриматись від цього.

Саме тому необхідно виділити два головних аспекти права на судовий захист: право особи на захист кореспондується обов'язком суду захистити

порушене право лише в тому разі, коли відповідне порушене право не суперечить вимогам законодавства й особа не зловживає своїми правами [210, с. 121-122]. Тому право на судовий захист треба сприймати в широкому контексті й, одночасно, як право відповідача та інших заінтересованих осіб скористатися судовим захистом від зловживань з боку позивача (заявника).

Через це держава гарантує особам не тільки розгляд доводів сторін у суді першої інстанції, а й можливість перегляду апеляційним і касаційним судом ухваленого судом першої інстанції рішення та визнання прийнятого Європейським судом з прав людини рішення.

До того ж ефективний судовий захист прав людини й громадянина є одним з головних показників законності й демократичності держави, завданням законодавства України для утвердження та забезпечення прав і свобод людини, що відповідно до Конституції України є головним обов'язком держави [1]. Також доцільно зупинитися окремо на структурі права на судовий захист. На думку В. Сокурєнко та А. Савицької, право на судовий захист складається з таких елементів:

а) права на звернення до суду;

б) права на участь у судовому процесі (можливість бути носієм прав суб'єкта відповідного процесуального правовідношення;

в) права на захист у матеріально-правовому значенні [211, с.19]. Тобто, зважаючи на це, особа, чиї права та інтереси було порушено, має можливість звернутися за захистом оспорюваних чи порушених прав на всіх етапах, розпочинаючи від виникнення в особи бажання захиститися, закінчуючи відшкодуванням завданої матеріальної або моральної шкоди.

Об'єктами судового захисту є права, свободи та інтереси, які людина й громадянин вважає порушеними, невизнаними чи оспорюваними [212, с. 50]. Реальний і об'єктивний захист таких об'єктів може бути здійснений тільки в разі додержання вимог процесуального законодавства в діяльності уповноважених органів – судів. За результатами розгляду справ судами ухвалюються рішення або постановляються ухвали – досягаються процесуальні наслідки використання

особами права на судовий захист.

Безпосередньо ж виконання завдань судів щодо цього права здійснюється його уповноваженими особами: суддями, секретарями судового засідання, народними засідателями, судовими розпорядниками тощо [213, с. 366-367]. Конкретний зміст цивільних процесуальних відносин (комплекс прав і обов'язків), який виникає між судом та іншими учасниками цивільного процесу при розгляді кожної справи, залежить від виду провадження, етапу, стадії судочинства, категорії справ. Але в будь-якому разі він повинен реалізовуватися в суворій відповідності до вимог законодавства, особливо щодо процесуальних обов'язків уповноважених осіб судів, які при здійсненні провадження в справі у взаємозв'язку утворюють суд – обов'язковий суб'єкт процесу та єдиний орган влади, до компетенції якого Конституцією віднесено здійснення правосуддя [1]. Отже, питання про результати судового захисту прав покладаються на повний, неупереджений і самостійний розсуд судді. Але, на превеликий жаль, не завжди суддя діє самостійно, без “зайвої” допомоги. І тому принцип рівності процесу перестає діяти, а реально порушені права не відновлюються.

Серед найважливіших обов'язків судів у контексті права на судовий захист можна визначити: безумовне прийняття заяв і доказів, які надаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а також сприяння в отриманні останніх; правильну кваліфікацію правовідносин; забезпечення права особи бути вислуханою; ухвалення рішення відповідно до матеріалів справи та вимог законодавства [214, с.18].

Однак досягнення позитивного результату при використанні права на захист для особи, яка звернулася до суду, можливе лише в разі законності й обґрунтованості такого звернення, добросовісного здійснення нею своїх процесуальних прав і виконанні процесуальних обов'язків.

Головною метою звернення особи до суду повинен виступати захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, але не з суб'єктивної точки зору цієї особи, а з позиції підтвердження правомірності таких вимог нормами матеріального права, виконанні всіх вимог цивільного

судочинства, доведенні обставин, підтверджених доказами, що безпосередньо досліджувалися при розгляді справи [215, с. 24]. Мається на увазі, що результат судового захисту права залежить тільки від активних дій самої людини, позивача.

Після використання всіх національних засобів юридичного захисту громадянин може звернутися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові заклади або у відповідні органи міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна.

Залежно від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства.

Судовий захист є одним з найважливіших захистів прав і свобод людей.

Вже зі свого боку, цивільний процес – це форма забезпечення правильного правосуддя, гарантій права громадян на судовий захист [216, с. 59-60].

Право на судовий захист розповсюджується на все цивільне судочинство загалом, зокрема, при розгляді справ у суді першої інстанції, в апеляційному, касаційному порядках, провадженнях у зв'язку з винятковими чи нововиявленими обставинами [217, с. 39]. Залежно від інстанційності розгляду судової справи в процедурі реалізації права на судовий захист можна виділити наступні етапи: захист у суді першої інстанції; захист в апеляційній інстанції; захист в касаційній інстанції; захист у провадженні за нововиявленими чи винятковими обставинами; захист у Європейському суді з прав людини. При цьому реальний захист може бути здійснений на будь-якому з цих етапів.

Окремо слід виділити наступне. Якщо розглядати цивільно-процесуальний кодекс 1963 року, то в ньому передбачалося об'єднання двох важливих понять “право на звернення до суду” та “судовий захист” [218, с. 179-180]. При цьому, уникнувши стилістичної тавтології, виключивши термін “судовий” зі статті 3 ЦПК, законодавцем нормативно виключено таку важливу форму захисту прав, як судову. Хоча поняття “судовий захист” нормативно закріплено в Конституції України [1]. Отже, право на звернення до суду та право на пред'явлення позову, які є складовими елементами права на судовий захист, у сукупності з правом на задоволення законного й обґрунтованого позову зумовлюють судовий захист

порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Підводячи підсумок, необхідно сказати, що судовий захист – необхідна й найефективніша гарантія забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Суд є пріоритетним, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод людини й громадянина, на що прямо звертається увага в Конституції. Зокрема, зазначається, що кожен може звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту.

Також не можна не зауважити, що поки держава гарантує забезпечення порушених, оспорюваних і невизнаних прав, свобод чи інтересів людини й громадянина, треба цим користатися. Безперечно, ця дія є диспозитивною: хочеш захищатися, а хочеш – ні. Тому не треба забувати про те, що результати судового захисту прав залежать більшою мірою від самого позивача, наскільки активно він сприяв наданню доказів суду. Хоча суддя й приймає рішення самостійно, всебічно й на власний розсуд, але в повсякденному житті практика має місце, коли це рішення “допомагають” винести певні “дії” зацікавлених осіб.

Отже підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що до судових органів, що забезпечують реалізацію та захист прав, свобод та обов’язків людини і громадянина відносяться: а) Конституційний Суд України; б) суди загальної юрисдикції.

Правоохоронними органами, що, у найбільшій мірі, причетні до реалізації та захисту прав, свобод та обов’язків є органи: а) прокуратури; б) Служби безпеки;

в) Національної поліції; г) інші, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи проведений у другому розділі аналіз ролі і місця органів

державної влади як суб'єктів захисту прав людини і громадянина можемо зробити такі висновки:

1. Діяльність органів державної влади у сфері забезпечення прав людини загалом та права людини на повагу до її гідності зокрема закріплюється на конституційному рівні та деталізується у чинному законодавстві. Основою цієї системи є положення ст. 3 Конституції України, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави. Конституційна система органів, що мають своїм завданням захист прав людини, побудована на принципі поділу влад, що характеризує організацію і діяльність органів державної влади.

2. В Україні існує досить розвинена законодавча база, що забезпечує здійснення права людини на повагу до її гідності, також існує система органів влади, завданнями яких є створення умов для реалізації права кожного на повагу до його гідності та захисту такого права у разі його порушення. Однак, незважаючи на відповідність національного законодавства в сфері забезпечення прав людини міжнародним стандартам, існують недоліки у сфері практичного застосування норм законодавства, які значно ускладнюють процес реалізації норм Конституції України, що регулюють право людини на повагу до її гідності.

Органи державного управління є інструментом реалізації завдань, які ставить держава в процесі свого розвитку в рамках правового поля. Тобто існує безпосередній зв'язок між органами державного управління, як інструмента реалізації політики держави, та правовими нормами, які визначають цілі, завдання й правове середовище діяльності цих органів. Таким чином, ефективність діяльності органів державного управління щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод залежить від якості нормативно-правового забезпечення. Інститут прав людини – це невід'ємні свободи і права особи, які

становлять основу природного права, будь-якого права в цілому. Права людини охоплюють громадянські права і політичні свободи, економічні, соціальні й культурні права, а також права соціальних страт – дітей, національних меншин тощо. До певної міри можна говорити і про права людської спільноти загалом.

3. Механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – це єдність правових та інших засобів, прийомів та способів за допомогою яких матеріалізуються (фактично втілюються) права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, насамперед, притаманні такі елементи, як юридично значуща діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права. Все це обумовлює самостійне існування механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Отже, так само, як реалізація норми права не тотожна реалізації суб'єктивних прав, механізм правового регулювання не тотожний механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

4. Механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина включає в себе: а) гарантії їх здійснення; б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків); в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови і фактори такого процесу.

Звідси реалізація прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – це форма буття цих прав та обов'язків, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів.

5. У суспільному житті реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права. Дотримання правових гарантій є однією із головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх

сферах суспільного життя.

Ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Основного Закону та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують приписи цих законів державні органи та громадські організації, покликані створювати умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами. Правові гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання й культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади. Роль і значення правових гарантій визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність.

6. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в Україні існує коло правових гарантій, які взаємодіють з іншими гарантіями прав і свобод людини та громадянина. Але насправді гарантування практичної реалізації прав і свобод людини на теренах України ще перебуває на досить низькому – не лише правовому, але й загальнокультурному, світоглядному – рівні. На нашу думку, якщо з одного боку і відбувається помітне розширення переліку та поглиблення змісту існуючих гарантій прав і свобод на рівні чинного законодавства, то з іншого – відчутно скорочуються можливості їх реалізації, особливо в соціально-економічній та екологічній сферах. Виникає парадокс: деталізація регулювання законом можливостей здійснення того чи іншого права може не збігатися з можливостями його реального використання в повсякденній практиці, тобто часто гарантії конституційних прав та свобод людини не діють.

Особливе місце гарантій прав і свобод людини та громадянина визначається ще й тією обставиною, що процес гарантування виступає складовим елементом у системі національної безпеки України, яка передбачає три рівні основних об'єктів безпеки: на першому місці – громадянин (людина) – його права та свободи; на другому – суспільство, його духовні та матеріальні цінності; на третьому –

держава, її суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

7. Пріоритетними національними інтересами України на сучасному етапі визнаються розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав та свобод людини, гарантування прав української нації та національних меншин України, захист прав яких розглядається як невід'ємна частина міжнародно-правового захисту прав людини, важливий елемент забезпечення стабільності, демократії та миру в Європі, один із найважливіших напрямів міжнародного співробітництва; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства, зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного та морального здоров'я та інтелектуального потенціалу тощо. Як загрозу національній безпеці України держава визнає низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення, наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю, падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони тощо.

8. Окрім органів, що належать до структур загальної компетенції і мають серед своїх обов'язків забезпечення реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, існують органи спеціальної компетенції. До них належать судові та правоохоронні органи. Організація діяльності судових та правоохоронних органів по реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина характеризується певним механізмом структура якого включає: а) діяльність зазначених органів по здійсненню своїх функцій, компетенції, повноважень, прав і обов'язків з метою створення оптимальних умов для реалізації, охорони, захисту та відтворення прав, свобод та обов'язків; б) результати такої діяльності, що виражається в фактичному втіленні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

3.1 Міжнародний механізм реалізації прав людини і громадянина: досвід для України

В сучасній теорії прав людини не існує єдиного поняття міжнародних механізмів реалізації її прав, свобод та обов'язків. При цьому варто зазначити, що розрізняють механізм міжнародного захисту прав людини, міжнародну систему захисту прав людини, міжнародний механізм підвищення ефективності міждержавного співробітництва в галузі прав людини, універсальні міжнародні механізми захисту прав людини та інші. Наприклад, В. Євінтов визначає механізм міжнародного захисту прав людини „як систему міжнародних (створених державою) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини або їхнього відновлення в разі порушення” [219]. На думку А. Колодія та А. Олійника міжнародний механізм реалізації прав та свобод є ширшим за механізм захисту таких прав і повинен включати в себе систему міжнародних стандартів, імплементацію їх в Українське право, гарантування їх здійснення з боку міжнародних і регіональних форумів, охорону, захист від будь-яких посягань з боку держави і інших міжнародних суб'єктів та відновлення порушених прав та свобод [119].

Міжнародні стандарти є важливим нормативним елементом міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Існують різні їх визначення. Наприклад, М. Баймуратов пише, що міжнародно-правові акти в галузі прав людини прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі, як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості типу Гельсінського Заключного акта, документів Віденської і Копенгагенської зустрічей ОБСЄ

(НБСЄ), міжнародні звичаї [220].

П. Рабинович і М. Хавронюк визначають міжнародні стандарти прав людини як закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави [91; 221].

На думку А. Колодія та А. Олійника, міжнародні стандарти як елемент міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні – це закріплені у міжнародно-правових договорах, нормативно-правових актах та інших міжнародних документах норми і принципи, що є взірцем для національного права у галузі прав та свободи людини, відповідати якому мають прагнути усі народи і держави та їх законодавчі акти про права людини [119].

Існують різні класифікації міжнародних документів у галузі прав людини. Виділяють:

- 1) документи, що закріплюють становлення та розвиток принципів прав та свобод людини;
- 2) міжнародні документи універсального характеру;
- 3) документи регіонального характеру.

Серед документів, що характеризують становлення і розвиток принципів прав та свобод людини нами вже називалися:

- а) Велика хартія вольностей 1215 р.;
- б) Петиція про права 1628 р.;
- в) Акт про краще забезпечення свободи підданих і про попередження ув'язнень за морями (Хабеас корпус акт) 1679 р.;
- г) Біль про права 1689 р.;
- д) Акт про подальше обмеження Корони і краще забезпечення прав і вольностей підданих 1701 р. тощо.

До міжнародних документів універсального характеру належать: Загальна декларація прав людини 1948 року і два Пакти про права людини 1966 року, один – про громадянські і політичні права, інший – про економічні, соціальні і

культурні права. До того ж був укладений ряд Конвенцій, з конкретних аспектів: Про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), Про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (1966 рік), Про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок (1979 рік), Про права дитини (1989 рік) та ін.

Отже, міжнародні стандарти в галузі прав та свобод людини закріплені в:

- а) Загальній декларації прав людини;
- б) Міжнародному договору (пакті) про громадянські і політичні права;
- в) Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;
- г) Другому факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що спрямований на відміну смертної кари;
- д) Міжнародному договору (пакті) про економічні, соціальні та культурні права;
- е) інших міжнародних документах.

До інших основних міжнародних документів у галузі прав людини відносять:

- а) Заклик Тегеранської Конференції від 13 травня 1968 року (Міжнародна конференція з прав людини в Тегерані);
- б) Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 48/141. Верховний комісар по заохоченню і захисту усіх прав людини;
- в) Декларація про права народів на мир від 12 листопада 1984 року;
- г) Декларація про права на розвиток від 4 грудня 1986 року;
- д) Декларація про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних і мовних меншин;
- е) Декларація про расу і расові забобони;
- є) Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний образ життя в незалежних країнах та ін.

Слід, також, назвати ряд міжнародних документів, що спрямовані на попередження дискримінації:

- а) Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на

основі релігії і переконань;

б) Декларація про основні принципи, що торкаються внеску засобів масової інформації в зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і в боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурювання до війни;

в) Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації;

г) Міжнародна конвенція про припинення злочинів апартеїду і покарання за них;

д) Конвенція про дискримінацію в галузі праці і зайнятості;

е) Конвенція по боротьбі з дискримінацією в галузі освіти та ін.

Окремим блоком можна розглядати міжнародні документи Всесвітньої медичної асоціації:

а) Декларація по правам людини і особистої свободи медичних працівників;

б) Декларація відносно незалежності і професійної свободи лікаря;

в) Декларація відносно евтаназії;

г) Декларація відносно трансплантації людських органів;

д) Тимчасове положення про СНІД; е) Декларація по боротьбі з травматизмом;

є) Мальтійська декларація відносно осіб, що оголосили голодування тощо.

Потрібно звернути увагу і на ряд міжнародних документів з прав людини щодо відправлення правосуддя та здійснення правоохоронної та іншої професійної діяльності. Серед них:

а) Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою;

б) Основні принципи незалежності судових органів;

в) Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку;

г) Звід принципів захисту усіх осіб, що затримувалися чи трималися під вартою у будь-якій формі;

д) Конференція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання;

е) Конвенція про права дитини;

- є) Основні принципи поводження з в'язнями;
- ж) Правила Організації Об'єднаних Націй, що торкаються захисту неповнолітніх, позбавлених волі;
- з) Декларація прав людини стосовно осіб, що не є громадянами країни в якій вони проживають;
- і) Конвенція про статус біженців;
- ї) Принципи міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства;
- й) Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами;
- к) Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи;
- л) Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та ін.

Основні принципи незалежності судових органів схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. Вони стали результатом сьомого Конгресу ООН з профілактики злочинності та поводженні з правопорушниками (26 серпня – 6 вересня 1985 року). В них підкреслюється, що незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Кожен повинен мати право на справедливий і публічних розгляд його справи у справедливому, незалежному та об'єктивному суді. В документі закріплені такі основні принципи діяльності судових органів:

- а) їх незалежність і підпорядкування лише закону;
- б) свобода слова та асоціацій;
- в) високі моральні якості, здібності, кваліфікація і підготовка;
- г) незалежно встановлені умови служби та термін повноважень;
- д) професійна таємниця та імунітет;
- е) механізми покарання, стягнення, усунення від посади і звільнення.

Пропонується розширити систему принципів правосуддя, закріпивши такі

засади:

- а) здійснення правосуддя виключно судами;
- б) право на судовий захист;
- в) рівність перед законом і судом;
- г) правова допомога при вирішенні справ у судах;
- д) гласність судового процесу;
- е) мова судочинства;
- є) обов'язковість судових рішень;
- ж) право на оскарження судового рішення;
- з) колегіальний та одноособовий розгляд справ;
- і) самостійність судів і незалежність суддів;
- й) недоторканність суддів;
- ї) незмінюваність суддів;
- к) суддівське самоврядування.

При цьому зразу ж хотілося б обумовитись, що це загальний перелік принципів щодо функціонування судових органів. На наш погляд, цей перелік може бути розширено через систему правосуддя в Україні шляхом деталізації окремих принципів та введення нових основних ідей.

Значної шкоди забезпеченню реалізації прав і свобод людини на міжнародному рівні завдає транснаціональна організована злочинність. З метою співробітництва держав-учасниць щодо ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності і боротьби з нею резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 року була прийнята „Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності” [222]. До сфери транснаціональної організованої злочинності вона відносить:

- 1) злочини, що визнані такими відповідно до статей 5, 6, 8, 23 Конвенції, а саме – щодо криміналізації: а) участі в організованих злочинних групах; б) відмивання прибутків від злочинів; в) корупції; г) протистояння здійсненню правосуддя;

2) серйозні злочини, що носять транснаціональний характер і вчинені за участю організованих злочинних груп. Серйозними відповідно до Конвенції вважаються злочини, за які передбачається покарання на строк від 4 років позбавлення волі і більш жорсткі покарання. Злочини вважаються такими, що носять транснаціональний характер, якщо вони вчинені:

а) у більш ніж одній державі;

б) в одній державі але значна частина підготовки, планування, керівництва і контролю злочинної діяльності мала місце в іншій державі;

в) в одній державі але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність в більш ніж одній державі;

г) в одній державі але їх значні наслідки мають місце в іншій державі.

Отже, міжнародні права та свободи закріплені у міжнародних документах і складають міжнародні стандарти конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Кожна держава-учасниця договору зобов'язана робити все від неї можливе, щоб забезпечити своїм громадянам і будь-якій іншій людині на її території належне користування цими правами та свободами.

Одним з елементів міжнародного механізму забезпечення реалізації людиною вище розглянутих стандартів прав і свобод є їх імплементація (втілення) в національне право України. П. Рабинович і М. Хавронюк визначають імплементацію міжнародних актів як діяльність міжнародних і державних органів по втіленню норм та інших положень цих актів у національну юридичну практику. Вони розрізняють декілька стадій такого втілення, а саме:

а) державне визнання прав людини шляхом їх проголошення, закріплення в Конституції та законах, участі держави у прийнятті та ратифікації відповідних міжнародних актів;

б) етапізація здійснення прав людини;

в) інституціоналізація здійснення прав людини;

г) інтерпретація та конкретизація юридичних актів щодо прав людини;

д) процедуризація здійснення прав людини;

е) встановлення і реалізація юридичних засобів охорони та захисту прав

людини [223].

Підтримуючи в основному запропоновану етапізація імплементації міжнародних норм і принципів у національне право України на нашу думку головним етапом такого втілення є їх державне визнання шляхом проголошення, закріплення в Конституції та законах, участі держави у їх прийняття та ратифікації.

Відповідно до вимог статті 9 Конституції України „чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Відповідно до положень конституційної норми Верховна Рада України може надавати згоду на обов'язковість лише чинних міжнародних договорів. Чинними слід вважати такі міжнародні договори, які належним чином укладені Україною. Такий висновок випливає з положень Закону України „Про дію міжнародних договорів на території України” [224], де закріплено, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Отже, тільки укладені і ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори можуть бути імплементовані (втілені в життя) в Україні.

Порядок укладення і виконання міжнародних договорів встановлює Закон України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. [225]. Укладення міжнародного договору України охоплює:

- а) ведення переговорів з метою підготовки тексту міжнародного договору;
- б) прийняття тексту міжнародного договору чи встановлення його автентичності;
- в) висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору для України.

Підписання *ad referendum* договору представником держави, якщо воно підтверджується цією державою, означає остаточне підписання договору.

Підписані договори, що стосуються прав і свобод людини і громадянина ратифікуються Верховною Радою України. МЗС України подає Президентові

України пропозиції щодо схвалення ним такого міжнародного договору. Президент України, схваливши договір, приймає рішення про подання договору на ратифікацію до Верховної Ради України. Попередньо подані міжнародні договори розглядаються відповідними комітетами Верховної Ради України. У випадках, коли комітети встановлять розбіжності норм міжнародного договору і норм Конституції України, такі договори направляються Конституційному Суду України для отримання висновку щодо його відповідності Конституції України. Якщо Конституційний Суд України дасть висновок, що такий договір суперечить Конституції України його ратифікація можлива лише після внесення змін до Конституції України. У тих випадках, коли для виконання поданого на ратифікацію договору потрібно ухвалення нових законів, проекти таких законів подаються до Верховної Ради України разом з поданням міжнародного договору і ухвалюються одночасно. З урахуванням висновків комітетів та Конституційного Суду України Верховна Рада України ухвалює рішення щодо ратифікації договору. Разом з законом про ратифікацію підписується ратифікаційна грамота. Обмін міжнародними грамотами здійснює МЗС України чи доручає здійснення такого обміну дипломатичним представництвом України чи представництву України при міжнародній організації.

Україною ратифіковано низку багатосторонніх договорів щодо прав та свобод людини і громадянина від свавільного позбавлення життя та посягання на здоров'я, честь і гідність людини та громадянина їх недоторканність та безпеку. Серед них:

а) Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року;

б) Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 року;

в) Конвенція про припинення злочинів апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 року;

г) Конвенція про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року;

д) Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників від 17 грудня 1979 року;

е) Конвенція про злочини і деякі інші дії, вчинених на борту повітряного судна від 14 вересня 1963 року;

є) Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 року;

ж) Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обороту наркотичних речовин і психотропних речовин від 19 грудня 1988 року та багато інших.

Як відмічалось вище, процес входження міжнародних норм у внутрішнє національне право називається імплементацією (втіленням). Засобами імплементації є трансформація. Трансформація може бути загальною і індивідуальною. При загальній трансформації держава встановлює, що усі або тільки визначені види прийнятих нею міжнародно-правових норм є частиною національного права країни. При індивідуальній трансформації необхідно в кожному випадку вводити міжнародні норми в національне право країни спеціальним актом. В Україні використовується індивідуальна трансформація. Верховна Рада України, ратифікуючи договори щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина видає у кожному випадку окремий Закон України. Міжнародні договори, що пройшли ратифікацію посідають друге місце після Конституції України, як джерела правових норм, що підлягають застосуванню в Україні.

Отже, втілення міжнародних норм, що регулюють права, свободи та обов'язки людини в право України можливо після надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість способом індивідуальної трансформації.

Важливим елементом міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини є міжнародні форуми. Це міжнародні організації та посадові особи, які беруть участь у реалізації прав людини. Очолює цю систему організацій ООН. В систему головних органів ООН входять а) Генеральна Асамблея (ГА); б) Рада Безпеки (РБ); в) Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП);

г) Рада ООН з прав людини; д) Міжнародний Суд (МС); е) Секретаріат та інші допоміжні органи. Серед допоміжних органів та посадових осіб з питань забезпечення основних прав та свобод людини утворюються: а) Верховний комісар ООН з прав людини; б) Комісію зі становища жінок (КСЖ); в) Система контрольних органів, які створюються за міжнародними угодами; г) Інші постійні виконавчі органи ООН, що займаються правами людини; д) Міжнародні організації системи ООН тощо.

В 1945 році у Сан-Франциско члени ООН розробили і 26 червня підписали Статут ООН, в якому серед інших питань було проголошено завдання держав, учасниць ООН щодо спільної діяльності, спрямованої на дотримання і повагу прав людини та їх реалізації. Одною з держав, що визнала своїм обов'язком дотримуватися прав і свобод людини перелік яких визначила ООН, є Україна. Сьогодні в рамках ООН діє міжнародний механізм забезпечення прав людини. Про права людини йдеться у Преамбулі та статтях 1, 8, 13, 55, 62, 68, 76 Статуту ООН. ООН створена, як об'єднання різних націй для утвердження віри в основні права людини, в гідність і соціальну цінність особистості, в рівність чоловіка і жінки, в рівність прав великих і малих націй. Підкреслюючи рівність чоловіка і жінки, ООН не встановлює ніяких обмежень участі їх на рівних умовах в її головних і допоміжних органах.

З метою сприяння міжнародному співробітництву в галузі реалізації прав і свобод людини незалежно від раси, статі, мови і релігії ГА ООН організує дослідження і робить наукові рекомендації. ООН створює умови для мирних і дружніх стосунків між націями і сприяє загальній повазі і дотриманню основних прав та свобод людини. ЕКОСОП ООН має своїм повноваженням робити рекомендації з метою поваги і додержання прав та свобод для усіх і скликати міжнародні конференції з цих питань, створює комісії щодо заохочення прав і основних свобод людини. ЕКОСОП ООН створила Комісію з прав людини (КПЛ), КСЖ та інші комісії щодо окремих прав та свобод людини. Комісія з прав людини діяла з 1946 року і була ліквідована у квітні 2006 року. Замість комісії, яка підпорядковувалася Економічній і Соціальній Раді ООН створена Рада ООН з

прав людини яка підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН.

Для більш ефективної організації міжнародного контролю за дотриманням конвенцій держави-учасниці створюють свої конвенційні органи контролю. Особливість цих органів у тому, що вони стосуються виключно держав учасниць тієї чи іншої конвенції, а не всіх членів ООН. Нині створені і діють такі конвенційні органи: а) Комітет з ліквідації расової дискримінації; б) Комітет із прав людини; в) Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок; г) Комітет проти катувань; д) Комітет з економічних, соціальних і культурних прав; е) Комітет з прав дитини.

ООН створила під своїм керівництвом міжнародну систему опіки з метою заохочення поваги до прав та свобод усіх людей.

До інших постійних виконавчих органів і посадових осіб, що займаються правами людини слід віднести: а) Спеціальний комітет з деколонізації; б) Спеціальний комітет проти апартеїду; в) Спеціальний комітет з розслідування практики Ізраїлю, що зачіпає права населення окупованих територій; г) Комісія з запобігання та контролю злочинності; д) Спеціальний доповідач з групових та довільних страт; е) Спеціальний доповідач з тортур; є) Спеціальний доповідач із знищення усіх форм релігійної нетерпимості; ж) Робоча група з примусових та недобровільних зникнень; з) Центр прав людини; і) Комісія з свободи асоціацій тощо.

Для забезпечення прав людини і громадянина в окремих галузях суспільного життя створені і діють міжнародні організації ООН. До них слід віднести: а) Міжнародну організацію праці (МОТ); б) Освітня, наукова та культурна організація ООН (ЮНЕСКО); в) Харчова та сільськогосподарська організація ООН (ХСО); г) Фондація життєвого середовища та людських поселень ООН (ФЖСЛП); д) Міжнародна правнича комісія (МПК) тощо.

Отже, ООН, як добровільне міжнародне об'єднання націй має постійні форуми, які покликані забезпечувати права та свободи людини. Організація їх діяльності регламентується міжнародно-правовими нормами та стандартами. Для ефективного забезпечення окремих прав та свобод людини і громадянина

утворюються державами-учасницями конвенційні органи контролю, які діють щодо держав учасниць, коли має місце порушення прав людини на території цих держав.

Одним з важливих елементів міжнародного механізму забезпечення основних прав та свобод людини є процесуальний порядок організації діяльності форумів міжнародних стандартів прав та свобод людини в Україні. ГА ООН організує свою діяльність на підставі статуту і дає рекомендації щодо здійснення і поваги до прав людини. Вона виступає ініціатором досліджень міжнародного співробітництва в економічній, соціальній, культурній освітній галузях та охороні здоров'я, забезпеченні фундаментальних прав та свобод в названих галузях. З цією метою ГА ООН прийняла Всесвітню декларацію прав людини та приймає резолюції з конкретних питань забезпечення прав людини, які носять рекомендаційний характер і відкриті для ратифікації державами – членами ООН. Більшість проблем щодо основних прав та свобод людини містяться в звітах ЕКОСОП. ГА ООН з важливих питань щодо основних прав та свобод людини утворює допоміжні органи (Спеціальний комітет з деконсолідації, Комітет із здійснення невід'ємних прав палестинського народу тощо) [226].

Одним із органів ООН, що займається питаннями міжнародного миру та безпеки людей і цілих народів є Рада безпеки. Її дії мають безпосередній вплив на права і свободи людини. Серед основних проблем, що стосуються прав і свобод людини і можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці є загрози регіональній стабільності, що пов'язані з контролем збоку Ради безпеки за: а) виборами; б) додержанням прав людини; в) репатріацією біженців; г) врегулюванням регіональних конфліктів тощо.

Самостійним органом ООН, що створений з метою сприяння повазі до прав та фундаментальних свобод людини для всіх та їх додержанню є Економічна та соціальна рада (ЕКОСОП). Вона складається з 54 членів. Двічі на рік вона збирається на одне звичайне та одне організаційне засідання. ЕКОСОП створює свої функціональні комісії.

З метою зміцнення забезпечення прав і свобод людини на виконання

рішення Всесвітньої зустрічі-2005 задля зміцнення захисту та забезпечення прав людини та основних свобод у світі була створена нова Рада ООН з прав людини (РПЛ). Вона є правонаступницею Комісії з прав людини і включає в себе 47 представників держав – членів ООН. Рада ООН з прав людини (РПЛ) є головним органом ООН, що займається правами людини. Вона: а) виробляє проекти конвенцій для ГА ООН; б) розглядає факти бруталних та масових порушень прав людини; в) розглядає скарги фізичних осіб, їхніх адвокатів і міжнародних недержавних організацій про випадки бруталних порушень прав людини; г) проводить універсальні періодичні огляди тощо.

РПЛ надає пропозиції, рекомендації та доповіді ЕКОСОП стосовно: а) міжнародного законодавства прав людини; б) міжнародних декларацій та конвенцій громадянських свобод, статусу жінок, свободи інформації та подібних справ; в) захисту меншостей; г) запобігання дискримінації на підставі раси, статі, мови чи релігії; д) будь-яких інших питань, що стосуються прав людини. Вона підтримує ЕКОСОП у координації її діяльності в галузі прав людини в межах системи ООН. Працює РПЛ шляхом проведення засідань та публічних дебатів. Засідання РПЛ проводяться відкрито і закрито. Значна частина засідань Ради є відкритими. Закриті засідання проводяться за звичай тільки один день за процедурами 1235 і 1503, що вміщені у порядку денному під заголовком “Порушення прав та фундаментальних свобод людини у будь-якій частині світу”. На своїх засіданнях РПЛ приймає резолюції та рішення. До її функцій відносяться: а) встановлення міжнародних стандартів з прав людини; б) нагляд за додержанням прав і фундаментальних свобод людини; в) впровадження міжнародних стандартів; г) призначення спеціальних доповідачів, представників, експертів та робочих груп по темах з прав людини; д) проводить універсальні періодичні огляди. Рада працює на постійній основі.

Питаннями прав людини щодо їх нагляду і впровадження займаються різні підрозділи Секретаріату ООН. Серед таких підрозділів особливо слід назвати Центр соціального розвитку та гуманітарних справ (ЦСРГС) у Відні та Центр прав людини ООН у Женеві.

Важливу роль в організації міжнародного контролю за дотриманням і втіленням в життя та забезпечення реалізації окремих конвенцій відіграють конвенційні органи контролю. Вони організують свою роботу по забезпеченню впровадження виключно для держав-учасниць положень тієї чи іншої конвенції. Серед них Комітети із: а) знищення расової дискримінації; б) прав людини; в) знищення дискримінації щодо жінок; г) запобігання тортурам (проти катувань); д) економічних, соціальних і культурних прав; е) прав дитини. Всі вони, за винятком Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, не є органами ООН. Свій статус вони отримали від відповідних конвенцій.

Для реалізації процесуального порядку організації міжнародних форумів щодо реалізації прав та свобод людини мають велике значення процедури, засновані на Статуті. До них відносяться процедури: а) 1503; б) 1235 [226].

Резолюцією ЕКОСОП 1503 від 27 травня 1970 року була створена конфіденційна процедура розгляду повідомлень про порушення прав людини. Відповідно до цієї процедури на розгляд приймаються повідомлення, що вказують на послідовну систему серйозних та надійно задокументованих порушень прав людини. Всі інші повідомлення передаються на розгляд відповідно до інших процедур, на розсуд Секретаріату. Процедура складається з п'яти стадій. Перша стадія включає діяльність робочої групи Підкомісії РПЛ. Робоча група вивчає усі матеріали і повинна вирішити, які з скарг будуть передані до пленарного засідання Підкомісії. З п'яти членів робочої групи повинно проголосувати не менше трьох за передання справи до Підкомісії. Якщо більшість не проголосує, процедура на цьому закінчується. Підкомісія розробила ряд формальних правил, при наявності яких приймаються скарги. Серед них: а) не розглядаються скарги, пов'язані з індивідуальними справами, якщо вони не вказують на систему або ситуацію у якій відбуваються серйозні порушення; б) індивідуальні скарги мають бути подані особами, групами чи організаціями (не обов'язково жертвами) але з прямою та надійною інформацією або інформацією з других рук, яка підкріплена очевидними доказами; в) не приймаються скарги з політичною мотивацією, що суперечить Статуту ООН та скарги, що базуються

виключно на відомостях, отриманих із засобів масової інформації; г) не приймаються анонімні скарги, однак скаржник може наполягати на нерозголошенні його особи; д) перш ніж звернутися до ООН скаржник повинен вичерпати усі національні правничі процедури. На другій стадії Підкомісія проводить закриті пленарні засідання на яких розглядає кожне досьє окремо та більшістю голосів шляхом таємного голосування вирішує передавати скаргу до РПЛ чи ні. Третя стадія має великий вплив на прийняття рішення. РПЛ призначає робочу групу з п'яти членів. Робоча група вивчає досьє, які Підкомісія передає РПЛ, готує проекти рішень і передає разом з досьє на пленарне засідання РПЛ. На четвертій стадії проходить пленарне засідання РПЛ. На засідання запрошуються представники різних урядів, які відповідають на питання про положення прав людини у їхніх країнах. Засідання проводяться закрито. Рішення приймаються простою більшістю. За згодою відповідного уряду можуть призначатися експерти для глибокого вивчення ситуації. Комісії можуть подати рекомендації ЕКОСОП. На п'ятій стадії ЕКОСОП публічно розглядає рекомендації, висунуті РПЛ. Рекомендації ЕКОСОП може дати державам. Вони є сигналами занепокоєння міжнародної громади положенням прав людини в цій державі. РПЛ ООН в її новому статусі може давати рекомендації державам самостійно [227].

РПЛ на підставі процедури 1235, що була затверджена резолюцією ЕКОСОП 1235 від 6 червня 1967 року може публічно обговорювати порушення прав людини у будь-якій частині світу. Обговоривши питання порушення прав людини РПЛ має право призначати на свій розсуд Спеціальних доповідачів, а також уповноважених на незалежне розслідування фактів порушення прав людини. Усі доповідачі поділяються на доповідачів по: а) країнах, що зосереджуються на одній конкретній країні; б) темах, що зосереджуються на одній конкретній проблемі прав людини.

Поряд з універсальними механізмами забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина встановлені і діють регіональні механізми їх реалізації. Це система органів та організацій з їхніми нормативно-правовими актами та правилами процедури, що виконують функції забезпечення, реалізації,

охорони, захисту та відтворення прав людини в різних регіонах світу.

Отже, під регіональним механізмом реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні слід розуміти систему закріплених в регіональних документах ЄС, РЄ, ОБСЄ та інших регіональних форумів нормативних стандартів, імплементацію їх в Українське право, гарантування їх здійснення з боку регіональних форумів, охорону, захист від будь-яких посягань та відновлення порушених прав, свобод та обов'язків.

Цей механізм включає такі структурні елементи: а) регіональні стандарти в галузі прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; б) імплементацію (втілення) аналізованих регіональних стандартів прав, свобод та обов'язків людини в національне право України; в) регіональні форуми прав та свобод людини; г) забезпечення цими форумами регіональних стандартів прав та свобод людини в Україні.

Регіональними стандартами (в рамках Європи) в галузі прав, свобод та обов'язків людини в Україні є документи: а) Ради Європи (РЄ); б) Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ); в) Співробітництва незалежних держав (СНД) тощо.

Серед документів РЄ, які закріплюють стандарти прав, свобод та обов'язків людини на європейському континенті є: Статут Ради Європи; Конвенція про захист прав людини і основних свобод; Європейська соціальна хартія; Європейська культурна конвенція; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом; Європейська конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів; Конвенція про передачу засуджених осіб; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейська хартія місцевого самоврядування; Європейська хартія регіональних мов або мов меншин; Рамкова конвенція про захист національних меншин тощо.

До документів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ),

які закріплюють основні міжнародні стандарти прав та свобод людини слід віднести такі: Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ); Підсумковий документ Мадридської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі; документи Копенгагенської наради Конференції по людському виміру НБСЄ; Паризьку хартію для нової Європи; документи Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ; Празький документ про подальший розвиток інститутів і структур НБСЄ; Декларацію Гельсінської зустрічі на найвищому рівні; рішення Будапештського саміту НБСЄ 1994 року; Декларацію Лісабонського саміту тощо [228].

Детальний аналіз вищезазначених документів Організації з безпеки та співробітництва в Європі дає можливість сформулювати такі висновки:

а) всі розглянуті документи спрямовані на встановлення у відповідності з міжнародними стандартами регіональних правил щодо забезпечення безпеки і співробітництва в Європі;

б) змістовно документи не однакові і включають в себе, як окремі положення прав та свобод людини в регіональних межах, так і в цілому регламентують безпеку людини і громадянина в Європі;

в) окремі документи встановлюють самостійні правила щодо забезпечення реалізації прав та свобод людини, інші лише повторюють ці правила і підтверджують прихильність держав-учасників їх здійснювати у власних країнах;

г) нормативна база міжнародних стандартів щодо реалізації прав та свобод людини в Європі не вичерпується лише проаналізованими документами і має своє продовження в інших договорах і нормативних актах регіональних організацій.

Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд прав людини – має одну відверту перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення обов'язкові для держав, що приєдналися до Конвенції про захист прав людини і основних свобод. У результаті, рішення Суду впливають на формування не тільки європейських, але і світових стандартів прав

людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав.

Крім Суду, при Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів із соціальних і економічних прав, Європейський комітет запобігання катуванням.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є міжнародним органом, який за умов, визначених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція), може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав. Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою Конвенцією, так і протоколами до неї (Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13), згода на обов'язковість яких надана державами – сторонами Конвенції. Європейський Суд з прав людини функціонує на постійній основі з метою забезпечення виконання Високими договірними сторонами зобов'язань за Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 року (Конвенція). Його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасницями й поширюється на всі спори, що пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та протоколів до неї в національних правових системах.

Порядок створення, компетенція і регламентація діяльності Суду та його повноваження визначені та регулюються статтями 19-51 Конвенції.

Європейський суд замінив дві попередні інституції – Європейську Комісію і Суд з прав людини – в 1998 році, після набрання чинності Протоколом № 11. Це дає можливість розглядати дедалі більшу кількість справ. Місцезнаходженням Суду є місто Страсбург (Франція). Засідання Суду проводяться в Палаці Прав Людини. Організація його діяльності, правила, процедури, порядок здійснення реєстрації заяв, їх розгляду, винесення рішень встановлені Конвенцією та регламентом ЄСПЛ.

Нова система захисту прав людини з єдиним Європейським Судом почала функціонувати з 1 листопада 1998 року. Ця система покликана раціоналізувати

чинний правозахисний механізм, скоротити процесуальні терміни і підвищити рівень захисту прав людини. Іншою важливою зміною є те, що нова судова система зобов'язує держави визнавати юрисдикцію єдиного Суду без витікання термінів давнини. Механізми процедури захисту прав людини в Старому Суді, що існували з початку його заснування, вже втратили свою силу для держав сторін після того, як Протокол № 11 автоматично встановив одночасне визнання права як на індивідуальну заяву, так і обов'язкової юрисдикції Європейського суду.

Конвенцією і регламентом Європейського Суду чітко встановлені критерії процесу звернення в Європейський суд і безпосередньо прийнятності заяв. Щоб бути упевненим, що заява буде розглянута, необхідно чітко дотримуватися цих критеріїв. Конвенція передбачає два види звернень у Суд:

- заяви, що стосуються міждержавних справ, коли одна Висока Договірна Сторона звертається в Суд про порушення іншою Високою Договірною Стороною положень Конвенції;
- індивідуальні заяви, що подаються особою проти Високої Договірної Сторони.

В даний час найбільш типовими й актуальними є індивідуальні заяви.

Право на подання індивідуальних заяв є одним з найбільш ефективних засобів захисту прав людини, суттєвим елементом контрольного механізму, який був встановлений Європейською Конвенцією.

Україна, ратифікуючи Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, повністю визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини з усіх питань, що стосуються тлумачення та застосування Конвенції. Тим самим Україна визнала право фізичних та юридичних осіб, які перебувають під її юрисдикцією, звертатися до Європейського суду з прав людини відповідно до процедури, передбаченої Конвенцією.

Слід також зазначити, що Європейський суд з прав людини (і це важливо для громадян держав-членів Ради Європи) не є апеляційним судом стосовно національних судових органів (доктрина четвертої інстанції або *quatrieme instance*) та не може ні скасувати, ні змінити їх рішення, як і “заступитися” за

громадянина перед даною національною інстанцією (проти якої було направлено цю скаргу).

Рішення Суду є остаточним, і воно обов'язкове для виконання державою. За виконанням рішень Суду наглядає Комітет Міністрів Ради Європи.

У своїй сукупності рішення Європейського Суду утворюють так зване прецедентне право Ради Європи.

Законом України від 17 липня 1997 року було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та Протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї. Згідно з цим законом Україна визнала всі зобов'язання, передбачені даними міжнародно-правовими актами, зокрема, “дію на своїй території ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції”. Окрім того, в силу даного закону Україна “зобов'язується виконувати рішення Суду у будь-якій справі, в якій...” вона “...є стороною”.

Україна, ратифікуючи Конвенцію, визнала обов'язкову юрисдикцію Суду, тому винесені щодо неї рішення Суду підлягають обов'язковому виконанню. За таких обставин рішення Суду діють як акт міжнародного органу, який державі необхідно виконати, та своєрідний взірць “зважування” інтересів особи, з одного боку, та інтересів демократичного суспільства і держави – з другого.

Імплементційні можливості рішень Суду знаходять свій вияв у тому, що останні є:

- прикладом, взірцем “зважування” інтересів особи та інтересів демократичного суспільства;
- можливим зразком тлумачення і застосування норм Конвенції (який може використовуватися і при тлумаченні норм національного законодавства);
- одним із чинників впливу на правосвідомість громадян та посадових осіб.

Під виконанням рішення Європейського суду слід розуміти виплату справедливої компенсації, вжиття державою індивідуальних заходів, спрямованих

на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Суду, та заходів загального характеру, спрямованих на усунення підстави для надходження до Суду аналогічних заяв проти України у майбутньому.

Індивідуальні заходи полягають у відновленні, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*). Зазначене можливе, зокрема шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі, повторного розгляду справи адміністративним органом тощо.

Заходи загального характеру полягають у вчиненні дій, спрямованих на усунення причини, що стала підставою звернення до Суду, з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення. Такими заходами у більшості випадків є внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів та інші заходи, які унеможливають подальші порушення Конвенції та забезпечують максимальне відшкодування наслідків порушень, які вже мали місце.

Таким чином, виконання рішення ЄСПЛ є комплексним поняттям і потребує вчинення цілого ряду дій як щодо виправлення конкретного порушення щодо конкретної особи, так і спрямованих на уникнення аналогічних порушень щодо інших осіб в подальшому. І лише в разі ефективності вчинення такого комплексу дій рішення може вважатися виконаним. З метою ефективного виконання рішень Суду, з огляду на те, що процедура виконання рішень Суду є достатньо складною і потребує злагодженої роботи всіх органів державної влади, 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [230], який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Суду та запобігання новим порушенням Конвенції.

Зазначений Закон увібрав у себе всі сучасні напрацювання Ради Європи,

спрямовані на всебічне вирішення питань виконання державами-членами рішень Європейського суду з прав людини. Законом також запроваджено механізм взаємодії органів державної влади у процесі виконання рішень Суду та визначено дії органів та посадових осіб, відповідальних за вжиття заходів індивідуального та загального характеру.

Таким чином, найбільш високий ступінь інтеграції, в сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, спостерігається в європейському регіоні. Це проявляється в тому, що тут злагоджено працюють структури політичного, економічного, гуманітарного та військово-політичного співробітництва. Україна зробила європейський вибір і акцентувала увагу на подальшому соціально-політичному й економічному стратегічному розвитку, активно приймає участь у діяльності європейських інтеграційних структур, включаючи і питання забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина. Вона є державою-членом Ради Європи, здійснює активне співробітництво з Європейським Союзом.

3.2 Удосконалення діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав людини і громадянина в контексті євроінтеграційних процесів

Права та свободи особи – це соціальні блага, які мають найвищу цінність. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проблема суті й реалізації поняття „права та свободи людини і громадянина” є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої і разом з тим важко втілюваної в практику існування ідеї, ніж права та свободи людини й громадянина. Права людини виступають основним критерієм оцінки якості державності, ступеня її демократичності, прихильності до правового підґрунтя, моральності, загальнолюдських цінностей.

Проголосивши себе правовою державою, про що говорить ст. 1 Конституції України, Україна тим самим робить перший крок на шляху правової державності,

заснованої на визнанні прав і свобод особи найвищою цінністю. Конституція України також закріпила, що права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21 Конституції України), вони гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22 Основного Закону України), а держава відповідає перед людиною за свою діяльність, тому утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян – це предмет турботи держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб. Надзвичайно важливого значення ці питання набувають для органів виконавчої влади. Проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян органами виконавчої влади на сьогоднішній день набула особливої актуальності.

З огляду на принцип, за яким людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, Конституція чітко визначає, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права та свободи людини, тобто зберігається система загальнонаціональних і правових гарантій, усі основні правові інститути, що гарантують захист і оборону прав і свобод, передбачених Конституцією. Навіть у досить складних для країни умовах повинні продовжувати свою діяльність Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, органи внутрішніх справ, прокуратура та інші органи, від діяльності яких залежить захист прав і свобод людини.

У демократичному суспільстві відносини між громадянином і державою кардинальним способом змінюються. В їх основі лежать принципи соціальної згоди й рівності можливостей. Проблема повноти й гарантування прав та свобод людини набула в сучасному світі глобального значення. Від вирішення проблеми гарантій залежить подальший соціальний прогрес – запобігання світовій термоядерній війні й забезпечення миру для всіх народів; подолання розриву у рівні економічного розвитку між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, усунення голоду, убогості й неграмотності, запобігання

катастрофічного забруднення навколишнього природного середовища; забезпечення людства необхідними ресурсами – продовольством, промисловою сировиною; джерелами енергії; запобігання негативних наслідків науково-технічної революції. Світове співтовариство прагне виробити єдині правила в питаннях соціальної і правової захищеності громадян, намагається уніфікувати їх, прийняти єдині стандарти і процедури, що сприяють визнанню гідності, притаманні усім членам людської родини.

Основоположний принцип побудови правової системи взагалі та системи юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина, зокрема – загальність захисту прав, свобод і законних інтересів усіма способами, які не суперечать законам. Державному гарантуванню прав і свобод людини та громадянина слугує те, що їх регулювання відноситься до виключного відання України, а це покликано забезпечити єдиний правовий статус особи, котра проживає на території України. Саме тому проблема гарантій прав і свобод людей у сучасній Україні виходить за межі суто юридичної практики. Постає надзвичайно складне завдання: не лише зафіксувати нормами права та законодавчими постановами існуючу правову ситуацію в країні (як це було у провідних європейських країнах у період буржуазних революцій, коли відбувалося становлення сучасної системи права), а, навпаки, привести існуючу правову ситуацію до світових стандартів гарантій людських прав, скоригувати особливості сприйняття права громадянами, ліквідувати негативні стереотипи тощо [231, с.19-20].

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економіки держава вже тепер повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки з захистом внутрішнього ринку, аналізі державних, регіональних і галузевих концепцій та програм соціально-економічного розвитку у співставленні з загальною ситуацією на світовому ринку й перспективами інтеграції України у світову економіку, узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами та розробленні законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

Щодо останнього, то сприяти позитивному впливу глобалізації на економіку України має аналіз чинного законодавства й законопроектів на відповідність стратегічним і тактичним цілям інтеграції України у світове співтовариство, аналіз позитивного чи негативного впливу запровадження в Україні міжнародних норм, визначення умов, пріоритетів та термінів запровадження міжнародних норм у вітчизняне правове поле [231, с. 25].

Як впливає із викладеного вище в останні роки проблема прав людини стала предметом серйозного наукового аналізу. Але реальних, суттєвих зрушень, незважаючи на те, що влада весь час говорить про права людини, немає. Гострота проблеми зумовлюється й тим, що в нашому суспільстві склалася традиція зневажливого ставлення до окремого громадянина, особи, її прав, свобод, інтересів [232, с. 76-78].

Натомість слід зауважити, що Конституція – це програмний документ, який закріплює основні цілі, напрями соціального розвитку суспільства на перспективу. Найважливіші орієнтири суспільного розвитку задають права людини. Залежність соціальних, економічних, культурних прав від рівня економіки, наявності конкретних ресурсів в державі обумовлює їх «еволюційний» характер. Вони розвиваються разом з економікою. Однак у такому тандемі права людини первинні. Вони «підбурюють» розвиток економічної сфери, стимулюють її до більш ефективного використання наявних ресурсів, а також пошуку нових джерел економічного благополуччя. Конституційне оформлення прав людини на гідний рівень життя, поряд з особистими і політичними правами, надає їм юридичну визначеність, що означає можливість для індивіда вимагати від держави позитивної діяльності щодо створення умов для реалізації проголошених прав. Це важливо і для самої держави, якій слід час від часу звіряти свої реальні дії з положеннями власної Конституції, з вимогами міжнародних документів і в разі необхідності їх коригувати.

З точки зору функціональної характеристики права людини виявляють два аспекти: пасивний (виражається в самообмеженні дій влади, що є стримуючим фактором для держави, її органів і посадових осіб) і активний (державою спонукає

до позитивних дій на користь громадянина). Звідси випливає, що права людини встановлюють межі діяльності публічної влади через обов'язки держави.

Натомість, виступаючи в якості критерію, що визначає природу держави, засоби контролю над владою, політичні права створюють умови для зміцнення зв'язків між громадянином і державою. Тим самим долається відчуження громадянина від держави. Отже, необґрунтоване обмеження політичних прав аж до їх ліквідації – це ознака антидемократичного (тоталітарного) політичного режиму. Чим більшою мірою вдається такому режиму обмежити політичну свободу, звільнити себе від демократичних форм контролю, тим помітніше всевладдя держави та насильницькі методи, які нею застосовуються.

Отже, на підставі вищевикладеного може зазначити таке. Межі державного втручання у сферу індивідуальної автономії особи визначаються за допомогою визнаних за людиною і громадянином невід'ємних прав і свобод, які не можуть бути порушені або довільно обмежені державою. Однак зв'язаність держави правами людини не повинна загрожувати дієздатності самої держави.

По суті права людини становлять моральні цінності свободи, гідності, справедливості, «зодягнені» в юридичну форму. Отже, за допомогою прав людини стосовно держави запроваджуються не тільки правові, але й моральні обмеження. Відповідно визнання і забезпечення прав людини може розглядатися як моральний обов'язок держави, що виражає її призначення з позицій вимог моралі.

Роль держави стосовно прав людини залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема: від природи самих прав; сфери суспільних відносин, в яких вони здійснюються; статусів суб'єктів-носіїв прав; ставлення держави до оцінки значущості соціальних та індивідуальних потреб й інтересів, виражених у правах; розуміння і поваги державою самої ідеї прав людини і громадянина тощо.

Юридична обов'язок держави, яка кореспондується суб'єктивному праву індивіда, означає міру належної, суспільно необхідної поведінки; елемент демократії; ланка в механізмі правового регулювання; елемент правового статусу

особи; засіб формування правової і моральної свідомості громадян; фактор зміцнення законності і правопорядку, дисципліни й організованості; гарантію здійснення прав.

Обов'язки держави носять активний і пасивний характер: держава повинна утримуватися від втручання в певні сфери приватного життя громадянського суспільства (в основному в сфері особистих і політичних прав) і діяти активно (у сфері соціальних, економічних і культурних прав) щодо встановлення правозахисних механізмів, які гарантують користування громадянином своїми правами та соціальними благами, що в них містяться. Обсяг активних дій держави залежить від характеру суб'єктивного права. Найбільша трудність у визначенні обсягу обов'язку пов'язана з реалізацією соціальних, економічних і культурних прав.

Найважливішою гарантією ефективного обмеження влади є реалізація прав і свобод людини і громадянина, умовою якої виступає політико-правова активність особи, яка слугує дієвим засобом подолання політичного відчуження і гіпертрофії державного начала.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи проведений у третьому розділі аналіз можливих шляхів удосконалення діяльності органів державної влади щодо захисту прав людини і громадянина можемо зробити такі висновки.

1. В сучасній теорії прав людини не існує єдиного поняття міжнародних механізмів реалізації її прав, свобод та обов'язків. При цьому варто зазначити, що розрізняють механізм міжнародного захисту прав людини, міжнародну систему захисту прав людини, міжнародний механізм підвищення ефективності міждержавного співробітництва в галузі прав людини, універсальні міжнародні механізми захисту прав людини та інші. Міжнародний механізм реалізації прав та свобод є ширшим за механізм захисту таких прав і повинен включати в себе систему міжнародних стандартів, імплементацію їх в Українське право,

гарантування їх здійснення з боку міжнародних і регіональних форумів, охорону, захист від будь-яких посягань з боку держави і інших міжнародних суб'єктів та відновлення порушених прав та свобод. Міжнародні стандарти є важливим нормативним елементом міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

2. Міжнародні стандарти як елемент міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні – це закріплені у міжнародно-правових договорах, нормативно-правових актах та інших міжнародних документах норми і принципи, що є взірцем для національного права у галузі прав та свободи людини, відповідати якому мають прагнути усі народи і держави та їх законодавчі акти про права людини. Існують різні класифікації міжнародних документів у галузі прав людини. Виділяють: 1) документи, що закріплюють становлення та розвиток принципів прав та свобод людини; 2) міжнародні документи універсального характеру; 3) документи регіонального характеру.

3. Міжнародні права та свободи закріплені у міжнародних документах складають міжнародні стандарти конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Кожна держава-учасниця договору зобов'язана робити все від неї можливе, щоб забезпечити своїм громадянам і будь-якій іншій людині на її території належне користування цими правами та свободами. Одним з елементів міжнародного механізму забезпечення реалізації людиною вище розглянутих стандартів прав і свобод є їх імплементація (втілення) в національне право України.

4. Поряд з універсальними механізмами забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина встановлені і діють регіональні механізми їх реалізації. Це система органів та організацій з їхніми нормативно-правовими актами та правилами процедури, що виконують функції забезпечення, реалізації, охорони, захисту та відтворення прав людини в різних регіонах світу.

Цей механізм включає такі структурні елементи: а) регіональні стандарти в галузі прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; б) імплементацію

(втілення) аналізованих регіональних стандартів прав, свобод та обов'язків людини в національне право України; в) регіональні форуми прав та свобод людини; г) забезпечення цими форумами регіональних стандартів прав та свобод людини в Україні.

5. Детальний аналіз вищезазначених документів Організації з безпеки та співробітництва в Європі дає можливість сформулювати такі висновки: а) всі розглянуті документи спрямовані на встановлення у відповідності з міжнародними стандартами регіональних правил щодо забезпечення безпеки і співробітництва в Європі; б) змістовно документи не однакові і включають в себе, як окремі положення прав та свобод людини в регіональних межах, так і в цілому регламентують безпеку людини і громадянина в Європі; в) окремі документи встановлюють самостійні правила щодо забезпечення реалізації прав та свобод людини, інші лише повторюють ці правила і підтверджують прихильність держав-учасників їх здійснювати у власних країнах; г) нормативна база міжнародних стандартів щодо реалізації прав та свобод людини в Європі не вичерпується лише проаналізованими документами і має своє продовження в інших договорах і нормативних актах регіональних організацій.

6. Найбільш високий ступінь інтеграції, в сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, спостерігається в європейському регіоні. Це проявляється в тому, що тут злагоджено працюють структури політичного, економічного, гуманітарного та військово-політичного співробітництва. Україна зробила європейський вибір і акцентувала увагу на подальшому соціально-політичному й економічному стратегічному розвитку, активно приймає участь у діяльності європейських інтеграційних структур, включаючи і питання забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина. Вона є державою-членом Ради Європи, здійснює активне співробітництво з Європейським Союзом і НАТО.

7. З огляду на принцип, за яким людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, Конституція чітко визначає, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права та свободи людини, тобто зберігається

система загальнонаціональних і правових гарантій, усі основні правові інститути, що гарантують захист і оборону прав і свобод, передбачених Конституцією. Навіть у досить складних для країни умовах повинні продовжувати свою діяльність Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, органи внутрішніх справ, прокуратура та інші органи, від діяльності яких залежить захист прав і свобод людини.

8. Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економіки держава вже тепер повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки з захистом внутрішнього ринку, аналізі державних, регіональних і галузевих концепцій та програм соціально-економічного розвитку у співставленні з загальною ситуацією на світовому ринку й перспективами інтеграції України у світову економіку, узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами та розробленні законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

Щодо останнього, то сприяти позитивному впливу глобалізації на економіку України має аналіз чинного законодавства й законопроектів на відповідність стратегічним і тактичним цілям інтеграції України у світове співтовариство, аналіз позитивного чи негативного впливу запровадження в Україні міжнародних норм, визначення умов, пріоритетів та термінів запровадження міжнародних норм у вітчизняне правове поле.

9. Натомість, вважаємо, що, перш за все, потрібні реальні гарантії прав людини. При цьому повинні діяти не тільки ті гарантії, що закріплені нормами права, але й гарантії, які визначаються іншими соціальними нормами: нормами моралі, моральності, корпоративними нормами, нормами-звичаями тощо. Якими б не були стабільними та забезпеченими з боку держави конституційно-правові гарантії, вони не зможуть у відірваності від інших соціальних норм достатньою мірою створити сприятливі умови для повного забезпечення прав та свобод людини.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження визначається сучасною постановкою завдання, виявленням і дослідженням нових ідей та тенденцій щодо ролі та напрямів удосконалення законодавства, що її регулює. У роботі враховані положення чинного національного законодавства, міжнародний правовий досвід з досліджуваної проблематики, піддано всесторонньому аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується тематики дослідження. Це сприяло обґрунтуванню та вирішенню низки завдань, які мають важливе наукове і прикладне значення. У результаті автором сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, що полягають у такому:

1. Політичне, економічне та соціальне становлення суспільства в процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування органів державної влади України у відповідність до нових умов їхньої діяльності та розвитку. Реформа системи державного управління повинна здійснюватися на основі законодавчого визначення функцій і завдань, усіх елементів системи, приведення структури державного апарату в цілковиту відповідність із цими функціями та завданнями, законодавчого закріплення прав і обов'язків державних службовців, затвердження механізмів, здатних гарантувати реалізацію принципу верховенства права, забезпечити неухильне дотримання визначених Конституцією України прав і свобод громадян, розробки та запровадження нових схем і регламентів щодо прийняття управлінських рішень.

2. Досліджуючи роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, не можна залишити поза увагою таке поняття як «правова система», адже правова система як інституціональне утворення виникає та функціонує за наявності певних умов соціального і юридичного порядку. Активну роль у розвитку та функціонуванні правової системи відіграє держава, адже саме державні структури надають правовим положенням і цінностям якості формальної визначеності, загальної

обов'язковості, гарантованості тощо. Державна публічна діяльність установ, наділених владою і засобами щодо її реалізації, має для позитивного права вагомe значення – вона формулює, створює, затверджує такий об'єкт.

3. Держава впливає на громадян через право і в межах правових вимог; своєю чергою, громадяни впливають на державу за допомогою права. Правова держава не просто дозволяє своїм громадянам брати участь у політичному та громадському житті, але й навіть зобов'язує до такої участі.

У зарубіжній науковій літературі користується популярністю поняття правової держави як держави-гаранта. Особливість держави-гаранта полягає в тому, що вона декларує певні цінності, але не вимагає їх для себе особисто. Гарантувати цінності – значить служити їм, забезпечувати їхню реалізацію й охорону. Поняття правової держави найчастіше асоціюється з демократичним режимом. Натомість, погоджуємося з тим, що найважливішим критерієм такої держави вважається не демократія, а гарантія прав людини.

4. Визначаючи демократію як систему специфічних політичних і правових інститутів, а також як процес реалізації демократичного ідеалу, що пов'язаний насамперед із сферою державно-владної організації чи конкретними формами участі громадян у процесі державного управління, починаючи від форм безпосередньої демократії та закінчуючи системою формування представницьких органів державної влади. Однак, повертаючись до етимології терміна «демократія», слід пам'ятати, що феномен демократії пов'язаний не лише з поняттям влади (в цьому сенсі держава може бути охарактеризована як форма інституціоналізації владних відносин), але й із суспільством. Тобто демократія – це не лише форма чи спосіб реалізації влади, але й суспільство, в якому та в інтересах якого ця влада реалізується.

5. Кожна держава для повноцінного здійснення своїх завдань і реалізації функцій повинна мати різноманітні органи й організації, які в своїй сукупності утворюють систему. Для України проблема оптимальної організації й ефективної діяльності органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина сьогодні стоїть надзвичайно гостро.

6. Сучасна концепція прав людини і громадянина, враховуючи всі особливості та модифікації, зумовлені сучасним рівнем і характером світової цивілізації, спирається на багатий досвід людства, і, передусім, у сфері правових форм організації суспільного життя людей, у правовий спосіб регулювання їх поведінки, місця, ролі та значення у навколишньому світі.

7. Держава створює низку органів, покликаних не тільки захищати, але й сприяти реалізації прав людини. У систему таких органів та установ входять судові й адміністративні органи, парламентські структури, інститут омбудсмана (уповноваженого з прав людини) та інші. Безперечно, що відповідно до Конституції України очолює систему органів щодо забезпечення прав і свобод людини Президент України, який є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

8. Спосіб взаємозв'язку між органами системи влади може бути різним, але обов'язково таким, що забезпечує єдність і цілісність. При цьому необхідно враховувати, що система влади має внутрішню та зовнішню сторони свого функціонування. Аналізуючи специфіку діяльності кожної з гілок державної влади, ми можемо дійти висновку, що реалізація значної кількості конституційних прав громадян України нерозривно пов'язана з функціонуванням виконавчої гілки державної влади, оскільки на неї покладено обов'язок створення необхідних матеріальних та організаційних умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод.

9. Значна частина суб'єктивних прав громадян реалізується в процесі діяльності органів внутрішніх справ, які, з одного боку, знаходячись з громадянами в правовідносинах, забезпечують своїми діями здійснення ними своїх прав, а з іншого боку, будучи правоохоронним органом і виконуючи свої функції, вживає заходи щодо забезпечення прав громадян та їх охороні від злочинних посягань.

Однак треба зазначити, що всі форми діяльності Національної поліції щодо забезпечення здійснення принципу реальності прав і свобод людини і

громадянина переплітаються між собою і відокремлено одна від одної існувати не можуть. Тому діяльність Національної поліції не повинна обмежуватися боротьбою з правопорушеннями і замикатися на власних завданнях; вона повинна існувати не проти громадян, а для громадян, вдосконалювати систему послуг населенню, виходячи з її соціального значення. Органам Національної поліції повинна відводитись важлива роль у знятті соціального напруження, забезпеченні внутрішньої безпеки, вона повинна виступати її гарантом. Національна поліція повинна бути доступною громадянам, враховувати в своїй практиці приватні права громадян.

10. З огляду на принцип, за яким людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, Конституція чітко визначає, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права та свободи людини, тобто зберігається система загальнонаціональних і правових гарантій, усі основні правові інститути, що гарантують захист і оборону прав і свобод, передбачених Конституцією. Навіть у досить складних для країни умовах повинні продовжувати свою діяльність Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, органи внутрішніх справ, прокуратура та інші органи, від діяльності яких залежить захист прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кельман М.С. Теорія держави: Навч. посібник / М-во освіти України. Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – Тернопіль, 1997. – С.71.
3. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / Адам Фергюсон ; [пер. с англ. И. И. Мюрберг] ; под ред. М. А. Абрамова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 391 с.
4. Шемшученко Ю.С. Громадянське суспільство // Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.). – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.1. – С. 646–647.
5. Шемшученко Ю.С. До розбудови правової держави / Ю.С. Шемшученко // Юридичний вісник України. – 2000. – № 4.
6. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; [пер. Н. О. Лосского с вариантами пер. на рус. и европ. яз.] ; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – СПб., 1993. – 654. - [1] с.
7. Шинкарук В. Громадянське суспільство, держава, ідеологія / В. Шинкарук // Розбудова держави. – 1993. – № 5. – С. 53–56.
8. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16.
9. Моль А. Социодинамика культуры / Абраам Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 349 с.
10. Палиенко Н.И. Учение о сущности права и правовой связанности государства / Николай Иванович Палиенко. – Х., 1908. – С. 283–284. – С. 321–342.
11. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова, державна і політична свідомість громадян / Г.П. Щедрова; Ін-т системи досліджень освіти; Східноукр. держ. ун-т. – К.: ІСЛО, 1994. – С. 11, 15.

12. Неновски Н. Единство и взаимодействие государства и права / Нено Неновски. – М., 1983. – С. 8–10.
13. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов [по специальности “Юриспруденция”] / Владик Сумбатович Нерсесянц; Ин-т государства и права Рос. акад. наук; Акад. правовой ин-т. – М.: НОРМА; ИНФРА – М, 2000. – С. 327.
14. Чиркин В.Е. Современное государство / Чиркин Вениамин Евгеньевич. – М.: Международные отношения, 2002. – 397 с.
15. Серых В.М. Законотворчество как вид социального проектирования // Проблемы юридической техники: Сборник статей / под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород, 2000. – С. 45–51.
16. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право // Философия и социология права. – СПб.: РГХИ, 1999. – 325 с.
17. Теория государства и права: [учебн. пособие для вузов] / под ред. проф. А.И. Косарева. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, Закон и право, 2000. – 331 с.
18. Манохин В.М. Российское административное право / В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев. – М., 1996. – 341 с.
19. Нерсесянц В.С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости / В.С. Нерсесянц // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1996. – С. 72–79.
20. Delsol CH-M Les idees politiques au XX-em siècle – Paris: Presse Universitaire de France, 1991. – 276 p.
21. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М., 1990. – С. 511–521.
22. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2014. – № 12. – декаб.
23. Storia di Francia. – P., 1993. – 597 p.
24. Рабінович П. М. Європейська Конвенція з прав людини : проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П. М. Рабінович,

- Н. М. Раданович. – Львів : Астрон, 2002. – Вип. 4. – С. 58. – (Серія 1. Дослідження та реферати).
25. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. – К.: Вид-во УПФ, 1995. – 42 с.
26. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2008. – № 12. – декаб.
27. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
28. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини // Правова держава: Щорічник наук. праць. – К., 1998. – Вип. 9. – С. 8.
29. Копейчиков В. Роль міжнародних стандартів з прав людини у діяльності міліції по забезпеченню законності / В. Копейчиков, А. Олійник, О. Тихомиров, Ю. Прокопенко // Право України. – 1993. – №7/8. – С. 26–28.
30. Лукашук И.И. Нормы международного права / И.И. Лукашук. – М.: изд. „Спарк”, 1997. – 321 с.; Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / В.А. Карташкин. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1995. – 135 с.
31. Ковлер А.И. Антропология права: учебник для вузов / А.И. Ковлер. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М), 2002. – 327 с.
32. Гершунский Б.С. Гражданское общество в России: проблемы становления и развития / Борис Семенович Гершунский. – М., 2001. – С. 22.
33. Даль Р. О демократии / Роберт Даль; пер. с англ. А.С. Богдановско-го; науч. ред. пер. О.А. Алякринский. – М., 2000. – 127 с.
34. Новгородцев П.И. Об общественном идеале / Павел Иванович Новгородцев. – М., 1991. – С. 541.
35. Политология: Краткий энциклопедический словарь-справочник: [учеб. пособие для учащ. средних, средних спец. и высш. учеб. заведений] / отв. ред. Борцов Ю.С. – Ростов н/Дону: Феникс; М.: Зевс, 1997. – С. 75.

36. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова; [6-е изд., перераб. и доп.]. – М., 1991. – С. 111.
37. Шапиро И. Три способа быть демократом / И. Шапиро // Полис. – 1992. – № 1/2. – С. 80.
38. Політологія: історія та методологія / за ред. Ф.М. Кирилюка. – К., 2000. – С. 223.
39. Скакун О.Ф. Теория государства и права / Ольга Федоровна Скакун. – Х., 2000. – С. 161.
40. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги / Карл Раймунд Поппер. – М., 1992. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Марс и другие оракулы. – С. 177.
41. Теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – М., 2001. – С. 396–397.
42. Политология. наука о политике: [учеб. для высш. шк.] / авт. коллектив: Андрущенко В.П., Горлач Н.И., Головченко Г.Т. [и др.]; под общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – К.; Х., 1998. – С. 222.
43. Теория государства и права / под ред. В.К. Бабаева. – М., 2002. – С. 102.
44. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку / Камалудин Серажудинович Гаджиев. – М., 2000. – С. 131.
45. Політологія: підруч. / [А. Колодій та ін.]; за ред. А. Колодій. – К., 2000. – С. 398.
46. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. / А. Пшеворский; [пер. с англ.]; под ред. В.А. Бажанова. – М., 1999. – С. 30.
47. Скиба В.Й. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки: [посібник для учнів випускних класів, ліцеїв] / В.Й. Скиба, В.П. Горбатенко, В.В. Туренко; за ред. В.Й. Скиби. – К., 1996. – С. 39.
48. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / А. де Токвіль. – К.: Видавничий дім „Всесвіт”, Ун. 1999. – 587 с.
49. Metropolitan Police Act, 1829. – С. 67–83.
50. Локк Дж. Избранные произведения / Дж. Локк. – М., 1962. – Т. 2. – 532 с.

- 51.Ковлер А.И. Антропология права: учебник для вузов / А.И. Ковлер. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА.М), 2002. – 327 с.
- 52.Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. – М.: „Текст”, 1983. – 457 с.
- 53.Wigny P Droit Constitutional. – Bruxelles, 1952. – Т. 2. – 613 p.
- 54.Lasswell G. Propaganda, technique in the world war. – L.; N.-Y., 1927. – 251 p.
- 55.Чиркин В.Е. Современное государство / Вениамин Евгеньевич Чиркин. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 397 с.
- 56.Каск Л.И. Функции и структура государства / Л.И. Каск. – Л.: изд. Ленингр. ун-та, 1969. – 65 с.
- 57.Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
- 58.Краснов Б.И. Власть как явление общественной жизни / Б.И. Краснов // Социально-политический журнал. – 1991. – № 11. – С. 27–35.
- 59.Lasswell G. Propaganda, technique in the world war. – L.; N.Y., 1927. – 251 p.
- 60.Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
- 61.Свенцицкий А.Л. Сила власти в зеркале социальной психологии. Общество и политика: Современные исследования, поиск концепций / А.Л. Свенцицкий; под ред. В.Ю. Большакова. – СПб., 2000. – 352 с.
- 62.Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – Київ: Основи, 1999. – 726 с.
- 63.Див.: [http://mirslovarei.com/content_pol/TEORII-VLASTI-5337.html].
- 64.Parsons T. On the Concept of Political Power // Proceedings of the American Philosophical Society, 1963. – P. 24–29.
- 65.Дегтярев А.А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А.А. Дегтярев // Полис, 1996. – № 3. – С. 108–120.
- 66.Соловьёв В.С. Сочинения / В.С. Соловьёв; [в 2 т]. – М., 1990. – Т. 1. – 723 с.
- 67.Энгельс Ф. Эльберфельдские речи / К. Маркс, Ф. Энгельс; [соч. – 2-е изд]. – М., 1969. – Т. 2. – 657 с.

68. Андреевский И.Е. Политическое право / И.Е. Андреевский; [в 2-х т]. – СПб., 1865. – Т. 1. – 587 с.; Ивановский В.В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления) / В.В. Ивановский; [изд. 2-е]. – Казань, 1907. – 213 с.; Тарасов И.Т. Очерк науки полицейского права / И.Т. Тарасов. – М., 1987. – 477 с.
69. Политология / под ред. Г.Е. Полуниной. – М.: ИЦ „Акалис”, 1996. – 277 с.
70. Победоносцев К.П. Исторические исследования и статьи / Победоносцев Константин Петрович. – СПб., 1976. – 363 с.
71. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Георг Еллинек; под ред.: Гессен С.И. [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб.: Н.К. Мартынов, 1908. – Т. 1: Право современного государства. – 626 с.
72. Международное сотрудничество в области прав человека: документы и материалы. – М., 1993. – С. 84.
73. Лотман Ю.М. Избранные статьи / Юрий Михайлович Лотман; [в 3 т.]. – Таллин, 1993. – Т. 2. – С. 42–45.
74. Общая теория прав человека / под ред. Лукашовой Е.А. – М.: Норма, 1996. – С. 9–14.
75. Golding M. The Concept of Rights: A Historical Sketch / M. Golding. – Boston: Little, Brown and Company, 1978. – P. 49.
76. Институты Юстиниана / [Ин-т всеобщ. истории РАН; Юрид. фак. Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова; Центр изучения рим. права]; пер. Л. Расснера; под ред. Л.Л. Кофанова, В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 1998. – С. 21.
77. Blackstone W. Commentaries on the Laws of England / W. Blackstone. – Vol. 1. – P. 125.
78. Ibid. – Vol. 11. – P. 128.
79. Смит А. Исследование о богатстве народов / А. Смит. – Петроград: Прибой, 1924 (1776). – С. 204.
80. Kelsen H. The Pure Theory of Law / H. Kelsen // Harvard Law Review. – Vol. 55. – 1941. – P. 69.

81. Holmes S. The Liberal Idea / S. Holmes. – The American prospect, 1991. – P. 90.
82. Spann G. Secret Rights / G. Spann // 71 Minnesota Law Review 673 (1987).
83. Maritain J. The Rights of Man / J. Maritain. – London, 1944. – P. 37.
84. Europasche Grundrechtzeitschrift. – 1990. – P. 483; Цит. за: Общая теория прав человека / под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Норма, 1996. – С. 15.
85. Mill J.S. On Liberty / J.S. Mill. – Chicago: Gateway Edition, 1958. – P. 7.
86. Cappeletti M. The Judicial Process in Comparative / M. Cappeletti. – Oxford: Clarendon press, 1989. – P. 210.
87. Козюбра М. Принципи верховенства права у конституційному правосудді / М. Козюбра // Закон і бізнес. – 2000. – № 17. – С. 10.
88. Общая теория прав человека / под ред. Лукашевой Е.А. – М.: Норма, 1996. – С. 9, 14.
89. Бережнов А.Г. Права личности: некоторые вопросы теории / Александр Геннадьевич Бережнов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 27.
90. Рабінович П. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П. Рабінович, І. Панкевич // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. – Серія І. Дослідження та реферати. – 2001. – Вип. 3. – С. 13, 14.
91. Рабінович П. Основні права людини: поняття класифікації, тенденції / П. Рабінович // Укр. часопис прав людини. – 1995. – № 1. – С. 16.
92. Российский бюллетень по правам человека. – 1998. – Вып. 10. – С. 5. (Віденська Декларація 1993 року).
93. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
94. Конституційне право України: [підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти] / [Погорілко В.Ф. та ін.]; за ред. В.Ф. Погорілка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; [2-е доопрац. вид]. – К., 2000. – С. 12.
95. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] : CD-версія “Инфодиск”, 2015. – № 12. – декабрь.

- 96.Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Голос України. – 2001. – № 107. – 19 черв. – С. 5–20.
- 97.Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.
- 98.Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення) / [С.В. Лінецький С.В., М.І. Мельник, А.М. Ришелюк]. – К.: Атіка, 2000. – С. 234.
- 99.Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи / М. Товт // Право України. – 2001. – № 7. – С. 28.
100. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко; Нац. акад. внутр. справ України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 138.
101. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. // Голос України. – 1998. – 3 квіт.
102. Про Службу безпеки України: закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
103. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
104. Про правовий режим надзвичайного стану: закон України від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст.176.
105. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: закон України від 8 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 337.
106. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
107. Про біженців: закон України від 21.06.2001 р. // Голос України. – 2001. – 31 липня.

108. Про громадянство України: закон України від 18.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 342.
109. Международная Конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 18.12.1990 г. [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2008. – № 12. – декаб.
110. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2008. – № 12. – декаб.
111. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. – К.: Вид-во УПФ, 1995. – 42 с.
112. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Казахстан (Договір ратифіковано Постановою ВРУ № 4023-12 від 24.02.1994 р.) [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2007. – № 4. – квіт.
113. Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Республікою Вірменія (Договір ратифіковано Законом України № 614-ВР від 18.12.1996 р.) [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2007. – № 4. – квіт.
114. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь (Договір ратифіковано Законом України № 267-ВР від 16.05.1997 р.) [Електронний ресурс]: CD-версія “Инфодиск”, 2007. – № 4. – квіт.
115. Стахура Б.І. Правова держава – гарант захисту прав і свобод людини / Б.І. Стахура // Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 квітня 2014 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 205–210.
116. Колодій А. М. Права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – С. 262.

117. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 175.
118. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – С. 99.
119. Виконавча влада і адміністративне право / За заг.ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – С. 238.
120. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
121. Див. наприклад: Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном : Виступ Уповноваженого з прав людини у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді Уповноваженого // Голос України. – 2003. – 15 квіт. – С.15.
122. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/dergh_bud/30.php].
123. Погорілко В. Ф. Органи державної влади України / В. Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – С. 251.
124. Валевський О. Окремі аспекти визначення функцій механізму стримувань і противаг у розвитку політичної системи / О. Валевський // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. – 2008. – № 1. – С. 147–154.
125. Кравченко В. В. Конституційне право України / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2007. – С. 290.
126. Совгиря О. В. Конституційне право України / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 433.
127. Савенко М. Д. Конституційний Суд і омбудсман у державному механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина / М. Д. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 72.

128. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А. П. Заєць. – К. : Основи, 1999. – 390 с.
129. Про Кабінет Міністрів України: закон України від 27.02.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №. 13 – Ст. 222.
130. Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні / В. Князев // Право України. – К., 1998. – № 11. – С. 29.
131. Костицький В. Економічний патріотизм як соціально-економічне і правове явище / В. Костицький // Право України. – 2001. – № 6. – С. 19–20.
132. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні / В. Тацій, В. Тодика // Право України. – 2001. – № 6. – С. 5.
133. Пащенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства / О. Пащенко // Право України. – 2006. – № 4. – С. 32–35.
134. Скібіна О. О. Конституційний механізм реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами / О. О. Скібіна // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 66. – С. 158–163.
135. Темченко В. Про поняття механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина / Володимир Темченко // Українське право. – 2005. – № 1. – С. 109–110.
136. Серова І. Теоретико-концептуальні проблеми міжнародно-правового визначення нелегальної міграції та механізмів протидії даному явищу / Ірина Серова // Українське право. – 2006. – № 3 (45). – С. 73.
137. Витченко А. М. Метод правового регулювання соціалістических общественных отношений / А. М. Витченко. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 160 с.
138. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / Виктор Михайлович Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 256 с.

139. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Лев Самойлович Явич. – М. : Госюриздат, 1961. – 172 с.
140. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Юрид. лит. – 1966. – 187 с.
141. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций / Сергей Сергеевич Алексеев; [в 2-х т.]. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – С. 78.
142. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – С. 319–320.
143. Протасов В. Н. Что и как регулирует право : учеб. пособие / Валерий Николаевич Протасов. – М., 1995. – 85 с.
144. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / Валентин Николаевич Хропанюк ; под ред. В.Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – С. 341–343.
145. Савенко М. Конституційний суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 200. – № 1. – С. 68–83.
146. Волинка К. Г. Проблеми становлення єдиного механізму забезпечення прав і свобод особи / К. Г. Волинка // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 3. – С. 38.
147. Курагин Г. Г. Механизм ведомственного правового регулирования деятельности органов внутренних дел / Г. Г. Курагин. – М., 1976. – 355 с.
148. Веремеенко И. И. Механизм административно-правового регулирования в сфере охраны общественного порядка / Иван Иванович Веремеенко; МВД СССР. Всесоюз. науч.-исслед. ин-т. – М., 1981. – С. 168 (Ч. 1/2. Предмет и понятие).
149. Тихомиров Ю. А. Механизм управления в развитом социалистическом обществе / Юрий Александрович Тихомиров ; АН СССР ; Ин-т гос-ва и права. – М. : Наука, 1978. – С. 48.

150. Сарновська С. О. Механізм правового регулювання та його подвійне тлумачення / С. О. Сарновська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12 (38). – С. 45.
151. Кубко Є. Б. Сучасний механізм адміністративно-правового регулювання: методологія вдосконалення / Є. Б. Кубко // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2005. – Ч. 1. – С. 100–107.
152. Мотьвилавка Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. – Воронеж, 1990. – С. 54.
153. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
154. Рагозін М. Вчимося демократії Уроки громадянської освіти. - Видавництво «Донбас» http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_demokr/part51.htm.
155. Огородник О.Г. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні // Право України. – 2008 - №6 – С. 15.
156. Гаврилов О.А. Системный анализ социального механизма действия права. – [В кн: Правовое регулирование общественных отношений]. – М., 1976. – С. 38–39.
157. Казмирчук В.П. Социальный механизм действия права / В.П. Казмирчук // Советское государство и право. – 1970. – № 10.
158. Орзих М.Ф. Право и личность (Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества) / М.Ф. Орзих. – К.; О., 1978. – С. 72–73.
159. Гойман В.И. Механизм обеспечения реализации закона в современных условиях / В.И. Гойман // Советское государство и право. – 1991. – № 12. – С. 12–13.
160. Толкачѳв К.Б. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: монография / К.Б. Толкачѳв, А.Г. Хабибуллин. – Уфа, 1991. – С. 58–67.

161. Див.: Мордовцев А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 (Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений / А.С. Мордовцев; Саратовская государственная академия права. – Саратов, 1997. – 38 с.; Общая теория государства и права: академический курс: [учеб. для вузов] / отв. ред. М.Н. Марченко; [в 3 т]. – М.: Зерцало–М, 2002. – Т 1. – 528 с., с. 436.
162. Конституційне право України: [підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти] / [Погорілко В.Ф. та ін.]; за ред. В.Ф. Погорілка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; [2-е доопрац. вид]. – К., 2000. – С. 12.
163. Гражданский кодекс Украины (научно-практический комментарий). – Х., 2000. – С. 637.
164. Витрук, Н.В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н.В. Витрук. – М.: Изд-во РАП, 2008. – 304 с.
165. Галай А. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / А. О. Галай, С. Г. Стеценко, С. М. Тимченко, О. Ф. Штанько. – К. : Прав. єдність, 2008. – 208 с.
166. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник / Олег Федорович Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
167. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.Й. Магновський. – К., 2003. – 20 с.
168. Олефіренко Е.О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / Е.О. Олефіренко. – Ірпінь, 2006. – 18 с.

169. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи / М. Товт // Право України. – 2001. – № 7. – С. 28.
170. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко; Нац. акад. внутр. справ України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 138.
171. Лившиц Р. З. Государство и право в современном обществе [новые подходы к узловым проблемам теории государства и права] // Теория права : новые идеи : [сборник] / АН СССР. Ин-т гос-ва и права ; [редкол. : Р. З. Лившиц и др.]. – М., 1991. – Вып. 1. – С. 4–28.
172. Лихова С. Про визначення поняття “правоохоронні органи” / С. Лихова // Рад. право. – 1984. – № 11. – С. 74–76.
173. Осадчий В. І. Правоохоронні органи як суб’єкти кримінально-правового захисту / В. І. Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 71–75.
174. Тевлін Р. Про поняття “правоохоронні органи” у вузькому та широкому розумінні / Р. Тевлін // Рад. право. – 1985. – № 7. – С. 52–54.
175. Правоохранительные органы Российской Федерации : [учебник для высш. юрид. учеб. заведений и юрид. фак.] / [Аргунов В. Н., Бобров В. К., Божьев В. П. и др.] ; под ред. В. П. Божьева. – М. : Спарк, 1996. – 286 с.
176. Гуценко К. Ф. Правоохранительные органы : [учебник для юрид. вузов и фак.] / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев; [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Зерцало, 1996. – 368 с.
177. Судебные и правоохранительные органы Украины : [учебник для высших учеб. завед. МВД Украины] / под ред. проф. А. М. Бандурки ; Ун-т внутр. дел МВД Украины. – Х., 1999. – 350 с.
178. Судебные и правоохранительные органы Украины : [учебник для высших учеб. завед. МВД Украины] / под ред. проф. А. М. Бандурки ; Ун-т внутр. дел МВД Украины. – Х., 1999. – 350 с.
179. Молдован В. В. Правоохоронні органи : курс лекцій : [навч. посіб. для

- студ. юрид. вузів та фак.] / В. В. Молдован – К. : Юмана, 1998. – 160 с. : табл.
180. Шиманський Ф. В. Судові та правоохоронні органи України : [навч.-метод. посіб.] / Ф. В. Шиманський ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2003. – 168 с.
181. Дяченко В. І. Система правоохоронних органів : [навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / В. І. Дяченко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2003. – 320 с.
182. Клименко Н. І. Правоохоронні органи України : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / Н. І. Клименко ; Європ. ун-т. – К. : Європ. ун-т, 2002. – С. 193–194.
183. Фиолевский Д. П. Судебная власть и правоохранительная система Украины : [учеб. пособ.] / Д. П. Фиолевский ; Донец. ин-т экономики и хоз. права. Каф. гос.-правовых дисциплин. – Донецк, 2003. – С. 251–253.
184. Гель А. П. Судові та правоохоронні органи України : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова; Міжрегіон. акад. управл. персоналом. – К., 2004. – С. 261–264.
185. Коментар до Конституції України / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 1996. – 376 с.
186. Про громадянство України : закон України від 18.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 342.
187. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : закон України від 20.02.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.
188. Про державну таємницю : закон України від 21.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 49. – Ст. 428.
189. Про захист суспільної моралі : закон України від 20.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
190. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : закон України

- від 15.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
191. Про контррозвідувальну діяльність : закон України від 26.12.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
192. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
193. Про поховання та похоронну справу : закон України від 10.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – Ст. 47.
194. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : закон України від 22.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
195. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
196. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : [навч. посібник] / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2002. – 576 с.
197. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
198. Российская юридическая энциклопедия / под ред. В. П. Бойко. – М. : Изд. дом ИНФРА–М, 1999. – 1100 с.
199. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміда, 1996. – 696 с.
200. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / [Захарова О. С., Карабань В. Я., Ковальський В. С. та ін.] ; відп. ред. В. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
201. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : [навч. посібник] / за ред. Я. Кондратьєва. – К. : Наук. думка, 2002. – 380 с.
202. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тетяна Олександрівна Пікуля. – К. :

- НАВСУ, 2004. – 203 с.
203. Півненко В. Правоохоронна система України : визначення і функціонування / В. Півненко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2. – С. 39–45.
204. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
205. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.
206. Слюсар К. Методи гарантування і захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина / К. Слюсар // Право України. – 2006. – № 4. – С. 37.
207. Грибанов В.П. Право на заштиту, как одна из правомочностей субъективного гражданского права / В.П. Грибанов // Вестник МГУ “Право” – № 3. – С. 18.
208. Фурса С.Я. Окреме провадження в цивільному процесі України / С.Я. Фурса // Навчальний посібник. – К., 1999. – С. 12.
209. Кучер Т.М. Проблеми правової природи права на судовий захист в порядку цивільного судочинства України / Т.М. Кучер // Осінні юридичні читання: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської наукової конференції молодих вчених 12–13 листопада 2008 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 295–298.
210. Кучер Т.М. Умови звернення до суду за захистом як невід’ємні елементи в реалізації права на судовий захист / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – К., 2008. – №4. – С. 121–125.
211. Стефанюк В. Правозахисна діяльність судів України / В. Стефанюк // Право України. – 1999. – № 5. – С. 19.
212. Заверуха О. Суб’єктивні публічні права як об’єкт судового захисту / О. Заверуха // Право України. – 2004. – С. 50.

213. Кучер Т.М. Право на судовий захист в процесі розгляду цивільних справ (застосування норм матеріального та процесуального права в судовій практиці) / Т.М. Кучер // Збірник тез наукових робіт учасників III Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів / Одеська національна юридична академія. – Одеса.: Фенікс, 2008. – С. 366–370.
214. Грибанов В.П. Право на заштиту, как одна из право возможностей субъективного гражданского права / В.П. Грибанов // Вестник МГУ “Право” – № 3. – С. 18.
215. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини в контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2006. – 848 с.
216. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В.М. Семенов. – М., 1982. – 59–60.
217. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України / М. Антонович // Право України. – № 3. – 2007. – С. 39.
218. Кучер Т.М. Юридична природа права на судовий захист в порядку цивільного судочинства України / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. Хмельницький, 2008 – № 4(28). – С. 179–182.
219. Євінтов В.І. Міжнародне співтовариство і правопорядок (теоретико-правовий аналіз) [Текст] : дис... д-ра юрид. наук у формі наук. доповіді: 12.00.10 / Євінтов Володимир Ісакович ; АН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1993. – 46 с.
220. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості // Актуальні проблеми виконання законів України „Про місцеве самоврядування в Україні” та „Про місцеві державні адміністрації” / за ред. В. В. Кравченка. – К., 2003. – С. 71.

221. Мельник М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: Закони і коментарі: Навч. посібник / Авт. і упоряд. Мельник М.І., Хавронюк М.І. – К.: Атіка, 2000. – С. 13–14.
222. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]: CD-вид-во “Інфодиск”, 2015. – № 4. – квіт.
223. Рабінович П. М. Права людини і громадянина [Текст] : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 463 с.
224. Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст.137.
225. Про міжнародні договори України: Закон України від 22.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст.45; нині чинний Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
226. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування (міжнародно-правові засади становлення, функціонування та розвитку) : дисер. на здоб. наук. ступеня доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право / Н. В. Камінська ; Київ. націон. універ. ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 474 с.
227. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2008. – 477 с.
228. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
229. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
230. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р.// Відомості Верховної Ради

України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

231. Пучков О. А. Антропологическое постижение права / Олег Александрович Пучков. – Екатеринбург : Изд-во Ур. ГЮА, 1999. – С. 25.
232. Макарова О. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення / Олена Макарова // Підприємництво, господарство і права. – 2009. – № 1 (січ). – С. 76–78.